

63.5 КЫРГ
К28

Касымалиева Г. М.

**КЫРГЫЗ ЭЛИНИН
КААДА-САЛТТЫ КОЛДОНУУ
ӨЗГӨЧӨЛҮКТӨР**

**ОСОБЕННОСТИ ИСПОЛЬЗОВАНИЯ
КЫРГЫЗСКИХ НАЦИОНАЛЬНЫХ
ТРАДИЦИЙ И ОБЫЧАЕВ**

Формуляр книги

486708

Шев. Г.

ЖСР.

63.5 кырг
К 28

КЫРГЫЗ РЕСПУБЛИКАСЫНЫН МАДАНИЯТ, МААЛЫМАТ,
СПОРТ ЖАНА ЖАШТАР САЯСАТЫ МИНИСТРЛИГИ

КЫРГЫЗ ЭЛИНИН
КААДА-САЛТТЫ КОЛДОНУУ ӨЗГӨЧӨЛҮКТӨРҮ

Кыргыз Республикасынын Билим берүү жана илим министрлиги
Тарабынан жогорку окуу жайлардын студенттери үчүн окуу куралы
Катарында уруксат кылынган №127/1

ОСОБЕННОСТИ ИСПОЛЬЗОВАНИЯ
КЫРГЫЗСКИХ НАЦИОНАЛЬНЫХ
ТРАДИЦИЙ И ОБЫЧАЕВ

Допущено Министерством образования и науки Кыргызской
Республики в качестве учебного пособия для студентов высших
Учебных заведений №127/1

Токтогул Сатылганов
ЭТИКАСЫ
Ош облустук китепкана
ИНБ № 486708

СЫНГЫСЫ 2023
Токтогул Сатылганов
Ош облустук китепкана
НЕГІЗГІ ФОНД

УДК391.395
ББК63.5
К28

Рецензенттер: Б.Бейшеналиева атындагы КММИУ пед.илим.канд., профессордун м.а., Абышев К.Н. жана Б.Бейшеналиева атындагы КММИУ пед.илим.канд., профессордун м.а. Джолдошбекова С.А.

Рецензенты: к.п.н., и.о. Профессора КГУКИ им.Б.Бейшеналиевой Абышев К.Н. и к.п.н., и.о. Профессора КГУКИ им.Б.Бейшеналиевой Джолдошбекова С.А.

ISBN978-9967-32-067-3

Касымалиева Г.М.

К28

СОЦИАЛДЫК-МАДАНИЙ ИШМЕРДҮҮЛҮГҮНДӨ КОЛДОНУЛА ТУРГАН КЫРГЫЗ ЭЛИНИН КААДА-САЛТТАРЫ. Окуу куралы – Б.Оptima Technologies, 2023. - 120б.
ИСПОЛЬЗОВАНИЕ КЫРГЫЗСКИХ НАЦИОНАЛЬНЫХ ТРАДИЦИЙ И ОБЫЧАЕВ В СОЦИАЛЬНО-КУЛЬТУРНОЙ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ. Учебное пособие-Б.Оptima Technologies, 2023. -120с.

Бул окуу куралы социалдык-маданий ишмердүүлүгүндө колдонулган негизги терминдерин жана кыргыз элинин каада-салттарынын мазмунун ачып берет. Ушул күнгө чейин сакталып келген көптөгөн салттар, ырым-жырымдар, үрп-адаттар, социалдык-маданий иш-чараларда колдонулуп, жогорку окуу жайларда, салттык майрамдарда чагылдырып келүүдө.

Бул окуу куралы үрп-адат, ырым-жырым, салттардын, элдик оюндардын сакталышы жана эл арасында таратылышына кызыккан маданий кызматкерлери, студенттер, мектеп окуучулар жана кең чөйрө үчүн ылайык.

Тиркемеде берилген сценарийлер, эксперименталдык иш катары Б.Бейшеналиева атындагы Кыргыз мамлекеттик маданият жана искусство университетинин студенттери менен автор тарабынан иштелип чыгып, сахнада ачык сабактар катары коюлган.

Данное учебное пособие раскрывает содержание и суть социально-культурной деятельности и традиций и обрядов кыргызского народа. Многие сохранившиеся до наших дней традиции и обряды используются в социально-культурной деятельности в национальных праздниках и изучаются в профильных высших учебных заведениях.

Пособие рассчитано на клубных работников, студентов, школьников и на широкий круг читателей, интересующихся проблемами сохранения и распространения национальных традиций и обрядов.

Данные в приложении сценарии апробированы автором и студентами Кыргызского государственного университета культуры и искусства им. Б.Бейшеналиевой как экспериментальные работы на открытых уроках и на сцене.

K050500000-15
ISBN978-9967-32-067-3

УДК391-395
ББК63.5
Касымалиева Г.М., 2015

Мазмуну

Киришсөз.....	5
1. Социалдык маданий ишмердүүлүгү.....	6
2. Үй-бүлөлүк турмуштагы адаттар, салттар, ырым-жырымдар.....	17
2.1. Үйлөнүү үлпөттүн негиздери жана өзгөчөлүктөрү.....	24
2.2. Аза тартуу раасими	28
3. Календардык турмуштук салттар, ырым-жырымдар, үрп-адаттар.....	31
4. Диний турмуштук салттар, адаттар, ырым-жырымдар.....	35
5. Кыргыз эл оюндары	44
Тиркемелер.....	47
«Кыз узатуу» көркөм сценарий.....	47
«Кыз оюну» көркөм сценарий.....	53
Салттуу ырлар.....	59
Айтымдар.....	60
Насаат, үлгү ырлар.....	64
Адабияттар.....	118

Содержание

Введение	71
1. Социально-культурная деятельность.....	72
2. Семейно-бытовые традиции, обряды, обычаи и ритуалы.....	82
2.1. Основное содержание свадебного обряда и его особенности	89
2.2. Похоронная обрядность.....	93
3. Календарно-бытовые традиции, обряды, обычаи.....	96
4. Религиозно-бытовые традиции, обряды и обычаи.....	98
5. Кыргызские национальные игры.....	106
Приложения	108
«Проводы невесты» литературный сценарий.....	108
«Девичьи игры» литературный сценарий.....	113
Литература	118

Кириш сөз

Ар бир улуттун маданиятындагы айырмачылыгын мааниси жана өзгөчөлүгү элдик оозеки чыгармаларда баалуу мурас катары айтылат. Ошондуктан элдик чыгармачылыктын баалуулуктары менен жакындан жана терең таанышуу үчүн Б.Бейшеналиева атындагы Кыргыз мамлекеттик маданият жана искусство университетинин «Социалдык-маданий ишмердүүлүк» бөлүмүндө эксперимент катары «Кыргыз элинин улуттук салттары жана ырым-жырымы», «Кыргыз улуттук жана спорттук оюндары» сабактары киргизилген. Кийинчерээк бул сабактар «Кыргыз элинин маданияты жана эл чыгармачылыгы» окуу курсунун негизги бөлүгү болуп калды. Бул курс лекциялык, семинардык, практикалык, жеке сабактарга багытталган, анда кыргыз элинин маданиятынын байыркы замандан баштап, азыркы маалымат маданиятынын маани-маңыздары окутулат. Биринчи бөлүмдө Кыргызстандын этнографиялык, тарыхый жана маданий өнүгүшүндөгү жалпы мыйзам ченемдүүлүктөрүн ачып берет. Экинчи бөлүмдө кыргыз элинин салттары, ырым-жырымы, Үрп-адаттары, улуттук оюндары жана майрамдардын пайда болушу тууралуу түшүндүрүлөт. Үчүнчү бөлүгүндө болсо, элдик чыгармачылыктын кол өнөрчүлүгүнүн жаңыланышы тууралуу маалымат берилет.

Бул окуу куралы аталып кеткен окуу курстун экинчи бөлүгүнүн маалыматтары менен тааныштырат жана автордун студенттер менен өткөргөн эксперименталдык иштери менен толукталган. Студенттердин мындан ары маданияттын жана элдик чыгармачылыктын өнүгүшү жана кайра жаңылануусундагы өз алдынча изилдөөлөргө даярдык деңгээлин өстүрүү катары колдонула турган маалыматтар берилген.

1. Социалдык-маданий ишмердүүлүгү

Азыркы заманда Кыргыз мамлекети элдин маданий генофондун алып жүрүүчү катары, келечек кадрлары катары, жаш муундарды даярдоого көп маани буруп келет. Ошондуктан, анын жан дүйнөсүнүн керектөөсүн жана кызыгуусун түзүү жана өнүктүрүү чоң мааниге ээ. Жалпы адам баласынын жана улуттун маданиятынын баалуулугун кабыл алуу менен маданий чөйрөдө сын көз караш менен маани берүү, элдин өзгөчөлөнгөн маданий адат, салтына келечек жаш муундарды катыштыруу актуалдуу маселелердин бири болуп саналат.

Культурологияда чыгармачылыкка мамиле кылуу ишмердик маданиятты үйрөтүү башкы милдет болуп эсептелет, ал эми салтка карата натыйжалуу мамиле кылууда коомдогу маданий жашоонун фундаментин түзөт. Орус окумуштуусу Н.А. Бердяев мындай деп жазган: «Маданият ата бабалардын салт-санаага жана сыйынууга берилгендик маданияты менен байланышта. Ал ыйык символдорго бай, анда башкага окшобогон белгилер берилген. Ар кандай маданиятта акыл ойдун негизи бар – ал жаратылыш кубулуштары менен жан дүйнөнүн чыгармачылык ишинин жыйынтыгы» (5)

Адамдын акылында сакталып калган салттар, муундан муунга берилген маданий кубуштар эң аз деңгээлде маанисин жоготууга учуроо менен калыбына келип турат. Андыктан салттар жөн гана символ катары өндүрүлбөстөн, чын эле жашайт. Элдик мурас дайыма учур талабы болуп келген, ал өзгөрөт, бирок түбөлүктүү жашоонун кыймылын калыбына келтирип, өткөндү, учурду жана келечекти байланыштырат. Салттарды сактап калуу үчүн аны ар кандай бурмалоодон сактоо керек. Батыш менен Чыгыш салтты сактоонун жолдорун иштеп чыгышкан. Чыгыш маданияты, көптөгөн маалыматтарды оозээки берүүнүн татаал жолдорун сунуш кылган. Ал эми Батыш болсо буга чейин топтолгон тажрыйбанын негизинде баштапкы абалынын мааниси боюнча интеллектуалдык абалдын жолу менен андан ары өнүгүү мүмкүн экендигин сунуштайт. «Маданий нигилизмдин» жашашына карабастан, ал кризистүү убакта коомчулуктун топтолгон көйгөйлөрүн терең баамдоосуна жардам берет. Америкалык философ Д.Сантояна (1863-1962) айткан: «Те, кто непомнят прошлого осуждены пережить его вновь».

Салттын күчү анын чыгармачылык потенциалында. Элдик салт-санаа жашоонун элегинде эленип олтуруп, маданияттын энчиси болуп

келет. Улуттун кымбат баалуулуктарына абайлап мамиле кылуу менен, элдин эсинде сактап калуу үчүн, адамзат турмуштагы туруксуздук жана өзгөрүп туруучулук менен күрөшүп келет. Адамзатты бир эле кезде маданий мурасты сактоочу, өзгөртүүчү жана таратуучу болуусу – маданияттын негизги маңызы.

Маданий ишмердүүлүктүн өзүнүн институту формалары бар: уюмдар, мекемелер, окуу жайлар. Үйрөнүп билүү менен бирге жалпылап, анализдеп жана баалуулук катары келечек муундарга өткөрүп бериши керек. Бирден бир маанилүү жана бир топ динамикалуу бул билим берүүнүн өзүнүн системасы болгон: мектептер, колледждер, жогорку окуу жайлар. Мына ушул түзүлүштөгү бөлүмдөр элдин мураска болгон аң сезимин жана маданиятка болгон сүйүүсүн, сыйын сиңдирүүгө жоопкерчиликтүү.

Жогорку окуу жайлар адатта маданиятты өзүнүн ички мыйзамы боюнча түзүлгөндүгүнө карабастан бир топ жыл бою «маданий практикада административдик, уюштуруучулук кадрларды чыгарган» типтүү билим берүү катары чыккан, билим берүүнүн автономиялык институт катары каралып, бир топ убакыт типтүү үлгү катары келген. Азыркы заманда искусство жана маданиятка тиешеси бар окуу жайларынын билим берүү системасында реформа жүргүзүлүп келет. Келечек адистерди даярдоодо алардын ыгына жана эбине жараша билимдин эки бөлүгүн белгилөөгө болот: фундаменталдык жана прикладдык билим. Алар ар кандай жагдайга байланыштуу өзгөрүлүп турат. Ошондуктан маданиятта жогорку билим берүүдөгү өзгөрүлүш, кууш профилден, университеттик жогорку прифилдик типтеги тармакта билим берүүгө багыт алууга байланыштуу.

«Социалдык-маданий ишмердиги» адистиги мамлекеттик билим берүү стандартындагы программанын негизинде иштелип, коллегиянын чечими менен бекитилген. Кыргыз Республикасынын Билим берүү жана маданият министрлигинин 30.08.2003 ж. №592/1 токтомуна ылайык «Социалдык-маданий ишмердигинин менеджери» квалификациясы берилген. Алар негизинен өкмөттүк жана өкмөттүк эмес уюмдар, ассоциациялар, фонддор жана коомдук кыймылдар, маданият жана билим берүү институттары, социалдык жардам жана социалдык коргоо институттары менен профессионалдык деңгээлде иш жүргүзө алышат. Жогорку профилдүү адис катары окуу жайын бүткөн соң окуу педагогикалык, усулдук жана практикалык, эсперт-

кеңешчилик, илимий изилдөө ишмердиги багытында иштерди аткара алышат.

Учурдагы социалдык кызматкердин практикасында социалдык-маданий ишмердүүлүк башкы орунду ээлейт: культурология, социалдык педагогика, социалдык-маданий багытында менеджер жана социолог. Дүйнөнүн цивилизациялуу өлкөлөрүнүн жашоосунда терең гуманитардык мазмундагы кесип катары ажырагыс бөлүк болуп калды. Алардын ишмердүүлүгү катышпаса социалдык өнүгүү жана социалдык-маданий саясатындагы мамлекеттик программалар түзүлбөйт.

Калкка коомдук жана мамлекеттик жардам көрсөтүүдө социалдык-маданий ишмердүүлүк негизги уюм катары эсептелет. Социалдык кызматкердин ортомчулук милдети, элдердин аң сезимин, чыгармачылык деңгээлин өстүрүү, турмушта өз ордун табууда, дем алуусун уюштурууга оптималдык шарт түзүүдөн турат.

«Социалдык-маданий ишмердүүлүк» түшүнүгү философия, социология, тарых, педагогика, психология, экономика, укук жана башка илимдер сыяктуу эле түзүлгөн. Анын ишмердиги – адам баласынын жашоо турмушунда негизи керектөөчү жана адамдын активдүүлүгүн ойготкон формасы. Социалдык-маданий ишмердүүлүктүн негизги белгилери гуманистик, культурологиялык жана келечекте маданиятты өнүктүрүү максатын көздөйт. Социалдык-маданий ишмердүүлүктүн коомдук жана илимий статусу бар, ал толук калыптанган теоретикалык негизде, азыркы теорияда жана практикада колдонулат.

Негизги аппараттык түшүнүктөр төмөндөгүдөй терминдер менен көрсөтүлгөн:

Маданий ишмердүүлүк – маданий баалуулуктарды өздөштүрүү жана алардын сакталышын, түзүлүшүн, издеп табуу боюнча ишмердүүлүк.

Маданий баалуулуктар – адеп-ахлак жана эстетикалык идеялар, адам баласы өзүн алып жүрүүнүн нормасы, тили, диалекти, каада-салт жана үрп-адат, тарыхый топонимдер, фольклор, көркөм өнөр жай, кол өнөрчүлүк, маданият жана искусство чыгармалары, маданий ишмердүүлүктүн илимий изилдөөлөрүнүн усулдары, эстеликтери, курулуш имараттары тарыхый маданий мааниси бар жаңы технологиялар жана обүекттер.

Маданий жакшылыктар (блага) – жеке адамдар жана коомдук уюмдар тарабынан атуулдардын маданиятка болгон керектөөсүн канааттандыруучу шарттар жана кызматтар.

Чыгармачылык ишмердик – маданий баалуулукту түзүү жана аны түшүндүрүү.

Чыгармачылык кызматкер – маданий ишмердиктин субъектиси – маданий баалуулукту табууда аны өздөштүрүүчү жана жайылтуучу, түзүүчү, сактоочу жеке адам.

Маданий мурас – бул мурда түзүлгөн материалдык жана руханий баалуулугу, ошондой эле элдин өзгөчөлүгүн сактоо, өнүктүрүү жана аларды дүйнөлүк цивилизацияга кошкон салымы үчүн мааниси бар тарыхый-маданий аймактар жана обьекттер.

Мамлекеттик маданият саясаты маданият тармагында мамлекеттик ишмердүүлүк, ошодой эле өнүктүрүү, таркатуу жана сактоо боюнча мамлекеттик ишмердик жетекчилик кылган принцип жана нормалардын жыйындысы.

Социалдык-маданий ишмердүүлүк бош убакытты ар кандай топтогу калктардын демилгесин жана жигердүүлүгүн ишке ашырат, алар эркин тандоо мүмкүнчүлүгү менен айырмаланып, улуттук этникалык жана каада-салттын өзгөчөлүгү менен шартталган. Социалдык-маданий ишмердүүлүк элдин, жаштар менен балдардын кызыгуусунун көп түрдүүлүгү менен айырмаланат. Адам баласынын керектөөсү жана кызыгуусунун негизинде өзүн-өзү өстүрүүгө, жөнгө салууга, калыптанууга, пикир алышууга байланыштуу эс алууну эркин тандайт. Социалдык маданий ишмердүүлүк бизнес менен пайданын далилдеринен, окуу ишмердигинен, өндүрүштөн эркин турат.

Акыркы жылдары ишмердүүлүк жана пикир алышуунун ортосундагы мамиленин тегерегинде көп талкуу болуп келет, биздин оюбузча чындыкка жакыныраагы орус изилдөөчү Ю.А. Стрельцовдун, көз карашы боюнча: «Социалдык маданий ишмердүүлүк адамзатынын күндөлүк пикир алышуусуна таянат. Дем алуу убагында пикир алышуу адам баласынын жеке күнүмдүк жашоо процессиндеги практикалык жана маанилүү ченемсиз салым болуп эсептелет, ал эми пикир алышууну уюштуруу иши бир эле мезгилде илимди да, искусствону да көрсөтөт» деп баса белгилейт ал. (22.7-9 б.)

Бош убакыттын тарыхый аспектилерин изилдөөдө ар кандай доордо бул түшүнүккө салым кошкон түрдүү маани-мазмунду эске алуу керек. Белгилүү бир доордо иш менен майрам күндөрүнө,

демалышка карата салттардын, адаттардын жоюлушунун негизинде социалдык маданий категорияда бош убакыт көйгөй катары пайда болгон. (20.27 б.)

В.И. Дальдын «Толковый словарь живого великорусского языка» мындай деп жазылган: «Бош убакыт – бош, эркин убак, көңүл ачуу, сейилдөө убагы, иштен тышкары каалаганын кылуучу убак болот». (7.) Тактап айтканда XIX кылымда эле «бош убакыт» заманга ылайык түшүнүгү бар болчу. Ушул эле түшүндүрмө сөздүгүндө бул сөздүн дагы бир мааниси бар, «Бош убакыт – ишке жөндөмү бар, колунан көрүү төгүлгөн иштермандардын иш менен алектенген убагы». (7.) Бош убакытка социалдык көрүнүш катары маани берүүдө этнопедагогикалык идеяларга толук таянууга болот: «Колго жумуш – жан дүйнөгө майрам», ал ар бир бош убакыттагы ишмердик – эмгектин кубанычтуу уландысы. «Ишинди аткарган соң, кеңири сайранда», жемиштүү ишин аткарган адам толук кандуу эс алууга болот, көңүл ачуу менен бош убакытты өткөрөт. Бирок аны эч нерсе жасабоо менен окшоштурууга болбойт, анткени бош убакыт терең социалдык-педагогикалык мааниси бар пикир алышуунун уюштурулган өзгөчө элесин алып жүрөт.

Азыркы адабиятта бош убакытты бирдиктүү анализ обьектиси катары кароо көрсөтүлгөн эмес. «Бош убакыт» түшүнүгү көпчүлүк убакта демалыш, көңүл ачуу, оюн, калыбына келтирүү ж.б. деп түшүндүрүлөт. Бир топ аныктамаларда, бош убакыт илимий билим тармагы катары акыркы 20-25 жылда гана иштелип чыккан деп айтылат. Бул «бош убакыттагы ишмердүүлүк», «социалдык-маданий ишмердүүлүк», «адамды социалдаштыруу», «социалдык педагогика», «бош убакыт индустриясы» ж.б. Түшүнүктөрүнө тиешелүү.

Азыркы кездеги көптөгөн окумуштуулар «эс алуу» менен «бош убакытты» бөлүп карабай, тескерисинче бириктирип кароодо. «Бош убакыт» элдин социалдык маданий ишмердүүлүгүндө багыт катары негизги иш тышкары бош убакыт катары мүнөздөлөт, ошондой эле адам баласынын жашоосунда керектүү, маанилүү иштерге сарпталган убакыт.

Социалдык илимдеги эл аралык энциклопедияда «бош убакыт эркин тандоонун жыйынтыгы» деп түшүндүрүлөт. Бош убакыт ар бир инсандын эс алуу убактысында эмне иш менен алектенүүсүн эркин тандай ала тургандыгы менен божомолдонот. Ошондуктан бош убакыт ар бир инсандын кызыгуусун калыбына келтирүү, өзүн-өзү өстүрүү,

өзүн-өзү көрсөтө алуу, пикир алышуу, канаттануу, ден соолугун чыңдоо ж.б. Азыркы ата мекендик жана чет элдик илимде «бош убакыт» жана «калыбына келтирүү» терминдери бирдей түшүнүк катары көрсөтүлгөн. Ошондуктан «рекреация» (калыбына келтирүү) – кеткен күчтү бош убакытта калыбына келтирүү. *Демек, бош убакыт, эс алуу же болбосо калыбына келтирүү убактысы – бул коомчулуктун же бир топтогу ар бир адамдын ден соолугунун бекемделиши жана сакталышы, жан дүйнөсүнүн чыңдалышында инсандын сарптаган социалдык убактысынын бир бөлүгү. (13.)*

«Бош убакыт» азыркы замандагы түшүнүк катары коомдун өнүгүү мезгилинде эле түзүлгөн. Мына ушул мезгилде иш убактысы кыскартылып бош убакыт көбөйтүлүп, эс алуу менен – эмгектин, бош убакыт менен билимдин убакыттары так бөлүштүрүлгөн.

Бош убакытты түшүнүү үчүн, ар кандай эс алуунун түрлөрүн иштетүү менен маданияттын тибин түшүнүү керек. Бир топ изилдөөчүлөр бош убакыттын тарыхына ар кандай көз караштарды айтышкан, алар байыркы убакта оюн менен иш аркылуу адам баласы ата-бабалардын арбактары менен пикир алышууга мүмкүнчүлүк издешип аны үрп-адаттын бир бөлүгү болгондугун далилдешет.

М.Мид «постфигуративдик» («каймана», өтмө мааниде) маданияттын негизинде улуу муундан кичүү муунга өтүп туруучу механизми менен мүнөздөлүп, салттык маданият деп болжолдонууда. Бул жерде, айрыкча өнүгүүнүн башталышы алынып ташталып, салттык маданиятта инсандын өзгөчө модели пайда болот. М.Элиденин айтымынада «... адам баласы салттык маданиятта... башка бирөөнүн аракетин кайталоо жана тууроодон канаттануу менен өзү менен өзү болуудан баш тартканда гана өзүн чыңдык деп тааныган». (16. 322). Ошондуктан, көпчүлүк учурда салттык маданият эң алгачкы болуп саналат. Бул системанын негизинде, маданияттын тили пайда болуп, салттык маданиятта бош убакыттагы иш аракеттин түрлөрү каралат.

Ар бир элдин салттык маданиятынын негизги чеги, жыл мезгилинин алмашышына жараша бош убакыттагы эс алуунун түрү жана мазмуну аныкталгандыгы болуп саналат. Эң чоң маданий-тарбиялык мүмкүнчүлүгү бар турмуштагы үй-бүлөлүк ырым-жырымдар менен катар, коомдук маданий ырым-жырымдар кеңири тараган: турмуштагы – календардык жана диндик ырымдар. Мына ушундай жалпы элдик салттар, ырымдар Кыргыз элинде бир жылда көп деле эмес: «Нооруз», «Чечкор», «үлүш», «Орозо айт», «Курман

айт». Илгерки ырым-жырым, Үрп-адаттар түпкүлүгүндө динге тиешелүү мүнөздөлөт. Мисалы, байыркы көпчүлүк Европа өлкөлөрүндө бир жылда иштен тышкары элге таңуулук кылган чиркөөгө байланыштуу 150 бош күн болгон. Ошондуктан диний жашырын сырлар кыргыз элинин да көптөгөн салттык майрамдарында, жана ырым-жырым, Үрп-адаттарында сакталып келген.

Социалдык көрүнүш катары Үрп-адат менен салттар көпчүлүк убакта философиялык адабияттарда окшоштуктары байкалат. Бул суроону окуп билүүдө биз алардын ортосундагы айырмачылыктарын карап чыгабыз.

Салт (традиция) – (латын тилинен tradition – өткөрүү, тапшырып берүү) – бул белгилүү бир коомдун, социалдык топтун жана класстын узак убакыт бою муундан муунга өткөрүлүп келе жаткан социалдык жана маданий мурастык элементи. Адат-салт катары белгилүү бир коомдун аныкталган жүрүм-турум нормасы, баалуулугу, идеясы, ырым-жырымыж.б.

Адат (Обычай) – бул белгилүү бир коомдогу же социалдык топтогу орду бар жүрүм-турумундагы туруктуу кылык-жоругу.

Салт – адам баласынын жан дүйнөсүндөгү акыл оюна багытталган, ал стабилдүүлүк ыкма жана коомдук мамилени сапаттуу акыл ой түзүлүшү аркылуу өндүрүү ролун аткарат, ушул мамилелерди талап кылган.

Ырым-жырым (обряд) – бул адам баласынын жашоосунда маанилүү учурларда коштоп жүрүүчү адатка айланган иш аракет.

Үрп-адат (Ритуал) – (Ритуал. Латын тилинен rituals – ырымдар) – бул биринчиден диний ырым-жырымдар, адат катары калган тартип, Үрп-адат. Ал тарыхый түзүлүштөгү символикалык жүрүм-турумунун татаал формасындагы ырым-жырымдардын бир түрү, социалдык жана маданий белгилүү бир өз ара мамиле менен баалуулуктардын аныктыгын көрсөтөт, таасирлердин системасынын иреттелиши (анын ичинде сүйлөө эрежелери дагы бар).

Оюн (Игра) – бул ишкерликтин түрү, анын себеби, жыйынтыгында эмес, процесстин өзүндө. Адам баласынын тарыхында оюн, сыйкырчылык жана маданий жүрүм-турум менен чиелешкен, спорт жана аскердик даярдык менен тыгыз байланышкан, өсүп келе жаткан муундарды тарбиялоодо, окутууда жана өстүрүүдө, келечекте жашоодогу ар кандай кырдаалдарга карата психикалык каражат

катары «искусство» (өзгөчө анын аткаруучулук формасынын негизинде) чоң мааниге ээ.

Салт менен адаттын ортосунда социалдык жана коомдук жактан чектөө бар: салт – кызматын аткарган иши боюнча белгилери жагынан айырмасы бар, ал эми адатта болсо мамиленин жөнөкөй же татаал деңгээлине жараша болот. «Социалдык, тарыхый жана маданий мурас» механизми катары, укумдан тукумга берилип келе жаткан мыйзамдын аткарылышы алардын биримдиги катары каралууда.

Салт түшүнүгү, аткарган иши жагынан кеңири деп эсептелет, анткени ал өзүнө, бири-бирин бириктирүүчү: адат, ырым-жырым, Үрп-адаттарды камтыйт. Ал эми улуттук оюндар, тигил же бул элдин салттык маданиятындагы түзүүчү бир бөлүгү болуп эсептелет.

Адам баласынын коомдогу өнүгүү тарыхы мифтик көз караш жана мифтик чыгармадан баштап, диний салт менен адаттардын терең тарагандыгы менен аныкталат. Андан соң Үй-бүлөлүк, турмуштук салт менен адаттар үйрөтүлгөн болуп эсептелет. Азыркы заманда эмгектик жана өндүрүштүк салттар, согуш жана революциялык салттар, билим берүүчү, тарбиялык жана педагогикалык салттар, саясий, экономикалык, экологиялык, эстетикалык, адеп-ахлактык ж.б. Салттар бар.

Адат, ырым-жырым, Үрп-адаттарынын негизги үйрөнүү булагы, этнографиялык маалыматтар, лингвистикалык изилдөөлөр жана элдик фольклордук материалдар, ошондой эле оозеки чыгармачылыкта белгигенген элдик билим, макал-лакаптар, санаат, насыяттар.

Б.Бейшеналиева атындагы кмиуниин бардык бөлүмдөрүндө жана курстарында окуу процессинин жүрүшүндөгү студенттердин жеке иштеринде (курстук жана дипломдук жеке иштер) кыргыз элинин улуттук маданиятынын баардык жетишкендиктери колдонулат: фольклордук чыгармалар, элдик оозеки чыгармачылык, адабий жана драмалык чыгармалар, тарыхый-этнографиялык мурастар, кол өнөрчүлүк, чыгармачылык жана элдик педагогиканын жетишкендиктери.

Эң алды менен ырым-жырымдарга киргизилген, адам көңүлүндө белгиленип турган, шарттуу түрдөгү символикалык аракеттер, болуп жаткан окуянын маанилүүлүгүн коомчулукта аныкталган, терең идея үчүн улуттук салттар, адаттар, ырым-жырымдар, Үрп-адаттар жана оюндар этнопедагогикада колдонулат. Ырым-жырымдардын негизги идеясы жөнөкөй кабыл алууга, анны толук өздөштүрүүгө

мүмкүнчүлүк берүүчү эмоционалдык даярдыкка ээ. Мына ушул ырым-жырым же Үрп-адатта гана кайталанып туруучу элементтер мүнөздүү болгон салттуу салтанаттардын эмоционалдык каныккандыгындагы көрүнүш. Ачык салтанаттуулук, жасалгаланган майрамдык салтанат адамдын эмоционалдык дүйнөсүнө таасир берет жана тарбиянын күчтүү жагы болуп кызмат кылат. Себеби бекемдик жана тарбиянын күчтүү жагы болуп кызмат кылат. Себеби, бекемдик жана туруктуулук үчүн, салт жана ырым-жырымдар жашоо жана убакыт менен бирге пайда болот, ошондуктан өзгөрүүгө кыйындык менен көнөт. Алар адамдардын биригүүсү жана биримдиги үчүн кызмат кылат, өзүмчүлдүктү жеңип чыгууга мүмкүнчүлүк берет, коом алдында адам баласынын жоопкерчилигин жана милдеттүүлүгүн адатка айлантат. Өзүнүн алгачкы мазмунун жоготкон күндө деле, көпчүлүк ырым-жырымдардын элементтери сакталган жана өткөн кылымдарга сыйурмат көрсөтүү катарында, азыр жаңы ырым-жырымдар да кайталанып келет. Салттарды, адаттарды, ырым-жырымдарды жана Үрп-адаттарды массалык түрдө колдонуу калктын кеңири катмарында беделдүү жана коомдук жашоодогу милдеттүү акт катары таанылууда. Ырым-жырымдардын көпчүлүк жана жалпы аракеттери анын узакка сакталышына жардам берет, ошондой эле, так ушул укумдан тукумга ордун басуучулук байланышын камсыз кылып, адам баласынын маданиятынын өнүгүшүнө түрткү болууда.

Ырым-жырымдардын өзгөчөлүктөрү социалдык көрүнүш катары, анын көркөмдөп жасалгалоочу эстетикалык тарабы болуп саналат. Ырым-жырымдарга кирген искусствонун ар кандай түрлөрү көркөм чыгармачылыктын максаты катары эмес, ырым-жырымдардын катышуучуларынын баштан өткөргөн ар-санаа сезимин белгилүү бир социалдык маанидеги максаттын эмоционалдык формада билдирүүсүн көрсөтүп жана аны турмушка ашырууга мүмкүндүк берүүчү сезим катары күчөтөт.

Ырым-жырымдардын мааниси, анын белгилүү бир символикалык атрибуттар, идея катары ишке ашырылышында жана ал ырым-жырымдарга ачык, кыска жана айкын өзгөчө форма берип турушунда.

Символдор – бул терең корутунду жана ырым-жырымдарды ансыз элестетүүгө болбойт. Символ менен мазмундун ортосун чагылдырган байланыш, эркин болуп саналбайт. Символдун образдык мүнөзү, эстетикалык таасир калтырып, берилген мазмунду түшүнүүгө жана жакшы кабыл алууга мүмкүнчүлүк берет, чоң максат үчүн кызмат

кылат. Үрп-адат аракеттеринин ырааттуулугу ырым-жырымдын формасы катары берилет. Ал белгилүү бир мазмунду билдирүү жана символдоштурууга эң мыкты денгээлдеги аракет. Ал эми ырым-жырымдын мазмунун, катышуучулардын өздөрүнүн иш аракетинин символикалык ишке ашыруучу идеясы, көрсөтүүсү, образдары, нормалары, туюу сезимдери болуп саналат. Мисалы, Үй-бүлөлүк ырым-жырымдар мамлекеттик жана коомдук саясий Үрп-адаттардан айырмаланып турат, анткени Үй-бүлөдөгү бир туугандардын ортосундагы окуяда Үрп-адаттар бир элементтерин талап кылат. Символдун мазмунун белгилүү бир өлчөмдө шартуу түрдө, аны коомчулукта, эл арасында, кайсыл бир социалдык топто кандай түшүнүк берсе, ошондой аныкталат. Мына ушунун күчү менен, мурдагы Үрп-адаттарга башкача түшүнүк берүү, жаңы символикалык мүнөздөмө түзүү мүмкүнчүлүгү келип чыгууда. Мисалы, христиан дини бутпарастык, бутка табынуучу (языческий) диндин маданий системасын таануу менен, өздөрүнүн маданий системасына бутка табынуучулук майрамдар менен ырым-жырымдарын жаңы түшүнүк берүү менен киргизүүгө аргасыз болушкан. Ошондуктан христиандарда көптөгөн ыйык сыйынуучулар пайда болгон, алардын арасында көп сыйынуучу (политеистик) диндердин мурдагы кудайы табылууда. (Илья – чыгыш славяндардын пайгамбары, анын ордуна Перун келди, мал колдоочу – ыйык Василий, байыркы славяндардын кудайы Велесага алмашкан ж.б. (22. 174 б.).

Мусулман дини да кээ бир байыркы ырым-жырымдар менен майрамдарды өз пайдасына колдонуп алышкан. Ай календары боюнча, «Нооруз» – жаңы жыл байыркы тереңдикте, биздин кылымга чейин IV кылымда аны (зороастризм дининде) ирандыктар белгилешчү, диндин таркашы менен кошо, ал Азия элдеринин арасына таркаган. Азыркы заманда «Нооруз» майрамы жалпы мусулман элинин майрамы.

Социалдык маданий ишмердүүлүгүндө кыргыз элдик майрамдарды, салттарды, Үрп-адаттарды жана маданий мурастарды кайрадан изилдеп, көркөмдөп, заманбап шартына байланыштырып колдонгонго шарт түзүлүүдө. Азыркы учурда мектептерде, колледждерде, жогорку окуу жайларда, элдик билимди, маданиятты, мурастарды окушуп, изилдешип, колдонушуп жаткан учур. Албетте, биздин Кыргыз мамлекеттик маданият жана искусство университети иш-чарасын баштагандан бери маданияттын чөйрөсүндөгү бирден бир элдик маданияттын өстүрүүчү, таратуучу жана иликтөөчү, билим

берүүчү жогорку окуу жай болгондуктан жаш муундарга атал кеткен баардык аракеттерден билим бергенге шарттар түзүлүүдө.

Суроолор:

1. Социалдык маданий ишмердүүлүгүндөгү маданий баалуулуктардын орду кандай?
2. Маданий мурастардын материалдык жана руханий мазмунун иликтөө.
3. Бош убакыттагы маданий кызматкерлердин аткарган ишмердүүлүгүн атагыла.

Тапшырмалар:

1. Ар кандай социалдык катмарлардын «бош убакыттын» көлөмүн тактап билгиле.
 2. Каада-салттардын эмоционалдык баалуулуктарын эмне аркалуу көрсөтө аласыздар.
- Ар бир суроо-жооптордун, аткарылган тапшырмалардын негизинде студенттер менен талкуу жүргүзүү.

2. Үй-бүлөлүк турмуштагы адаттар, салттар, Ырым-жырымдар

Адам баласынын төрөлүшү менен байланышып жана өлгөнгө чейин коштоп жүрүүчү Үрп-адаттар, каада-салттар, ырым-жырымдар Үй-бүлөлүк, турмуштук болуп эсептелет.

Меймандостук адаты – азият маданиятындагы айырмачылыктарды чагылдыруучу, негизги адат болуп эсептелет. Кыргыз эли байыркы убактан бери келген конокту жылуу маанай менен тосуп алышкан (эгер каршылык көрсөтүү максатында келбесе) жана аларга сый көрсөтүшкөн: төргө олтургузуп, дасторкон жайып, алгачкы сөз кезегин беришкен.

Сүйүнчүлөө адаты – туугандар ортосундагы жагымдуу жагдайларды кабарлоо: баланын төрөлүшү, кимдир бирөөнүн алыстан кайтып келиши, келин келгенде ж.б. Мындай кабарларды биринчи айткан адамга сүйүнчү берилет. Сүйүнчүнүн көлөмү ар бир мезгилде ар кандай болгон.

Тапшырма: Көркөм чыгармалардан маанилүү, үлгүлүү жогоруда көрсөтүлгөн адаттардан маалымат берүү.

Ага-инидей болуп баатырдык достошуу салты – побратимство богатырей. Баатырлардын күжүрмөн ынтымагы катары, кыргыз коомчулугунун аскердик-демократиялык өнүгүү доорунда тереңдеп, кыргыз элинин салттуу маданиятында орун алган. Алар туурасында фольклордук материалдарда жана түрк-монгол тегинин пайда болуусу эпосунда далилденген. Ачык мисал катары «Манас» эпосу эсептелет, анда Манас менен Алманбет ага-инидей баатырдык достошуу болгон салты баяндалат: Алманбеттин келишине карата той башталат, андан соң эки батыр эмчектеш бир туугандар болуп калышкан. (15.37 б.). Кыргыздарда эненин сүтү ыйык болуп эсептелет, бир эмчекти эмген ыйык туугандык ынтымакты бузбаш керек.

Ат коюу – Байыркы замандарда курмандык чалынып, той менен коштолчу. Ат коюу – кыргыздын Үй-бүлөсүндө адам баласынын келечекте аман-эсен жашоосу менен байланышып, белгилүү бир мазмунду түшүндүрүп, ал наристенин тагдырына таасир берип келген. (53-54б. Тиркемени кара).

Манас эпосунда баатырдын төрөлүшүнө чейин жана төрөлгөндөн кийин ак сакалчан дубана келип, баланын аскер ишине чебер уста боло тургандыгын алдын ала айтып, ырым кылууну сунуштайт:

Наристе тамакты оозанганга чейин
Бул болоттон жасалган найзанын учун
Анын оозуна жакындатып,
Менин айтканымды эсиңерге сактап калгыла
Эгер силерге сансыз жоокерлер кол салса
Керегиңерге жарайт.
Жакасына тигип койгула. (15.32 б.)

Манаска алгач башка ат берет «Чоң жинди» деп, кийин 12 жашка келгенде гана Манас деп атап башташкан. Бул жерде ата эненин баланы башка жин шайтандардан, көз тийгенден жана баатырдын төрөлгөндүгүн душмандар билбес үчүн сактанган каалоосу көрсөтүлгөн. Ушул эле максатта наристени башка Үй-бүлөгө берип, башка эненин эмчегин эмгенге жөнөткөн салтын жасашат. Бул салттын дагы бир себеби, байыркы убакта бала токтобой кайра-кайра чарчап калган учурда, төрөлгөн баланы башка Үй-бүлөгө берип, кийин кайра сатып алышкан. (Анын баасы баланын көлөмү канча болсо, ошончо килограмм буудай менен өлчөгөн). Убакыт өткөн сайын ал өзгөрүлгөн, бирок сатып алуу же сатуу мааниси сакталып калган. Баланы 3, 7, 40 күнгө, айрым учурда бир жылга беришкен. «Манас» эпосунда башкы каарманды койчу Ошпурбайдын Үй-бүлөсүнө эмгекке тарбиялоого 7-8 жашында берген. Мисалы: кыргыздарда ушул кезге чейин Сатылган, Табылды, Тилебалды ж.б. Деген аттар кездешип келет.

Ат коюу салты байыркы байыркы замандан 20-кылымга чейин ар кайсы тармакта билимдүү улуу муундун өкүлдөрүнүн катышуусу менен аткарылып келген. Ат тандоодо ар кандай социалдык, саясий, астрологиялык, турмушка жараша жана коомдук жашоодогу ар кандай окуяларды эске алуу менен коюшкан. Мисалы: Майрамбек менен Салтанат майрамды жана салтанаттуу күндөрдү түшүндүрөт; Сырга кандайдыр бир белгиси бар болсо; Мусулманкул мусулмандан, же тубаса мусулман төрөлгөн; Жаңыл, Бурул, Уулкелсин, Уулкан деген кыздардын аттары эркек балдар төрөлбөгөн Үй-бүлөлөрдө колдонушкан, анткени ар бир ата-эне Үйдө мураскордун төрөлүшүн каалашкан. Эң кызыгы Советтик бийлиги убагында илгерки салттардын пайда болушун кесип өтүүчү, бир топ салттуу эмес аттар пайда болгон, бирок алардын социалдык тамыры тереңде болгон:

Союзбек, Советбек, Совхозбек, Сталбек, Космосбек, Индира, Саят, сүездбек ж.б.

Азан чакырып ат коюу – мусулмандардын Үрп-адаты, бул салттан эзелердин жана чакырылган коноктордун көзүнчө аткарылат, мында молдо түштүк-батыш (Мекке) тарапка карап, Аллахты оозануу менен бирге наристенин атын Үч жолу кайталайт. Азыркы заманга кайык азан чакырууда чоң эне, чоң аталардын салттык укуктарын сактоо менен балдарынын тун наристесине азан чакырууну каалоосуна жараша жасашат. Эгер бул ат жаштарга жакпаса, алар ага башка ат коюп алса болот, бирок адам баласы каза болгондо, азан чакырып коюлган аты айтылат.

Бешик той – Наристени бешикке салуудагы Үрп-адаттардын иш аракеттери. Наристени жаткыра турган бешикти байыркы салтка жараша баланын атасы арчадан жасаш керек. Биздин ата-бабалар арчаны бекеринен тандашкан эмес, анткени бешик жасоочу арчанын ар кандай жугуштуу оорулардан сактоочу касиети бар болгон, ошондуктан ал баланы оорудан сактаган. Бул касиеттер ушул күнгө чейин колдонулуп келет, азыркы замандын медицинасы арчанын мындай сапатын далилдешкен. Биздин ата-бабалар бир топ Үрп-адаттар иштеринде түтөтүү менен үйлөрдү жин-шайтандан тазалашкан. Азыркы заманда арча ушул эле касиеттерге ээ болуп келет.

Баланы бешикке салуу салтынын өзүнүн өзгөчөлүктөрү бар: биринчиден, эгерде бир Үй-бүлөдөгү бешиктен бир топ бала бөлөнүп дени сак болуп чоңойсо, ал бешик муундун муунга берилип турат; экинчиден, бешиктин жабдыктары (жалаяк, жуурканы, байлаган жибин ж.б.) Келиндин энеси алып келиш керек; үчүнчүдөн, баланы бешикке салуу аземин өз Үй-бүлөсүндө сыйлуу эне болуп эсептелген аялзаты гана жасай алат, анткени ал эненин жакшы энергиясы баланын кийинки жашоосуна таасир этет деп ойлошкон. Бала 40-күнгө келгенде гана, чакырылган коноктор жана жаш эненин катышуусу менен бешикке салуу ырым-жырымын жасашып, сыйлуу аял баланы кантип багыш керек, аны бешикке бөлөөнүн ыктарын жана ага кандай бешик ырларын ырдаш керектигин көрсөтүп Үйрөтөт. Мындан тышкары наристеге атайын диний ырымдар айтылат, эгерде эркек бала болсо ага келечекте мыкты азамат болсун деген каалоолор, эгерде кыз болсо анын келечекте жакшы кыз болуусуна каалоолор айтылат. Алардын айрымдары мындай:

Алдей, алдей ак бөбөк,
Ак бешикке жат бөбөк,
Кунан койду сой бөбөк,
Куйругуна той бөбөк.
Алдей, алдей бөбөгүм, (2 жолу)
Аста, балам, ыйлаба,
Апандын жанын кыйнаба!
Эстүү балам ыйлаба!
Энеңдин жанын кыйнаба!
Алдей, алдей бөбөгүм, (2 жолу)
Элин багып сыйлаган,
Эл менен бирге жыргаган,
Эмгекчи болгун бөбөгүм!
Эркек балага арналган бешик ыры:
Алдей, алдей бөбөгүм, (2 жолу)
Акылы терең деңиздей,
Кеменгер болгун, кең болгун,
Баардык элге тең болгун,
Эрдиги элде сакталган,
Эне сүтүн актаган,
Элин сүйгөн эр болгун!

Кыз балага арналган бешик ыры:

Алдей, алдей бөбөгүм, (2 жолу)
Каныкейдей уз болгун,
Калкың сүйгөн кыз болгун!
Энең сенин уз болгон,
Элин сүйгөн кыз болгон. (25.37-41 б.)

Жээнтект той, төрөгөн аялдын энеси алгач ирет бала көргөнү келе жатканда өткөрүлчү ырымдар менен коштолот.

«Жээнтект» – бул атайын диний көз караштагы сыйлоо, анда келиндин энеси бала төрөлгөнгө чейин эле койдун карынына толтурулган сары май, талкан, бал кошуп сактайт. Бала төрөлгөндөн кийин карын майды жээнтекттеп келгенде баардык келген конокторго ооз тийгизет.

Бала көрүп келүү тойду наристеге 40 күн болгондо өткөзүшөт, тойго коноктор чакырылып баланын ата-энеси курмандык чалганга

арналган малды союшуп элге тамак беришет. Төрөлгөн баланын тайякеси белек катары «тай» энчилейт. Бул жерден «тайята», «тайэне», «тайяке» деген атоолор келип чыккан, акырында бул ар кандай жандыктар, белгилүү бир өлчөмдөгү акча же болбосо чоң белек болушу мүмкүн.

40 күн бою диний ырым-жырым иштери коштолуп келет: баланын «ит көйнөгү» чечилип, «кырк көйнөк» кийгизишкен, аны 40 курак матадан тигишет; баланы жуунтканда 40 кашык суу менен чайкап, мына ушулардан кийин кана баланын чачын алууга болот. Наристенин чачын алуу атайын иш аракеттер менен аткарылат: эркек баланын чачын эркек киши алыш керек: ал аскер, же кайраттуу жашоо өткөрүп жаткан сыйлуу аксакал болуш керек. Кыз баланын чачын аялзат алат: ал таза ниеттүү, уруу ичинде сый-урматка ээ болгон аялзаты болуш керек. Баланын чачын алууга ушундай ишенич көрсөтүгөнү үчүн ал адам балага белек алып келет, аларды да белек менен ыраазы кылат. Мындай ырым-жырымдардын көпчүлүгү азыркы учурда айыл жеринде гана сакталып келет, ал эми шаар жергесинде бул ырым-жырым улуттук өзгөчөлүк аркылуу колдонулат.

Азыркы замандын шаар тургундары алардын кээ бирлерин колдонуп сактап келет: «жээнтек», «энчи», «кыркын чыгаруу». Жээнтеке алып келген атайын сары майды башкаларда да ушундай той болсун деп, бир аздан болсо да бөлүп беришет.

«*Тушоо той*» салты– наристенин жолун ачуу. Бул ырым бала тамтум басканда, кээде баспаса деле бир жашка чыкканда өткөрүлөт. Бул ырымдын мааниси, чоң турмуштагы жашоо жолунда баланын жолу ачык жана бактылуу болсун, ойлогон чоң-чоң ойлору аткарылып жана ийгиликтер көп болсун деген максатта өткөрүлөт.

Баланын эки бутун атайын ак-кара жүндөн өрүлгөн жип менен кайчылаштырып байлап, балдарды жана чоңдорду чуркатат. Өрүлгөн ала жиптин символикалык жана философиялык мааниси бар, ал барчылык менен жокчулуктун, жакшылык менен жамандыктын эриш аркак болоорун түшүндүрөт, ошондуктан «тушоосун» кесүү менен бирге баланын караңгы күчтөрдү жеңип, келечек жашоого даңгыр жолун ачуу болуп саналат, жакшылык жамандыкты жеңип келет. Жашоонун философиясы ак менен карадан турат, дайыма эле жакшы боло бербегендей эле, дайымы жаман боло бербейт, жамандыктан соң сөзсүз жакшылык келет, мына ушундай үмүт адамга күч берет.

Ошондуктан баланын ата-энеси жана келген коноктор тушоосун кесүү менен балага бата берипак жол каалашкан:

Билектүүдөн күчтүү бол,
Жалтырактан түстүү бол,
Аталуудан улуу бол,
Акылдуудан күндүү бол,
Энелүүдөн эрке бол,
Эс алдында серке бол.
Кызыл тилден таңдайлуу бол,
Ырыскыдан маңдайлуу бол. (9. 46)

Жарышта биринчи келген адам байгени алып, баланын тушоосун кесүүгө урматталып, атайын ушул үчүн чатылып алынган бычакты да алат. Эл аралык «Көчмөн оюндары» өткөн учурда Лейлек өрөөнүнөн келген жаамат «Тушоо кесүү» салттын өзгөчөлүгүн көрсөтүштү – ала жипти кеспей чиесин чечишти. Эмне себептен мындай кылынды деп сурасак: түйүндү эч качан кеспей чечүүгө аракет кылыш керек, жашоодо да ар кандай кыйынчылыкты жеңип түйүн чечиш керек. Жеңүүчү, баланы колунан алып жетелеп тай-тайлап бастырат.

Тай, тай тай балам,
Жыгылбастан тур балам,
Тай, тай балам,
Тайятаңа бар балам,
Тору атын мин балам,
Чоң атаңа бар балам.
Аргымагын мин балам.
Чочубастан бек туруп,
Чуркап кеткин тай балам. (25. 10 б.)

Тойго жакын туугандар, достор, кошуналар, балдар чакырылат. Курмандык чалынып, тушоо кесүүдө чуркоо ырымы аяктагандан кийин ата-энелер, келген меймандарды той берип сыйлашат.

«сүннөт той» – мусулмандардын Үрп-адаты. 3-9 жашка чейин эркек балдарга жасалган ырым. Илимий адабиятта «инициация» (таинство) деп аталат, кыргыздарда – сүннөт. Иудаизм менен ислам

дининде сүннөт, христиан дининде – чокундуруу (крещение) дегенди түшүндүрөт. Бул Үрп-адаттын мазмунун эркек баланы сыноо аркылуу мусулман динине ишендирүү, ошондуктан бала канчалык жаш болсо, жараты оңой жана эртерээк айыга баштайт. Азыркы заманда мындай Үрп-адатты, медицина мекемелеринде өткөрүүгө болот, бирок мындай хирургиялык жол менен жасалган операция жалгыз эле мусулман динине ишенгендерге гана эмес, кардарлардын ден соолугуна зарыл болсо колдонулат.

Бул Үрп-адат мусулмандардын эң маанилүү аталык милдетин аткаргандык болуп эсептелет (бак олтургузуу, баланы чоңойтуу, Үй куруу). Кыргызстандын түштүк аймагында бул Үрп-адат «сүннөт тою» деп аталып, кеңири жана салтанаттуу түрдө майрамдалат. Мына ушул Үрп-адат курмандык чалуу менен коштолуп, кеңири тамак-аш менен сыйланып, келген меймандар балага белек беришет, көргөндүгү үчүн «көрүндүк» бериш керек – акчалай, белек катары, ал эми жакын туугандар мал энчилеши мүмкүн. Чыныгы мусулман болгон соң, бала ислам дининде айтылган парздардын бардыгын аткарышы керек.

Суроолор:

1. «ала жип» кайсы каада-салтта колдонулат, ал эмнени билдирет?
2. «адамдын көркү атында» дегенди кандай түшүндүрө аласыңар?
3. «бешикке салуу» салттын социалдык негиздери эмнеде?
4. Күнүмдүк турмушта кайсы салттарды көп колдонобуз?

Тапшырмалар:

1. Бешик ырын жаттап келүү жана аткаруу.
2. Жээнтек ырымын негизги ирээти менен көрсөтүү.

Ар бир суроо-жооптордун, аткарылган тапшырмалардын негизинде студенттер менен талкуу жүргүзүү.

2.1. Үйлөнүү үлпөттүн негиздери жана өзгөчөлүктөрү

Үйлөнүү үлпөтү – бул ар бир адамзаттын негизги, көркүтүү каада-салты ислам дининде никеге туруу менен коштолот. Дүйнөлүк практикада бардык элде өзгөчөлүк ырым-жырым – Үрп-адаттары менен айырмаланат. Кыргыз элинде: кудалашуу, кыз узатуу, келин алуу, отко кирүү. Биздин заманга чейин сакталган сөз байлашуу ырымы, узатуу Үрп-адаты, тосуу, турмуштук ырымдар, ар бир элдин салтык маданиятынын кайталангыс негизин түзөт.

Үйлөнүү той – каада-салты элдин тарыхый өзгөчөлүгү жана маданияттын өнүгүшүн байкап туруучу, эң бир жаркын ырымдардын бири. А.Жумагуловдун «Некоторые обычаи и обряды дореволюционной кыргызской семьи» – деген өзүнүн изилдөөлөрүндө никелик макулдашуу жана никеге тыюу салуу боюнча так жана даана формасын сүрөттөгөн. Алардын айрымдарына төмөндөгүдөй мисалдарды келтирсек болот:

«Бел куда» салты – бул байыркы кыргыздардын никеге туруучу бирден бир формасы болгон. Бул ата-энелердин балдары төрөлө электе нике тууралуу макулдашып коюусу. Эгерде ар кандай жыныстагы балдар төрөлсө, анда баланын атасы кыздын атасына белек берген (кулдук уруу), ал белек кийин калыңга кошулган. Тарыхый окуяны студенттер табышы керек (бугу жана сарыбагыш уруусунун тирешкендиги).

«Бешик куда» салты – балдардын наристе кезинде эле кудалашып коюу. Макулдук катарында жана келишимди бекитүү үчүн ата-энелер бата беришет. Курандын биринчи бөлүгүнүн биринчи сүрөөсүн же башка дубаны окушуп айтышкан, кыргыздар бул салтты ххкылымга чейин кээ бир жерлерде колдонуп келишкен.

«Кайчы куда» салты – никенин балдар чоңойгондо түзүлгөн формасы – калың төлөбөй эле жакын кудалардын кайчы нике куруусу. Эки тараптын бир жагы сүйлөшүлгөн боюнча дасторкон жайып сыйлайт, ал эми ар бир тарап колдон келген себин берет. Нике куруу менен туугандашуу, бир топ муундан бери кыргыз элине таандык «өтмө катар сөөк» деп аталган. Ошондуктан кыргызда «сөөк жаңырталы» деген сөз калган.

«Ала качуу» салты – кызды ала качуу себептери: эгерде баланын ата-энеси кудалашуунун негизинде сүйлөшө албай калса, кызды ала качып никеге турушат. Ала качуу кыздын макулдугу менен аткарылат,

баланын туугандары барктуу болуп, баланы колдогон кезде гана жигит кызды ала качкан. Анткени уурдаган адамды кату жаза күтөт – айып төлөө (вира – өлтүргөн адамга акчалай айып төлөө), ар кандай жандыктан тогуздап, эгер кыз кудаланып калган болсо алар төлөгөн калыңын кошо төлөйт. Биздин ата-бабалар деле ушинтип үйлөнүшкөн, биз деле илгерки салтты туурайбыз – деп, азыркы жаштар адаштырып келет, «ала качуу» адаты нике куруунун акыркы чеги болгон. Ошондуктан азыркы замандын тажрыйбасында никеге туруу эки тараптын макулдугусуз ала качуу болбош керек, муну биздин ата-бабалар да жакшы түшүнүшкөн. Граждандык кодекс боюнча кыз ала качууга граждандык укукту бузгандыгы үчүн 5 жылдан 7 жылга чейин камака алуу мөөнөт берилет.

Эми үйлөнүү той ырымынын маанисине кайрылалы: биринчи бөлүгү – Кудалашуу – бул чоң жоопкерчилик, бул милдетти ар кимге эле ыйгара бербейт, бул багытта тажрыйбасы бар адамдарга ишенип берилет. Жуучу, үйлөнүү той боюнча тынчсыздангандар. Кудалашуунун башталышын коштоп туруучу атайын Үрп-адатка ылайыктуу сөздөр бар: «Кудай кошкон куда болот, пайгамбар кошкон дос болот», «Кызды сураганга бер, кымызды ичкенге бер». «Макул болсоңор куда бололу деп келдик». Эгер кыздын ата-энеси макул болсо, анда алар калыңдын өлчөмү тууралуу сүйлөшүшөт. Бул убаданы бекемдөө үчүн «сөйкө салуу» Үрп-адатын өткөрүшкөн. Келечектеги келинине сөйкө салып, кайсы күнү калың төлөнөт жана кайсы күнү үйлөнүү тойду өткөрөөрүн такташкан.

Кыз менен жигиттин тойго чейин жолугушуусунун да өзүнчө салты бар. Көпчүлүк байыркы учурда, жаштар бири-бирин алгач ирет көрүп эле, тойдун алдында гана жолугушкан. Кудалашуу жана үйлөнүү той алдындагы кыз-жигиттин жолугушуулары тууралуу лирикалык поэмалардан, кенже эпостордон мисал катары таап, таанышып жана ошолордон маалымат алабыз.

Үйлөнүү той салтанатынын экинчи бөлүгү кыздын үйүндө өтөт – ал *кыз узатуу* деп аталат. Байыркы ырым-жырымдарда бул 3 күнгө созулчу, кээ бир учурда андан да көп убакытты талап кылат. «Манас» эпосунда толугу менен бир бөлүктө айтылат. «Манас» эпосунан үйлөнүү той салтын чагылдырган бапты изилдеп, студенттер жеткиликтүү маалымат берүү тапшырманы аткарышат.

Кыздын атасынын үйүндөгү «Кыз узатуу» той салтанаты көп оюн иретинде көңүл ачуучу оюн-зооктор, ыр, музыка жана бий элементтер

менен коштолуп турат. Байыркы заманда, эгер кыздын атасынын колунда бар болсо боз үйүн тигип, баардык жасалгасы менен жаш жубайлар жашай турган «Ак ордо» аталган боз Үйдө аракеттер жүргүзүлчү. Ушул күнгө чейин сакталып келген күйө баладан анын туугандарынан сатып алуу Үрп-адаты, башкалардан бөтөнчө жана көңүл ачуучу Үрп-адат, азыркы күндө деле кездештирүүгө болот, көпчүлүк учурда фольклордук программаларда колдонулат. Мисалы: «Аркан тартмай» ырымы – тартылган арканды күйөө бала менен аны коштоп жүргөндөрдү куткарып алуу үчүн анын акысын бермейинче, тамаша, ыр аткармайынча коё беришпейт. Бул кыргыздын сыноо иреетинде өткөргөн салты, чоң мааниге ээ адамдык сапатын, пейилдин кенендигин текшерүү.

«күйөө баштыкты» – жеңелер ачышкан, аны биринчи ачканга белек берилген – «жеңкетай» - жоолук, кездеме, азыркы заманда акча берилет, ал эми кыздын кичүү сиңдилерине атайын кичинекей белектер берилген, мисалы, кыздарга керектүү ар нерселер.

«Кыз узатуу» той салтанаты – ат оюндардын түрүн өткөрүү менен коштолот: «Аламан байге», «Жорго салыш», «Кунан чабыш», «күрөш» жана «Эр эңиш», «Улак тартыш», кызыктыруучу «Кыз куумай» жана башка жаштар оюндарын уюштуруу.

Кызды нике кыйганга кийинтип жатканда Үрп-адат иштери аткарылат: жеңелер, эжелер, кыздын жолдош кыздары узатып ыр ырдашкан, кыздын кырк майда чачын эки өрүм кылып өрүшкөн, ал түгөйүн тапты деген белги. Жакшы көргөн жеңелер менен апасы кошок кошушат, кошок мазмуну боюнча кызга, күйөө балага, анын ата-энесине арналат.

Кийинки салттардын бири «Бет ачаар» – келгендердин бардыгына келинди көрсөтүү. Бул салтты «Жар-жар» ыры коштоп келет. Андан соң келин калайык калкка «жүгүнүү» салтын кылат, келин ата-энесине, туугандарга, конокторго жүгүнөт, ал эми келген коноктор эки жашка бата берет, андан соң жалпы коноктор тойго даярдалган дасторконго олтурушат. Дасторкон үстүндө тамашалар айтылып, ыр ырдалып шаңдуу олтурушат, кудалар бири-бири менен жакындан таанышып, ал эми аягында башкалардан айырмаланып белектер берилет, кийиттер менен алмашышат, мындай көрүнүш ушул күндөрү деле заманга ылайык өзүнүн ордун ээлеп келет. Мына ушул Үрп-адаттардын баардыгы аяктагандан кийин, кыздын ак ордосу чогултулуп, төөгө

артылат жана кыз менен бирге жигиттин үйүнө жөнөйт, ал жактан үчүнчү бөлүгү башталат.

Баланын үйүндөгү үйлөнүү тоюнун үчүнчү бөлүгү – «Келин алуу» – «сүйүнчүлөө» менен коштолуп, баланын апасы илеген толтура таттуунукелиндин келишине чачылат, ал жаңы Үйдө таттуу жана майлуу сүттүү жашасын деген тилек менен, май менен келинди оозандырат, ал Үйгө береке келсин дегенди түшүндүрөт. Байыркы адат боюнча келинди көшөгө артына олтургузат, жаман көздөрдөн сактоо үчүн жана келин көрүү Үрп-адатын өткөрүү үчүн. Келин көргөндө көрүндүккө белек, акча беришкен – бул Үрп-адат ушул заманда деле үйлөнүү тойлорунда сакталып келет. Туугандардын макулдугу менен келин келгенден кийин «Келин той» салтанаты өткөрүлгөн. Мусулмандардын салты боюнча салтанат башталганга чейин «нике кыюу» Үрп-адаты өткөрүлөт. Кудай алдында нике кыюу мечит кызматкери – молдо аркылуу, күбөлөр жана өкүл ата, өкүл апанын катышуусу менен жүргүзүлөт.

Азыркы замандын үйлөнүү той салтанатындагы ырым-жырымдар социалдык-маданий ишмердигинде поэзия жана фольклор түрүндөгү элементтер катары колдонулат – «Кыз узатуу» – жана «Кыз оюну» берилген сценарийлерди практика түрүндө уюштуруп сахнада аткарып, талкуу жүргүзүү керек. Бул сценарийлер студенттер жана автордун колдоосу менен сахналарга коюлган жана азыркы учурда ар түрлүү маданий мекемелерде жана мектептерде колдонулуп келет.

Суроолор:

1. «Сөйкө салуу» ырымын эмнеге колдонот?
2. Кудалашуунун түрлөрүн атап бергиле, кайсы түрлөрү «архаика» деп эсептелинет?
3. «Ала качуу» салтка кандай жаза берилет?
4. Үйлөнүү үлпөтүнүн салыштырмалуу өзгөчөлүктөрүн атап кет?

Тапшырмалар:

1. Кыз жана жигит тууралуу макалдарды, накыл сөздөрдү тандап келүү.
2. «Кыз узатуу» сценарийге маалымат топтоо.
3. Кудалашуу жана үйлөнүү той алдындагы кыз-жигиттин жолугушуулары тууралуу лирикалык поэмаларын, кенже эпосторун мисал катары табып келүү.

Ар бир суроо-жооптордун, аткарылган тапшырмалардын негизинде студенттер менен талкуу жүргүзүү.

2.2. Азаа тартуу расими

Каза болгон адамды көмүүдө аткарылган ырымдар: көргө кою – өлүктү коюудагы адаттар мустьер (тарыхка чейинки эски эпоха) маданиятында пайда болгон. Көргө коюудагы ырымдар эки багытта аткарылган: кетирүү, өлгөндү зыянсыздандыруу жана ал тууралуу кам көрүү. Өлүктү коюунун ар кандай түрлөрү байыркы замандан бери бар: өлүктү таңуу, таш менен көмүп салуу, өрттөө, коюучу буюмдар менен жабдылап, курмандык чалынып, катырылып (мумификациялоо) ж.б. Иштери менен коштолот. Өлүктү коюу салты, өлгөн адамдын коомдогу абалына байланыштуу болгон (жол башчылардын дөбөсү, фараондордун пирамидасы) диндик көз караштан баштап, башка Үрп-адаттарга байланыштуу өзгөчөлүктөр менен коштолгон. Көмүүдөгү ырымдардын талабы азыркы заманга чейин сакталып келүүдө.

Кыргыздардын байыркы IX-X кылымга таандык көрлөрү тарых илиминде «хыргыз уур» деп аталган (монголчо кыргыздын байыркы көрлөрү). Бул байыркы күмбөздөрдүн жанына таш устундары орнотулган, сыртынан башкалардан өзгөчөлөнгөн таш менен коргон кылышкан, аларда рун жазуусуна окшош жазуулар жазылган. Өлүктү өрттөгөндөн кийин сөөгүн көмүүгө берген, анын жанына тиги жашоодо керек деп койдун, уйдун, жылкынын этин жана суюк шорпо куюлган идиштер, шаймандар, эки жагы ушталган кылыч, бычак, ай балта, найза, пияз, Үч же төрт учту темир жебе, саадак, темир кийим, калкан ж.б., ат жабдыктары, темирден жасалган жасалгалоо буюмдары ж.б. Коюшкан. Кээ бир мүрзөлөрдө темир бычактар гана табылбастан, өгөөлөр, ороктор, чалгылар, соколор жана кытайдын Тан династиясынын тыйыны табылууда, аларда рун жазууларын эске салган оюлган жазуулар бар. Ал тыйындар кыргыз каганатында колдонулган деген ойлор бар. VIII-IX кылымдарда Енисейде Уйбат дайрасынын куюлган жеринде шаарга окшогон кыштак пайда болгон. XI-XII-кылымдагы археологиялык эстеликтер «хыргызстар чөөктөр» деп аталат. Ошол эрада (эпохада) Енисей маданияты Орто жана Чыгыш Азия маданиятынан белгилүү бир деңгээлде алыстаган деп айтылат. (4.48.)

Кыргыз эстеликтеринин арасында кыргыздардын карамагындагы (кыштымдар) элдердин мүрзөлөрүн жолуктурууга болот, алар өлгөндөрүн өрттөбөй көмүшкөн: уйгурлардын мүрзөлөрүн жолуктурганда, ал жерден жылкынын териси табылган, тактап айтканда, бул жерде байыркы түрктөрдүн салтынын өзгөчө көрүнүштөрүн айтууга болот, өлгөн адамды аты менен кошо көмүшкөн. Археологиялык материалдарда Сибир жана Борбордук Азиядагы ар кандай урууларга Кыргыздар бийлик кылган доордо түрк элинин андан аркы өнүгүшүнүн кайтаруусун, алардын этикалык-маданий карым-катнаштары көрсөтүлгөн. (4.57)

Өлгөн адамдын сөөгүн жерге коюу жана салттардын өзгөрүлүшү Чыгыш Ала-Тоосундагы кыргыздарда колдонулган. Кыргыз Ала-Тоо өрөөнүндө мусулмандардын Караханийлер каганатында бириндеген топтор жашаган. IX-X-кылымдарда акырындык менен алардын салттары жана ырымдары өзгөрүлө баштаган. Мында түрктүн караханийлер уруусу жалпы маданиятка биригүүсү себеп болгон, интеграциянын жыйынтыгында уруулар ортосунда жаңы маданият жана этникалык салттар пайда болгон.

Персид илимпозу Гардизи (ixкылымда) «Зайн ал-ах-бар» (Укмуш маалымат) өзүнүн эмгегинде xiiкылымда Ибн Мукаффа жана анын баласы кыргыздар жөнүндө жазылган эмгегинен төмөндөгүлөрдү белгилеген: Кыргыздар деле каза болгон адамдын сөөгүн өрттөшөт: «өрт – эң таза зат». Күйгөн нерсенин баардыгы – тазаланат. Ошондуктан өрт өлгөн адамды да анын күнөөлөрүнөн жана баардык жаман нерселерден тазалайт. 1120-жылы Шараф аз-Заман Тахир Марвази араб тилиндеги «Таба, жана ал-хаяван» – «Жаныбарлардын жаратылыштагы өзгөчөлүгү» деген эмгегинде этнографиялык тиркеме катары, кыргыздар түрктөрдүн бир уруусу болуп саналат деп жазган. Бул эмгекте Ала-Тоодо жашаган кыргыздардын тобу тууралуу айтылат: – алар Куча менен Арк шаарларынын түштүк-батыш жана түштүк тарабында жайгашкан, ошондой эле Туркистандык кыргыздардан чыгыңыраак жакта ягмалар менен курлуктар уруулары жашагандыгын белгилеген. (1.26.)

Так ушулала-Тоолук кыргыздар тобу Хкылымда исламдаштыруунун таасирине туш болуп, ал турсун өздөрүнүн адаттарын өзгөртүп алышкандыгын, Марвазинин көрсөтүлгөн эмгегинде белгиленген. «Ал эми мусулмандар менен коңшу жашагандан бери, алар (кыргыздар) каза болгодордун сөөгүн мүрзөгө

коё башташкан». (1.27). Мындан улам Ала-Тоолук кыргыздар монголдордун кол салу дооруна чейин эле исламды кабыл алып, өлгөндөрдүн сөөгүн өрттөшкөнүн токтотушкан.

Бул маалыматтар ххкылымда жүргүзүлгөн археологиялык казуулардан кийин такталган. Нарындагы Ала-Мышык (1940-50-жж) мүрзөсүн казып жатканда археолог А.Н. Бернштам Енисей кыргыздарынын сөөктү өрттөгөн адаттардын жалпы белгилерин көрсөткөн. 1980-жылдын акырында археолог К.Табалдиев менен Новосибирден келген профессор Ю.С. Худяков Ала-Мышыктагы казууларды улантуу менен Енисей кыргыздарынын эстеликтерин эске салып туруучу, Кочкор өөрөнүндөгү мүрзөлөрдү илимдин тизмесине жаңылык катары киргизишкен. Ала-Мышыктагы казууларда далилдегендей, бул өрөөнгө көчүрүлгөн кыргыздар, каза болгон жердештерин өрттөгөндөрү менен, мүрзөгө көмүп жатканда от жагышып жана Хкылымга чейин Енисей кыргыздарынын баштарынан өткөргөн кээ бир адаттарын сакташкан. (1.58.)

Көргө коюу азыркы заманда эки түрдө сакталып келет: өрттөө жана көмүү. Кыргыз элинде көмүүнүн бир нече ырым-жырымдар (өкүрүк, кошок кошуу, майрам сууга алуу, жаназа окуу, көргө коюу). Көргө коюу ырымын кыргыздар үчүнчү күнү өткөрүшөт. Өзбек менен уйгурлар өлгөн адамдын сөөгү муздай электе жерге коёт. Көргө коюуда эркектер гана болушат. Кыргыздардын көрдүн казышынын өзгөчөлүгү – эгерде эркек болсо оң жактан киши баткандай оюк жазалат, эгер аял болсо оюугу сол жакта болот. Көргө коюлуп бүткөндөн кийин куран окуу менен аяктайт – үчүнчү күнү «үчүлүк» курмандык чалынып кеңири тамак-аш берилет, куран окулат, жетинчи күнү «жетилик», кыркынчы күнү «кырк аш» – «кара аш» берилет, бир жылдан кийин «аш» өткөрүлүп куран окулуп турат. Бул шарттар баардыгына жалпы аткарылчу ырым-жырымдар, эгер мүмкүнчүлүгү жок болуп калса, анда бул милдеттерди жакын туугандары алат. Ал каза болгон адамдын алдындагы аткарган милдети болуп эсептелет. Бир жылга чейин эстелик тургузуш керек. Бир жыл өткөн соң, чоң аш бериш керек, бул милдеттүү түрдө жазалат, азыркы заманда баардык нерсе шартка байланыштуу болот, качан өткөрөм десе өздөрү билишет.

Суроолор:

1. Катакомбалык көрүстөндөр кайсы доорго таандык, жана кайсы жерде жайгашкан?
2. «Аза тартуу» расими – кайсы чыгармаларда кеңири берилген, атап кет.
3. «Ыжык» – бул эмнени түшүндүрөт, кайсы эпостон алынган?
4. Аза тартуу расимин иреети менен бөлүп бергиле.

Тапшырмалар:

1. Байыркы замандан бери көрүстөндөрдүн түрүн кластерлер аркылуу көрсөткүлө.
 2. «Кет буканын» угузуусун жаттап келгиле.
- Ар бир суроо-жооптордун, аткарылган тапшырмалардын негизинде студенттер менен талкуу жүргүзүү.

3. Календардык турмуштук каада-салттар, Ырым-жырымдар, Үрп-адаттар

Көпчүлүк ырым-жырымдар жыл мезгилинин алмашышына байланыштуу, жаратылыш кубулуштарына жараша – календардык ырым-жырымдар жана майрамдар болуп эсептелинет: Нооруз, Чечкор, үлүш, түшүм майрамы, мал-чарбачылык майрамы ж.б. Аларда эмгекчил адамды жана жаратылыштын өзгөчөлүктөрүн даңазалайт, туулган жерди, Ата-Мекенди сүйүүгө үйрөтүп, патриоттуулук сезимди тарбиялоого жалпысынан алар жашоону даңазалап, жер жүзүндө кубаныч менен тынчтыкты ырастайт.

Байыркы замандан азыркыга чейин колдонулуп келе жаткан календарлардын түрлөрү: Несториандык, юлиандык, григориандык, мусулмандык, чыгыш орто кылымынын календары жана кийинки учурда табылган майя календарлары.

Кыргыздардын календардык майрамдары: «Нооруз» – мусулмандардын календары боюнча «жаңы жыл». Майрамдын тамыры байыркы замандын зороастризм ишениминен башталат, аны азыркы замандагы майрамдарда колдонулуп жаткан ырым-жырымдар, диний Үрп-адаттар менен далилденет. Мисалы «аластоо» адаты – арча түтөтүп жаратылыштын күчүнө таазим кылуу (от менен тазалануу каадасы) байыркы ата-бабалардан калган; «Дамбыр таш» – жаандын мол жаашын, жамгыр тууралуу жалынуу, Теңирге өтүнүч менен кайрылган диний ырым-жырым «Жер жарылып чөп чык, желин айрылып сүт чык» деп 3 жолу боз үйдү айланып байыркы энелерибиз кургакчылык жазда жамгыр тилешкен.

«сүмөлөк» байыркы ырымдагы тамактын түрү, мындай аталышта түштүк тарапта колдонушат, ал эми түндүк тарапта «чоң көжө», «ботко» деп билишет – байыркы ата-бабалардын айтуусу боюнча бир урууну ачкачылык өлүмүнөн сактап калган; от аркылуу тазалануу диний ырымы ушул күндө деле колдонулуп келет, «нооруз» майрамдын сонунда от жагып, чоң адамдар андан секиришет.

«Чечкор» – дыйканчылык майрамы, жазгы айдап себүү иштери менен башталып, түшүм жыйноо менен аяктайт. Аталган майрам бир нече бөлүк менен өткөрүлөт. Биринчи бөлүгү – айдап себүү, бул жерде ырымды аткаруучу башка карман Баба дыйкан болуп эсептелет – кыргыздардын дыйканчылыгын багындыргандар. Баба дыйкандын жалынуусу тиркемеде көрсөтүлгөн. (66 б.)

Экинчи бөлүгү – сугат иштери, сугаруу ырымы, суу башында сууну бөлүштүрүүчү Мургаб дайындоо салтанаты менен башталат. Эл ичинде айтылган сөз – «Эл башы болгончо, суу башы бол» дейт, адилеттүү, иштерман адамды шайлашкан.

Үчүнчү бөлүгү – түшүм жыйноо жана аны менен байланышкан эгин басуу учурунда эмгек багытындагы «Оп-майда» ырын аткарууга байланышкан аракеттер. Тиркемелерде берилген эмгек ырлардын түрүн талкуулоо, жаттоо. (67 б.)

«үлүш» – мал чарбачылык майрамы, биздин ата-бабалардын биринчи кымыз пайда болгондо жайлоодо өткөрүүчү майрамы. Колот-колот жашаган малчылар бири-бири менен баарлашуу жана маектешүү, бирге тамак сызуу максатында чоң кочкорду куйкалап, биринчи кымыздын даамын сызып көңүл ачышып майрамдашкан, байыркы замандан калган, азыркы учурда өзгөрүлүп, малчылар майрамы деп аталып калган.

Үлүш ошондой эле жер бөлүштүрүү, же бир адамдын мүлкүн мураска калуусу болуп эсептелет. Кыргыздардын диний Үрп-адаттары, ырым-жырымдары, баардык салтык майрамдары, фольклордук ырымды колдонуу менен өткөрүлөт. Биздин ата-бабалар кыш мезгилинде «шерине», «жоро бозо» өткөрүшкөн – бул көңүл ачуунун бир түрү, алар азыркы коомдо деле сакталган.

Кыргыздын жыл эсеби

Каада-салт кайсы түптөн башат алгандыгын, кыргыздын жыл эсебинен байкаса болот, биз Б.Солтоноевдин маалыматтарына таянып убакыт-сааттан баштаган маалыматты белгилеп кетели.

Байыркы заманда саат болбогон үчүн, мезгилди болжоп, убактардын баарысын 33кө бөлүп эске тутушкан.

Биринчи – таң-каракчы, экинчи – таңдум-бойуу, үчүнчү – таңкуланөөк, төртүнчү – таң кылааюу, бешинчи – таң аппак атуу, алтынчы – күн чыккан, жетинчи – күн тоо тоонун башына тийет, сегизинчи – күн которулган, тогузунчу – күн текши тийген, онунчу – шашке, он биринчи – улуу шаке, он экинчи – жалган түш, он үчүнчү – чак түш, он төртүнчү – түш кыя, он бешинчи – туш оогон, он алтынчы – сарт бешим, он жетинчи – кыргыз бешим, он сегизинчи – ала көлөкө, он тогузунчу – диггер, жыйырманчы – күн батар, жыйырма биринчи – шам, жыйырма экинчи – киши таанышар-таанышпас, жыйырма үчүнчү – эл аягы басыла, жыйырма төртүнчү – куптан, жыйырма бешинчи – тамак ичер, жыйырма алтынчы – эл жатар, жыйырма жетинчи – эл текши жатканда, жыйырма сегизинчи – уйкуга кирерде, жыйырма тогузунчу – оор уйку, отузунчу – түн ортосуна жакын, отуз биринчи – түн ортосу, отуз экинчи – түн ортосу оогондо, отуз үчүнчү – зоор, таңаткан. Күнүмдүк жашоодо аталышы: бээ саам, жарма бышым, эт бышым, жарым күн, түш жарым, бир күн, күнү-түн деп убакытты бөлгөн.

Кыргыз эң байыркы замандан баштап ай эсебин билип, күн эсебин билбестен, бир жылда 360 күн деп эсептеген. Күндү жетиге бөлгөн – дүйшөмбү, шейшенби, шаршенби, бейшенби, жума, ишемби, жекшемби. Кыргыз айды эң байыркы замандан баштап 12 ге бөлгөн. Балким айга бүткүл кийикти киргизип, атап бергенине караганда, аңчылык доорунан бери жүргүзсө керек.

Ай эсеби

Кыргыздар	Орустар	Уйгурлар	Арабдар
1. Жалган куран	Февраль	Биринчи ай	Зилкагада
2. Чын куран	Март	Экинчи ай	Зилхижа
3. Бугу	Апрель	Үчүнчү ай	Мухарам жыл башы
4. Кулжа	Май	Төртүнчү ай	Сафар
5. Теке	Июнь	Бешинчи ай	Рабуглахыр
6. Баш оона	Июль	Алтынчы ай	Рабигулавал
7. Аяк оона	Август	Жетинчи ай	Жумадиллабуал
8. Тогуздун айы	Сентябрь	Сегизинчи ай	Жумадилахыр
9. Жетинин айы	Октябрь	Тогузунчу ай	Ражан
10. Бештин айы	Ноябрь	Онунчу ай	Шагабан
11. Үчтүн айы	Декабрь	Он биринчи ай	Рамазан
12. Бирдин айы	Январь	Он экинчи ай	Шавал

Эмне себебинен ай эсебине кийиктерди киргизген? «Куран» деп кыргыздар эликтин текесин аташкан. Атаган жаныбарлардын өзгөчө жүрүм турумдарынан аңчылык замандан башат алганы талашсыз.

Жыл саноодогу адатта, байыркы замандын уламыштарына байланыштуу 1чи – Чычкан – нар чычкан пайдалуу дос, 2чи – Уй – молчулуктун белгиси, 3чу – Жолборс (Барс) – баатырдыктын, башкаруунун белгиси, 4чү – Коён – коркок бирок тукумдуулуктун, төлдүн белгиси, 5чи – Улуу (ажыдар) жаян – коркпос, айбаттуулуктун белгиси, 6чы – Жылаан – эстүү, акылдуу, сак жана аруулуктун белгиси, 7чи – Жылкы – эттүү, кымыздуу, адамзаттын көчмөн белгиси, 8чи – Кой – токчулуктун, кененчиликтин белгиси, 9чу – Мечин – адамга окшош акыл-эстүү, 10чу – Тоок – убакытка так, тукумдуу канаттуу, 11чи – Ит – адамга жакын, достуктун белгиси, 12чи – Доңуз – кыргыздар кара кийик деген, даарычылыгы бар, төлдүү.

Кытай жана фарси тилинде да жыл башы чычкан болгон, жылаан жылы да фарси тилинде – маар деп аталат. Бул фактылар эл журтчулуктун тыгыз байланышын аныктайт.

Кыргыз элинин өзгөчөлүгү болуп «мүчө жыл» 12 мүчөл эсептелинет. Биринчи мүчөл – 13 жашта, экинчи мүчөл – 25 жашта, үчүнчү – 37 жашта, төртүнчү – 49 жашта, бешинчи – 61 жашта,

алтынчы – 73 жашта, жетинчи мүчөл – 85 жашта, сегизинчи мүчөл – 97 жашта белгиленет. (20.530-584 б.)

Суроолор:

1. Азыркы учурда кайсы календардын түрү менен колдонубуз?
2. Башка элде жок майрамдарды атагыла жана анын өзгөчөлүктөрүн айткыла.
3. «Оп майда», «Бекбекей», «Шырылдаң» ырлардын, Баба дыйкандын сөздөрүнүн маанисин чечмелегиле.

Тапшырмалар:

1. «сүмөлөк» салтык тамакты «Нооруз» майрамына карата бышыруу.
2. Салттык ырлардын бирин аткаруу жана таймашуу уюштуруу.

4. Диний турмуштук салттар, адаттар, ырым-жырымдар

Кыргыздардын диний ырым-жырымдарынын тамыры кылымдардын тереңи кирет. Коомдук жашоонун татаалдашынын өлчөмү менен бирге, элге ырым-жырымдардын эмоционалдык жана психологиялык күчүнүн таасири терең түшүндүрүлгөн, башкаруучу күчтө, эски ырым-жырымдарга жаңы мазмун кошуу менен, өздөрүнүн күчтөрүн бекемдөө максатында колдонушкан. Ал мазмунду бекемдөөгө, динди өнүктүрүүгө жардам берген. Христиандык дин сыяктуу эле, мусулман динине да эски сыйынуу ырымдарына жаңы түшүнүк берген. Тарыхый жана археологиялык изилдөөлөр Кыргызстандын аймагында ар кандай динге ишенүүлөр болгондугун

далилдешкен. Диндик салттарда ушул күнгө чейин байыркы диндик ишенимдердин элементтери жашап келет: Тотемдик – амнистикалык (алгачкы сыйынуу жан-жаныбарларга, которгондо колдоочу жан болот), жаратылыштагы тирүү нерсеге сыйынуучулар, теңирчилик, зороастризм, шаманизм ж.б. Диний ишенимдер. Байыркы колдоочуларды пири деп аташкан, мисалы:

Баланын пири – Умай эне
Жигиттин пири – Шаймерден
Дыйкандын пири – Баба дыйкан
Акындын пири – Асан Шайыр
Устанын пири – дөөтү
Табыптын пири – Улукман
Сүйүүнүн пири – Зулайка, Жусуп
Чүкөнүн пири – Кара чеке
Чилденин пири – Кырдач
Шамалдын пири – Айдар ата.
Кийиктин пири – Кайберен эне
Куштун пири – Буудайык
Иттин пири – Кумайык
Теректин пири – Байтерек
Суунун пири – Сулайман
Койдун пири – Чолпон ата
Уйдун пири – Заңги баба
Жылкынын пири – Камбар ата
Төөнүн пири – Ойсул ата
Эчкинин пири – Шыйпаң ата.

Диний ырым-жырымдар азыркы коомдо колдонулуучу жана дүйнөгө тараган бирден бир ырымдар болуп эсептелет.

Байыркы мезгилден бери диний маданиятты аныктаган кыргыздардын дүйнөгө болгон көз карашын, башка нерсеге сыйынуучу диний ишеним менен байланыштуу (тотемизм – тотемдерге сыйынуу, амнистизм – адам руху жаңы башка обүктилерге өтүп кеткендиги, отко сыйынуу, теңирчилик – кыргыздардын диний маданиятындагы өзгөчөлүк болуп эсептелет, анткени байыркы динчилик, жан дүйнө мурасын өзүнө камтыйт).

Теңирчилик – жез кылымында (энеолит) жана коло кылымынын биринчи жарымында дүйнөнү таануу, жашоо элеси болуп саналат. Ал байыркы дүйнө тууралуу түшүнүк катары, Месопотамия биздин заманга чейин 4 миң жыл мурун пайда болгон. Бул тууралуу Шумер цивилизациясындагы клинописстик тексттерде күбөлөндүрүлгөн. Бул дүйнөлүк көз караш байыркы Алтай элине таандык болгон. «Байыркы бир тилден өнүккөн тил катары Алтай тили типологиялык жагынан окшош, генетикалык жагынан алып караганда бирдейликти түзөт деп божомолдоого болот». (3.278.)

Ал эми теңирчилик алтайлыктардын байыркы тилинин бөлүнүүсүнө чейин пайда болгон, бул тууралуу байыркы Алтай элинин Борбордук Азиянын территориясына миграция болуу фактысы далилдеп турат, бирок биздин замандын 19-кылымына чейин теңирчиликтин негизин жоготушкан жок. (Теңир, Умай-эне, Кут ж.б.). Азыркы замандагы кыргыздардын турмушунда «Теңир колдосун» деген кудайга кайрылуу көп жолугуп жаткандыгын белгилеп кетүү керек.

Бул тууралуу так жана түшүнүктүү кылып С.М.Абрамзон жазган: «Кыргыздардын динге болгон көз карашына мүнөздүү деп бир нече диндердин бир диний системага биригүүсүн (синкретизм) эсептөөгө болот. Жыйынтыгында биз азыркы кыргыздардын ата-бабаларынын диний көз караштарынын ар кандай баскычында пайда болгон, механикалык кошулуу же кээ бир диний көрсөтүүлөрдү иш жүзүнө ашыруу эмес, эритүү (сплав) сыяктуу көз карашты кездештиребиз». (1.165.)

Ошондуктан кыргыздардын диний көз карашта синкретизм (бир нече диндердин бир диний системага биригүүсү) бар болушун таануу, бизди кыргыздарда табылган диний сыйынуучу буюмдардын пайда болушун изилдөөдөн бошотпойт.

Бийик тоолуу, ак ниет, ачык асмандын жакындыгы, балким укмуштуудай асмандын периштесинин күчүн миңдеген жылдар бою «Теңир» сактап келген, ошондуктан «Теңир жалгасын!» же «Теңир урсун!» деп биздин ата-бабалар айткан. «Теңир» деген сөз байыркы – алтайлыктардын «Тенг» (бирдей, адилеттүү) жана «Ири» – чеги жок, кудуреттүү, учу кыйры жок сөздөрүнөн пайда болгон. Теңдик – жараткыч – кудай – дүйнөдөгү баардык чексиздик катары кабыл алынган (күн, ай, асман, суу, аба – баарына жана ар бир адамга бирдей). Бул баарына тең салмактык: күн-түн, жашоо-өлүм, ысык-суук,

жамандык-жакшылык, тургузуу-кыйратуу ж.б. Бул көз караш кыргыздардын көчмөн жашоонун негизинде пайда болгон (бул жаратылыш менен уйкаштык жана тура келгендик), теңирчиликтин адатка, салтка, менталитетке, тилге жана маданиятка терең сиңиши менен сакталып калган. Ал элдин жашоо турмушу менен дал келишкен ишенич болуп калган.

Табынуучу Умай-энени эстебей коюуга болбойт – көп кудайга сыйынуучулар, Үй-бүлөнү жана наристени сактоочу, байыркы түрктөрдүн VII-viii кылымдагы текстеринде, оорудан сакайчу жана түшүмдү көп берүү үчүн сыйынуулар катары кабыл алынат. Ошондуктан азыркы замандагы эмчи-домчулар мурдагы чоң энелери сыяктуу эмдеп жатканда: «Менин колум эмес, Умай-эненин колу» деп айтышат. Наристе төрөлгөндө көп учурда жамбашы көгала болуп төрөлөт, анны эл арасында «Умай эненин тагы» деп коюшат. Мындай диний ырымдарга болгон ишеничтер ушул күнгө чейин эле кыргыздарда колдонулуп келет. Мына ушундай образдар менен символдор укумдан тукумга өтүп келип, бүгүнкү күндө кыргыз элинин башкалардан өзгөчөлөнгөн маданиятынын түрү болуп эсептелет.

К.Юнг теориясы боюнча – мындай элестетүүлөр – «архетип» ар бир элде болот – акылман карыя, жер эне, же чоң эненин энеси, баатырлар ж.б. Элестерди түзөт. (26.576.). Бүгүнкү күндө биздин чоң майрамдарда, театралдык көрсөтүүлөрдө жана спектаклдерде: «Теңир ата!» «Умай эне!» ошондой эле биздин символ жана алгачкы элес катары келечекке үлгү болуучу кыргыздардын эпикалык чыгармаларынан «Манас ата!», «Бакай ата!», «Кошой баба!», «Кайберен эне!», «Бугу эне!», «Каныкей эне!» ж.б. Элестер жашап жана чыгармачылык ишмердүүлүктө кеңири колдонулуп келет.

Биздин мамлекетте ислам динин туткандыгына карабастан, кыргыздардын динчилик идеологиясынын өзгөчөлүгү «синкретизм» (диндердин биригүүсү) жана мусулманчылык болуп эсептелет. Кыргызстанда мусулманчылыкка тобо кылып сыйынышат жана диний майрамдарды мусулмандардын ай календары менен белгилешет. Орозо кармоо (тутуу) – акырында маркумдарга таазим кылуу иретинде – Орозо-айт майрамы менен аякталат. Курман-айт – тирүү адамдарга арналган курмандык чалуу, кыйналган адамдарды конок кылуу, жакын адамдарыңдын жети үйүн кыдырып чыгуу, Орозо айттан жетимиш күндөн кийин өткөрүлөт. Мусулмандардын карманган диний ырым-жырымдары бул ислам диндин беш парзын аткаруу:

- орозо тутуу;
- зекет берүү;
- намаз окуу;
- даарат алуу;
- Меккеге зыярат кылуу.

Ислам, диний агым катары VII кылымда Аравий жарым аралында пайда болгон. Ал диндердин арасында эң жаш болуп эсептелет. Бул тууралуу мусулмандардын ай календарында да аныктайт. Ошондуктан март айында, тактап айтканда 21-мартта 2014-жылы Жаңы жыл «Нооруз» майрамын майрамдоо мусулмандардын календары боюнча 1435-жылы башталат.

Ай календары 12 айдан турат, айлар 29-30 күндү түзүп ай жылы 354 күндөн турат да, күн календарынан 11 күнгө кыска. Учурда дүйнө жүзү боюнча 900 миллион адам ислам динин тутат. Ислам динин туткан Азиялык элдердин арасынан диний сыйынууларда кыргыздар баарынан аз фанат деп эсептелет. Бул көп кудайларга сыйынуучу терең адаттардын ислам дининин окуулары менен өрүлүп келип, биздин заманга чейин жашагандыгы менен түшүндүрүлөт. Эгерде тарыхка тереңирээк кайрылып көрсөк, жаңы түзүлгөн дин сыяктуу эле – ислам дини кылыч жана кан менен ырахаттанган, албетте мамлекеттик дин катары исламды эл тез эмес, оорураак кабыл алган. Кыргыздардын диний көз карашына тарых, жашоо түрү жана турмуштун негиздери өзүнүн өзгөртүүлөрүн киргизди.

Кыргызстандын аймагында жашаган элдердин диний салттарынын өзгөчөлүктөрүн белгилөөгө болот – булл жаратылыш обүекттерине сыйынуу, ыйык жерлерге сыйынуу салты. Мисалы – кандайдыр бир бак, же булактын боюндагы жыгач, же ыйык жерлерде (мазарлар) болгон жерлерге бака жип, ар кандай кесиндилерди байлоо менен бийик кудайдын күчүнө ден –соолук берүүнү, ар кандай оорудан жана ар балээден сактоону, жол болсун деп сураныч, бакыт жана барчылык болсун деген тилектери менен символдоштурат. Жаңыдан көзү ачылган булактын ээси бар, ыйык жер деп аташат. Жалпысынан, суу – жер жүзүндөгү жашоонун булагы, ошондуктан жаратылыштын ыйык жерлерине барып сыйынуу да кудайдын берген нуру төгүлгөн ыйыктыгы деп аталат.

Дүйнөдөгү диндердин бирден бир артыкчылыгызыяратка баруу болуп эсептелет – бул сыйынуучу жерлерге, диний борборлорго жана ыйык обүектилерге баруучу байыркы саякаттын бир түрү болуп

эсептелет. Ислам маданиятында бул Кудайдын бир буйругу, аны чыныгы мусулман болгон адам аткарышы керек – Меккеге барып зыярат кылуу, Аллахтын үйүнө (мечитке) баруу, бул иш-чараларды өмүрүндө бир жолу аткарыш керек. Кыргызстанда төрт миңге жакын адам ар жыл сайын Меккеге барып зыярат кылышат – бул квотаны Сауд Аравиясы Кыргызстан үчүн бөлөт.

Кыргызстандын өзүндө мусулмандардын ыйык деп эсептеген Сулайман Тоо жери бар, ал байыркы шаарлардын бири болгон Фергана өрөөнү болуп эсептелген Ош шаарында жайгашкан. Тилекке каршы Сулайман Тоо зыярат кылуучу Япониядагы Фудзияма тоосу, Египеттеги Синай тоосу сыяктуу дүйнөлүк статуска жете элек. Бул балким Кыргыз элине дүйнөлүк атак-даңк жана абдан чоң киреше алып келмек, бирок Орто Азия өлкөлөрүндөгү элдердин салтык маданиятында, ал бир топ касиети бар ыйык тоо деп эсептелет.

Кыргызстандын аймагында көптөгөн сыйынуучу ыйык жерлер бар: Кожо-Келең өзөнүндөгү көк үңкүр, Абширсайдагы жана Арсланбаптагы шаркыратма, Манас күмбөзү жана Шах-Фазил күмбөзү. Чолпон ата кайып мазары, Бакай ата, Манжыл ата, Кочкор ата, Жылаңач бугу кайып мазарлары, Зулпукор баба кабыр мазарлары, Каныкей апанын, айчүрөктүн булактары ж.б.

Ал эми көптөгөн жаратылыш обүекттери, бир топ кылымдардан бери ыйык деп эсептелген – мазарлар, ыйык аскалар, булактар жана үңкүрлөр. Алардын ар бирин кыргыз элинин кайталангыс мифологиялык маданиятын камтыган элдик ырымдар, жомоктор, кооз уламыштар аныктап келет.

Кыргызстандын территориясында байыркы ар кандай жаратылыш кубулуштарына сыйынуучулардын обүекттери болуп калган байыркы ташка тартылган сүрөттөр тууралуу бир эки сөз айтып кетели. Ысык-Көл облусунун бийик тоолуу Сары-жаз өрөөнүндөгү «Ак-Чуңкур» үңкүрү. Бул жерде мындан 10 миң жыл мурунку байыркы сүрөтчүлөр жасаган аңчылык, бий, солярдык белгилер (күндүн белгиси тартылган) сюжеттик көрүнүш катары көрсөтүлгөн. Бул үңкүргө кыйындык менен бара турган, бийик тоодо жайгашкандыгы, оттун изинин жоктугу, байыркы адамдар жаратылыштын күчүнө сыйынышып, магиялык диний ырым-жырымдарды жасагандыгын далилдейт. Коло доорундагы бирден бир белгилүү аскага тартылган сүрөттөр «Саймалуу-Таш» болуп эсептелет – ал Жалал-Абад шаарынын түндүк-чыгыш жагында жайгашкан. Бул галерея Үч миң жыл бою байыркы

искусство менен диндин өнүгүшүн көзөмөлдөөгө жардам берет. Ал жерде 107 525 сүрөт саноого болот жана ал сүрөттөрдүн мазмунун аркылуу, бул жерде Нарын облусунун малчылары менен Ферганалык дыйкандардын күнгө сыйынышы, алардын негизги жаратылыш кубулуштарынын бири болгон ыйык, сыйынуучу жер экенин билүүгө болот.

1953-жылы профессор А.П. Окладников тарабынан Чолпон-Ата шаарынын жанынан табылган ташка тартылган сүрөттөр, ачык асман алдындагы сыйынуучу касиеттүү таш галереясы болуп эсептелинет. Оюлуп тартылган жаныбар, адамдар, диний бийлердин сүрөттөрү чындыкка жакындашып, коло доорунда жана андан да кечирээк убакта байыркы адамдардын диний жана турмуштук, магиялык жашоосу чагылдырылган. Биздин ата-бабалардан калган ташка, аскаларга тартылган сүрөттөр жаратылыш күчтөрүнө таянуудан, магиялык сыйынуудан кийин биздин уруулардын, кыргыз тили менен маданиятындагы аталыштары келип чыккан деген ойго түртөт.

Бурана тарыхый-маданий комплексинде ачык асман астында музей уюштурулган, ал жерде байыркы түрктөрдүн мүрзөлөрүндөгү таштар (балбалдар), скульптуралык сүрөттөр топтолгон, чүй, Кемин өрөөндөрүнөн жана Ысык-Көл чуңкурларынан, аскага чегилген сүрөттөр, байыркы жаргылчак таштар чогутулган.

Сулайман-Тоодогу ташка чегилген сүрөттөр (петроглифтер), аска сымал тоого чыга бериште оюлган жазуулар, үңкүрдүн жана чуңкурлардын боорундагы сүрөттөр, өзүнө баалуу информациялык материалды катат, ал маалыматтар 1994-жылдары гана изилденилип баштаган.

Байыркы түрктөрдүн ташка чегилген эпостук эстеликтери (байыркы жазуулар) Талас өрөөнүнүн Айрымташ-ой, Чийим-таш (Урмарал дайрасынын сол тарабы) жолуктурууга болот, бул жерде VII-VIII кылымдагы байыркы түрктөрдүн сүрөттөрү бар; укмуштуудай ташка чегилген скульптуралык сүрөттөрү Беш-Таш дайрасынын жээгиндеги Кескен-Дөбөдө ж.б. Жерлерде жайгашкан.

Орто жана Борбордук Азиядагы элдердин толук исламдашканына карабастан, көпчүлүк эзелки жана эски диний ишеничтер, элдик ооз ээки чыгармачылыктын жана тарыхый көчүүнүн негизинде биздин заманга чейин жеткен. Ушул кезге чейин жеткен уруулардын биримдиктеринин аттарын эстеп көрсөк, жаратылыш менен тыгыз байланышта болгондугу дана: бугу, бөрү, сарбагыш, жетиген, кушчу

ж.б. Дүйнөнүн, элдин, уруулардын пайда болушу тууралуу айтылган жомоктор, мифтер, жомоктогу чымчык, жаныбарлардын образдары менен байланышып, магиялык күч жана жөндөмдүүлүк менен бөлүнгөн.

Аска таштарда тартылган эски диний ырым-жырымдардагы бийлер жана бийлеп жаткандардын сүрөттөрүн көрүп туруп, ошол мезгилде эле дүйнөнү кыймыл аракет жана Үн аркылуу кабыл алышкандыгын ойлондурут. Анткени бий сөзсүз кыймыл аракет жана музыка менен коштолот, урма аспаптар катары – барабан же коңгуроого окшогон буюмдун шыңгыраганы, чымчыктын сайраганы, шыбыр, шүүдүрөө ж.б. Үндөрдү тууроо менен болуш керек. Ошондуктан музыканын маданиятында алгач: урма аспаптар менен вокалдык же аспаптык ырдоо болгон, ал эми кылдуу аспаптар, чертме аспаптар кийинчерээк пайда болгон деп талашууга болот. Кыймыл аракеттин негизинде бийлеп жаткандардын ташка чегилген сүрөттөрүн көрүп туруп, бул божомол, деп айтууга болот. Эң кызыгы диний бийлер биздин заманга чейин сакталгандыгына турат. Бул шамандардын, бакшы, бүбүлөрдүн дарылоо сеансы учурунда диний ырымдагы, магиялык бийлерин, азыркы биздин замандаштар арасында кызыгуусу жана колдонуусу көбөйдү, мисалга алсак: «кара жорго» бийди жаштар заманбап бий катары колдонушат, анын «жин» чыгаруу бий экенин, касиети бардыгына көпчүлүк көңүл бурбайт.

Ташка чегилген сүрөттөрдү изилдөөдө, алар графика, оюучийүүлөр жанры катары негизги көркөм маданияттын башаты экенин биз көрөбүз. Архитектурада жана декоративдиккол өнөрчүлүк искусстводо идиштеги, кийимдеги оймо-чийме сүрөттөрдү жана саймаларды изилдөөдө, образ жана символдордогу белгилердин окшоштуктарын табасың: мисалы, байыркы көчмөн маданиятын жайгаштыруу айбанаттын стилинде колдонулгандыгы, шырдактан, ала кийиздин, туш кийиздин оймо-чиймелеринде сактылып калгандыгы менен билинет. Мүйүздүн оймосу сак-усундардын маданий эстеликтерин кооздойт, мындан тышкары биз жолборстун, илбирстин, топоздун, эликтин, бугунун, төөнүн, шумкардын ж.б. Реалдуу сүрөттөлүшүн көрөбүз. Сак мезгилиндеги жогорку өнүккөн коло коюучулардын зергер буюмдарын, кийинки материалдык маданияттын эстеликтери менен салыштырууга болбойт.

Кыргыз элинин оймо-чиймелери символ катары искусствонун элементтери болуп калган. («Кочкор мүйүз» – бул токчулуктун,

берекенин белгиси, «булак» – жашоо башаты, «кыял» – көп кырдуу ой, «ит куйрук» – адамдын жанындагы кайтаруучусу, жардамчысы, «сүлөөсүн тырмак», «күн» – бийиктик, «ай» – сыйкырдуулук, «карга тырмак» – узун өмүрдүн белгиси, «ала мончок» күн менен түндүн, жакшылык менен жамандыктын айкалышы, Ала-Тоо жерибиздин символу). Биздин мекенибиздин тарыхын, маданиятын жана ландшафтын кылдат жана чеберчилик менен изилдесек, биз көптөгөн тарыхый табышмактарга жооп ала алабыз жана Кыргызстандын тургундары менен меймандары сыймыктанган жана окуп билүү үчүн көптөгөн кызыктуу жана укмуштуудай обүекттерди ача алабыз.

Суроолор:

1. «Монотеизм» жана «Политеизм» айырмаларын жана негиздерин тактагыла.
2. Кыргыздардын байыркы диний ишенимдердин түрлөрүн атап бергиле.
3. Кыргызстандын ыйык жерлери кайсы дин менен байланышы бар?
4. Таш доорундагы «петроглифтер» эмнени түшүндүрөт жана кандай милдеттерди аткарган?

Тапшырмалар:

1. Манас күмбөзү жөнүндө маалымат топтоп, көркөм буклет даярдагыла.
2. Азыркы заманда социалдык-маданий ишмердүүлүктө диний ишеним салттарды кандай ыкмалар аркылуу көрсөтөсүңөр?

5. Кыргыз эл оюндары

Кыргыздардын оюн маданияты биздин ата-бабалардын материалдык жана руханий жан дүйнөсүн чагылдырат. Улуттук оюндардын жана элдик көңүл ачуулардын чыгышын (генезис) изилдөөдө, алар диний жана социалдык ырым-жырымдардын негизги бөлүгү болгон, деп тыянак чыгарууга болот. «Көптөгөн оюндар жана элдик спорттун түрү дүйнөнүн көптөгөн элдеринде өнүгүүнүн белгилүү бир этабында ар кандай сыйынуучулук жөрөлгөлөрдүн, бири бирине жалгануучу элементи болуп калат. Жана башка коомдук функцияларды объективдүү аткаруу менен бирге, өзүнүн мазмунунун маанилүү бөлүгүндө субъективдүү диний чөйрө менен байланышкан». (19.11.146.)

Кыргыз эл оюндары байыркы замандан бери келип өзүнүн түзүлүшү жана жол жобосу менен биздин заманга чейин сакталып келип, заманбап колдонулуп, кээ бир жерде өзгөрүлүп, кээ бир спорт тармагына кирип өз ара милдеттерин аткарууда.

Кыргыздын ар кандай оюндары белгилүү тарыхчы Б.Солтоноев 1936-жылы Актан Тыныбеков Нарын районунан келип Кыргыз театрдаштеп калган маалда угуп, жазып алган оюндарды атап кетели: «Балбан күрөш», «Эр оодарыш», «Көз таңмай», «Аркан тартыш», «Таз сүзүш», «Тыйын эңмей», «өпкө чабышуу», «Жылаңач чабышуу», «Жоо чабыш», «Эр сайыш», «Жамбы атмай», «Улак тартыш», «Айгыр чабуу», «Аялдардын сайышы», «Аял оодарыш», «Ат чабыш», «Кыз куумай», «Ордо», «Тогуз коргоол», «Упай», «Чакмак алышуу», «Оромпой тебүү», «дүмпүлдөк», «Шабият оюну», «Токту сурамай», «Кыз берүүдө майда майда оюндар», «Ак чөлмөк», «Сартча алышуу», «Чикит чапмай», «Мангал уруу», «Эшек секиртмей», «Каным, дат!», «Кан таламай», «Уюм тууду», «Төө-чечмей», «Көлгө түшмөй» ж.б. (19. 53-58 б.). Бул оюндардын арасында, сейрек кездешүүчү оюндардын негиздерин көрсөтсөк: «Жоо чабыш», «Эр эңиш», «Таз сүзүш» ж.б. Оюндар ашта, чоң тойдо, чоң жыйында өтөт.

Азыркы этапта кыргыздардын маданий оюндарын үйрөнүү жана өнүгүүсүндө бир топ кызыктуу жана билим берүүчү иштер аткарылат: классификация боюнча, мазмуну боюнча, этнопедпгогика боюнча жана мектепке чейинки тарбия берүүдө, мектеп окуучуларга усулдук колдонуу боюнча илимий эмгектер бар. Кыргыздын улуттук оюндарынын бөлүнүшү:

- ат оюндары;
- баланын жан-дүйнөсүнүн өнүгүшү жана көңүл ачуусуна жол берүүчү оюндар;

-балдардын оюн-тамашасы, анын физиология өнүгүшүнө багытталган;

- балдар жана чоңдор үчүн интеллектуалдык оюндар;

- көңүл ачуу оюндары;

- эркек оюндары;

- кыздар оюндары.

Жашына жараша бөлүнүшү: балдар оюну, өспүрүмдөр оюну, жаштар оюну, чоңдор үчүн оюндар.

Балдар оюндары кеңири тараган, анын классификациясы илимий адабиятта ар түрдүү берилет:

- манжалар оюну;

- экологиялык оюндар;

- чүкө менен ойноо;

- таанып билүү оюну;

- кыймылдуу оюндар;

- стол үстүндөгү оюндар;

- интеллектуалдык ж.б.

Алар ар түрдүү болгону менен, оюндар аркылуу балдар өткөн кылымдагы болгонду бүгүнкү заманда курчап турган чөйрөнү таанып билишет, өздөрүнүн дене түзүлүшүн өстүрүп, сүйлөөгө машыга алышат, шамдагайлыкты иштеп чыгат, жандуулук, реакциянын тездиги, көңүл буруну өрчүтүү, эмоционалдык канааттандыруу, өзүн-өзү түшүндүрүү жана өзүн-өзү сыйлоо багыттары жүрөт.

Азыркы замандын практикасында өсүп келе жаткан муундарга билим берүүдө жана тарбиялоодо колдоно турган негизги оюндар: «Тогуз коргоол», «Коон Үзмөй», «Жоолук таштамай», «Ашкабак чапмай», «Томук сурамай», «Упай», «Беш таш», «Кан таламай», «Эр эңиш» – балдар балдарга минип эңишет, «Караңгыда көзүм жок», «Сокур бүркүт», «Аркан тартыш», «Ордо» оюндары.

Суроолор:

1. Чүкө оюндардын түрлөрүн атап бергиле жана шарттарын түшүндүргүлө.
2. «Тогуз коргоол» кандай ойнолот жана казанды кантип толтурат?

3. «Упай», «Беш таш», «Ордо» – бул эмне оюндар, эмне менен шартталган?

Тапшырмалар:

1. Кыргыздын улуттук оюндары уюштуруу (өз каалосу менен).
2. «Тогуз коргоол», «Ордо» оюндарын үйрөнүү.

ТИРКЕМЕЛЕР «КЫЗ УЗАТУУ» – көркөм СЦЕНАРИИ

Сахнада: Кыздар кечки жайлоодо кой кайтарышып ар кандай оюндарды ойноп отурушат (топ-таш, ачекей, жумакей, селкинчек тебишип, көз таңмай жана башка оюн). Кыз келиндер «Бекбекей» ырдашып жатканда, алыскы кырдан жигиттердин үндөрү угулат. Кыздар тыңшап бир тарапка чогулушуп калышат. Жигиттер «Шырылдаң» ырын ырдашып кыздарды көргөндө токтошуп бирин бирин түрткүлөп тийишип кеп курушат: «Акийнек» тамашасы:

- Жигит: Кара кырдан шаркырап, шерлер келди кыздар ай!
Кара түндү агартып, эрлер келди кыздар ай!
Акыя, акыя, акый, акый, акыя.
- Кыз: Кырдан түшкөн шаркырап, шерге окшобойт өңүңөр,
Кара түндү агарткан эрге окшобойт өңүңөр!
Акыя, акыя, акый, акый, акыя.
- Жигит: Ак көйнөгүм бар дейсиң, анны эмне кийбейсиң?
Бир жигитим бар дейсиң, ага эмне тийбейсиң?
Акыя, акыя, акый, акый, акыя.
- Кыз: Бакылдаган эчкини суу кечкенде көрөбүз,
Баатырсынган жигитти жоо келгенде көрөбүз!
Акыя, акыя, акый, акый, акыя.
- Жигит: Кымыздуу Үйдөн аякчы кетпейт,
Кыздуу Үйдөн кыякчы кетпейт!
Акыя, акыя, акый, акый, акыя.
- Кыз: Ак кыздын агынан эмес,
Кара кыздын багынан!
Акыя, акыя, акый, акый, акыя.
- Жигит: Ырыстууга жучу келет,
Ырыс жокко доочу келет.
Акыя, акыя, акый, акый, акыя.
- Кыз: Жигит өзү менсинет, жигитти ким теңсинет.
Жылтырайт сырты, а бирок, ичи кандай ким билет?
Акыя, акыя, акый, акый, акыя.
- Жигит: эпкиндүү болсоң, эл сүйөт, курбу-курдаш тең сүйөт,

Акылың болсо сен чүрөк, өңүнө карабай сөзүнө кара!
Акыя, акыя, акый, акый, акыя.

Кыз: Кеп жакшысын кулак билет,
Кыз жакшысын ынак билет!
Акыя, акыя, акый, акый, акыя.

Жигит: Кызылды кийип кылыктуу, сүйлөдүңүз кызыктуу,
Жакындан көрүп өңүндү, биздин Саке сизге кызыкты!
Акыя, акыя, акый, акый, акыя.

Кыз: Шыбыр кеп болбойт, шыйрак эт болбойт.
Айтканыңар чын болсо,
Күйөөлөп келген жигитти, жеңелери сынап билет.

Жигит: Биздин жигит эр жигит,
Айткан сөзгө бек жигит жуучуларды тоскула! – деп
баардыгы сахнадан тарап кетишет.

Жарчы бала: сүйүнчү, сүйүнчү кудалар келе жатат!
Жеңелер камынгыла, жездем келе жатат!
Жеңкетайын кошо камдап, балдыздарына

капчыгын,

Ата-энесине калыңын, тогуздап мал айдап келе
жатат!

Улуу жеңеси: Ай, келиндер болгула айланайындар,
Арканды алып келгиле.
Арып келген күйөөнүн
Астынан тосо калалы.

Ортончу жеңеси: Ай, жеңе, ии...десеңиз...
Арканды тосуп астынан,
Ай буйга да келтирбей,
Капчыгын кагып салалы.

Кичүү жеңеси: Кагабыз деп капчыгын
Алыстан келген күйөөнү,
Качырып кайра албайлы.
Андан көрө күйөөнүн,
Канчалык экен дымагы
Көз кырын салып аңдыйлы.

Ортончу жеңеси: Ай жеңе, эки жаштын үлпөтүн
Жакындар карап күтпөсүн,
Үйлөнүү той үлпөтүн

Шаан-шөкөтүн баштайлы!

Жеңелери аркан тартышып, күйөө баланын жолун торошот, күйөө жолдош жеңелерине тийишип жооп бериши керек.

Кыздын улуу жеңеси: Алтындан тарттык арканды
Өтөсүңбү кыйналбай?

Алды артыңды байкачы.

Күйөө жолдош:

Ай жеңеси, жеңеси,

Шашылбаңыз эмесе.

Сиз үчүн азыр атайын,

Жүрөктөн чыккан ыр десте,

Разрешите эмесе...

«Саанчы жеңе» – тамашалуу ыр ырдалат.

Улуу жеңе:

Ай-ий күйөө балдар эмне дейт, Ия...

Мен саанчыга окшошуп калыптырмынбы?

Баланын жеңеси:
кудагый...

Шайыры болбой, эл болбойт

Бул белек атайын сизге арналды (жоолук, акча...)

Кыздын жеңеси: Апей ботом, ия күйөө балдар!?

Мен бул алтын аркандын учун бекер кармап турамбы?

Күйөө жолдош: Ой жеңеке, кантип сизди унуталы,

Сизге да ыр арнап ырдайлы. «Жеңе» деген ыр арналат.

Кыздын жеңеси: Апей ботом, бул эмне дегениңер?

Эрим укса өлтүрөт кокуй.

Күйөө баланын жеңеси: Эми кудагый «тийсең бешке, тийбесең он бешке» деген сөз бар эмеспи, тамашалап жатышат. Сизге да атайын белек камдадык (жоолук, материал же акча).

Кыздын улуу жеңеси: Ай абысындар, болду эми күйөө балдарды көп эле кыйнабагыла, арканыңарды алгыла да, кудаларды Үйгө киргизгиле...

«Кыз узатуу» эпизоду

Сценада «Кыз бурак» – ырдашкан кыздар, жеңелер, өзүнчө мизанцена түзүшүп, кыздын чачын жайып тарап, экиге бөлүшүп, чач өрүшөт. Сценанын оң жагынан апасы шөкүлө көтөрүп келип башына кийгизет, бетинен өөп кошок айтат:

«Кыздын апасынын кошогу»:

Сүт үстүндө каймагым,
Жүк үстүндө айнегим.
Оозумдагы шербетим,
Жакамдагы берметим.
Эт жегенде кестигим,
Эриккенде эрмегим.
Көлөкөлүү Үйдө өскөн,
Көңүлү менен эрке өскөн
Каадалуу Үйдө өскөн,
Кайгысы жок күндө өскөн.
Эми жээгиңди термелеп,
Теңтушуңа берейин.
Күйөө көйнөгүн кирдетпе,
Күнүгө бизди тилдетпе.
Коомай тартып олтурба
Короого маарап мал келсе.

«Кыздын жеңесинин кошогу»

Бийкечтин көңүлүнө мончок такканбыз,
Бийкечти көлөкө жерге бакканбыз.
Күмүштөн сөйкө салганбыз,
Күн тийгизбей бакканбыз.
Күн тийгизбей багып ал,
Күмүштөн сөйкө салып ал,
Эркелеп жүрдүң бул жерде,
Эс токтоткун ал жерде.
Алдаңдап жүрдүң бул жерде,
Акылдуу жүргүн ал жерде.

«кичүү жеңесинин кошогу»

Кайран өмүр кыскасы,
Кара кумган туткасы,
Келин алып, кыз бермек

Кадимки элдин нускасы.
Ал күлүстөн күйөө таанымал,
Бийкечти көлөкө жерге багып ал.
Бийкечим, кош көкүлүм сен элең,
Кошулган жеңең мен элем.
Кош көкүлүң өрүлдү,
Кошулган жеңең бөлүндү...

Кошок бүткөндө кыздын улуу жеңеси кыздын апасын отургузуп, этегине таш бастырып сүйлөйт: «Ичиңиз күйбөсүн апаке, кызыңыз бактылуу болсун, артынан барып алып келем дебеңиз, «Таш түшкөн жеринде оор» дейт эмеспи деп, кыздын бетин жаап алып кетишет».

«Жар көрүшү» эпизоду:

Кыздын жеңелери күйөө баланын жанына алып барышат.
Баланын жеңеси чачыла чачып:
Аткан таңдай жарык бол,
Ага-иниңе ачык бол,
Арамзага жабык бол.
Эриң экөөң ынак бол
Эл-журтуңа кунак бол.
Эт, май агып үйүңдөн
Эч түгөнбөс булак бол.

Баланын жеңеси: Келинибиздин жүзүн көрсөк болобу?

Кыздын жеңеси: Жок жеңеси шашылба, кептин бары алдын ала шартында.

Кебездей жумшак мүнөзү,
Келишкен сулуу кыз өзү.
Кең пейилдүү болсо экен,
Келген үйдүн бүлөөсү.
Жарык маңдай мүнөзү,
Жароокер кыз бул өзү.
Жакшы тозуп алгыла,
Ырыстуу жердин бүлөсү.
Көгүчкөн сымал көрүнөт,
Колунан көрү төгүлөт.
Кор кылбай күтүп алгыла
Суранабыз көбүндөн.

Баланын жеңеси:

Колдон келсе келинди,
Кор кылбайбыз кудача.
Көрө берсек болобу
Ак тилектүү келинди?

Күйөө бала кыздын шөкүлөсүн ачып элге көргөзөт. Чоң кудагый келинге май оозандырып, «майлуу-сүттүү болсун» деп келиндин шөкүлөсүн алып жоолук салат.

Кыздын сиңдилери чуркап келип шөкүлөнү алышат: «Эжекем күйөөгө кетти, шөкүлөсү мага тийди!»

Экинчи балдызы:

Белек алып балдызыңа келесиңби жездеке?
Бет жууганга атыр самын бересиңби жездеке?

Күйөө баланын жеңеси: Ой ботом, күйөө баштыкты ача элек турбайбызы, алып келгиле иапшырайын кудагыйларга деп белектерди таратат:

Ошол убакытта биринчи балдызы:

Салтында бар кыргыздын,
Кулагын чоймой жезденин.
Салтты бузбай балдызың,
Кулагын чойсун жезденин.

Кулак чоюу салты, жездеси чөнтөгүндө эмнеси болсо ошону балдызына бериши керек. Тамаша, күлкү угулат.

Кыз-күйөө эл астына басып келип «жүгүнүү» салтын Үч жолу кайталайт. Урматтуу аксакалдардын бири эл астындабата берет:

Асманыңар ачык болсун,
Астыңарга кут консун,
Үйүңөргө кут консун,

Астыңарды мал бассын, артыңарды бала бассын! Оомийин...

Аткаруучулардын баардыгы сахнага чогулуп «Жар-жар» ырын ырдашып, «Кыз узатуу» үлпөтүн аякташат.

«КЫЗ ОЮНУ» көркөм СЦЕНАРИИ

Сахнаны жайкы жайлоодой жасалгалап, ортосуна селкинчек орнотулат.

Кыздар селкинчек тебишип, ыр ырдашат:

1чи жеңе:

Кыздар мында келгиле,

Кыз оюнун баштайлы.

2чи жеңе:

Оюн куруп бул жерге, чакыргыла жаштарды! Жигиттер кирип келишет.

1чи жигит:

Ат арытып биз келдик, коңшу айылдан,

Жигиттербиз шамдагай, күйүп жанган.

Кудалашкан селкени көрөлүчү,

Акылдуу дейт сулууну нуру тамган!

2чи жигит:

Көрбөй туруп суктандык селкилерге,

Силерге тең жигиттер келдик эле.

Жакындашып келгиле таанышалы

Биздин бала жагаар бекен эркеңерге?

3чү жигит:

Тааныштыраар бекен деп жеңелери,

Үмүт менен жаш уландар сизге келди.

1чи жеңеси:

Жеңе болуш оңой олтоң жумуш бекен?

Кайтарам деп, сулууларды, сөзүм бергем.

Антсе деле тааныштырыпкойор элем,

Бирок бизге сыйлыгы болоор бекен?

1чи жигит:

Жеңекеси ал жагынан ойлонбоңуз,
Бизге сыйлык болобу деп толгонбоңуз,
Биз таанышсак, досубуздун ашыгына,
Он беш күн жеңелерди тойлотобуз!

2чи жеңеси:

Ай селкилер, берегирээк келгилечи,
Жеңелерге келип кеңеш бергилечи.
Көңүл ачып таанышалы дейт жигиттер,
Макул болуп жообуңарды бергилечи.

Селкилер:

Бирге ойносок, баары жакшы, кызык болоор,
Айланабыз ыр-күлкүгө, шаңга толоор!

Эрке кыз:

Жигитке жетимиш өнөр аздык кылат,
Баарысына эр жигит даяр турат.
Ортого чык жигиттер, тартынбастан,
Оюн-зоок куралычы талыкпастан.

2чи жигит:

Сөзүбүзгө туралы, айтканыңарды кылалы.
Кызык оюн көрсөтсөк, кыздар жооп кылабы?

1чи жеңеси:

Баарыңар коё тургула, болочок күйөө баланы сындап көрбөйлүбү ыя? Жүр, эрке кыз, мында кел, шакектеринди жерге кой, ким шамдагайлык кылып эңип кетээр экен?

Сахнада «тыйын эңмей» оюну өткөрүлөт (3 бала бий аркылуу оюнду көрсөтүшөт. Күйөө бала шакекти эңип кызга берет).

Жигиттер баланы сүрөөлөп: Баракелде, жарайсың ишке, азамат, жеңиш бизде.

1чи кыз:

Утуш берип силерге, кыздар карап турабы,
Өз өнөрдү көрсөтүп, таймашууга чыгалы.

Сахнада кыздар «Кыргыз бийин» бийлешет.

2чи кыз:

Кыздар шашпай токтой тургула,
Айтканыма көңүл бургула,
Жигиттерди сындап көрөлү,
«Жоолук таштамай» оюнун ойнойлу.

1чи жеңеси:

Жигиттерге алдырбай камдангыла
Жете албастан уят болуп калбагыла.

3чи жигит:

Кана эмесеююн баштайын,
Жеңе, бул жоолукту сизге таштайын деп жоолукту таштап
тегерене качат.

Жеңеси жетпей калат. Анда жигит жеңенин алдын тооруп ырын
ырдайт:

Шар аккан ай сууну бойлосок,
Суу чачышып бирге ойносок.
Жар жарды бойлоп, жашынмак ойноп... Жеңе..
Оюнга эле такыр тойбосок – деп тийишип ырдайт.

2чи жеңеси:

Ий, чечек, уят кыласың да кишини. Бул оюндун шарты башка.

Жоолукту бойдок балдар көңүлүнө жаккан кызга ташташ керек.
Кезекти күйөө балага берейин. Бала жоолукту сүйгөнүнүн артына
таштайт да ырдайт:

Көк көйнөк кийсең, көңүлүм сизге бөлүнөт,
Көркөмүң мага күн нуру болуп төгүлөт.
Ашыкмын сизге (2 жолу), сулуу кыз
Көңүлдө сырым, көксөгөн ырым угуңуз... (кыз жигитке жете
албайт, оюн улантылат).

Кыздын ыры:

Келгенде эле биздин айылга,
Көңүлүм түшүп ашыктым.
Керемет экен оо жигит,

Сүрөөлүү доорун жаштыктын ээ (2 жолу) – деп күйөө жолдошко жоолук таштайт да, ага жеткирбей ордуна олтурат. Жигит жоолук таштаган кыз ага жетип, жигитти «ур токмок» менен сабайт. Оюнчулар: айыбын тартсын дешет, анда жигит ыр ырдайт:

Ашыгамын, сөз айта албай ичимден,
Көзүмдү албайм, каштарыңдан керилген.
Жүрөктү эзет балбылдаган көздөрүң,
Жана тишиң ак маржандай тизилген.
Жолуң карап, күндө сени күтөйүн,
Макул десең сен деп өмүр сүрөйүн,
Суранаарым көп кыйнабай жообун бер,
Сен көл болсоң, мен кайыкчы сүзөйүн.

Кыз:

Ашыктыктын айтып түркүн саптарын,
Орто жолдон эпсиз жорук баштадың.
Кыздан качып кутула албай эр жигит,
Жарабайтко ур токмок жеп жатканың.

Жигит чычалап:

Алсыз жан деп аяп койсом дегеле,
Не шылдыңдап ат коёсуз кишиге?
Келгин анда кыз куумайга түшөлү
Ким шамдагай?
Баа беришсин эл деле.

Сахнада «Кыз куумай» оюну өткөрүлөт («Кыз куумай» бийи аткарылат, кульминациясында жигит кызга жетип, өөп алат). Күйөө жолдош жеңелерге кайрылып байге доолайт:

Күйөө жолдош:

Жеңеке бери келиңиз,
Суроомо жооп бериңиз,
Жеңиш болду биздики,
Байгесине бийлеп бериңиз.

Ичи жеңеси:

Ай шок бала! Андай тебе,

Жеңең сенин теңиң беле?

Байгесине бийлеп берчү кыздарыбыз көп бизде, деп чыгып келет.

Сахнада Кыздар бийи жалпы айланып, жигиттер менен бийлешет.

2чи жеңеси:

Бир аз эле көзүң бурулса,
Эки-экиден бийлеп турушса,
Кыздарымды алдап шок балдар,
Капалантып бизди курутпа.

1чи жеңеси:

Капырай де, аркан алып келгиче,
Аламан болуп кеткен го
Келгиле эми батыраак оюнду баштайлы – деп «Аркан тартыш»
оюнун ойношот, балдар жеңип бара жатканда:

2чи жеңеси:

Ай, жигиттер, болду эми, биз тамашалап койсок уялбай ушул
алсыз кыздарды жеңип, күчүнөрдү көрсөткүңөр келеби – дегенде
кыздар балдарды утуп алышат.

Кыздын сиңдиси чуркап келип:

Жезде болчу ким экен?
Эжекеме тең бекен?
Жашынбастан чыгыңыз
Таанышайын сиз менен.

«Акийнек» айтышы башталат:

Жигит:

Чаңкылдайсың чунак кыз,
Сыягы тең куракбыз
Жигиттерди сыноого,
Али жашсыз кубатсыз.
Акыя, акыя, акый, акый, акыя!

Кыз:

Жигитмин деп мактанып,
Мас болушат чаң салып.
Калп ооздонуп сүйлөшөт,
Кемчилигин айталык...

Жигит:

Кызыксыңар кыздар ай,
Жигиттербиз алтындай.
Көз чаптырчы баарына,
Алоолонот жалындай...

Кыз:

Калп аралаш сөздөрдү, сүйлөйсүңөр жигиттер,
Көйрөндүктөн башканы, билбейсиңер жигиттер.
Антип алдап кыздарды, минтип алдап жигиттер,
Сөзгө туруп, эр болуп, жүрбөйсүңөр жигиттер.

Жигит:

Мактанчаак деп жигиттерди, чанбагыла кыздар ай,
Бул сөздөрдү ананыраак, танбагыла кыздар ай,
Билгиң келсе жашоонун, келечеги кыздар ай,
Эр жигиттер мында олтурган, боз уландар шумкардай!

Кыз:

Эркек эле бул жашоонун жөлөгү эмес жигиттер,
Аялдарсыз, алар жарык көрмөк эмес жигиттер.
Күч сынашып эркек менен байыртадан жигиттер
Аялдан да баатыр чыккан, датка чыккан жигиттер.

1чи жеңеси:

Сөз талашып калп эле, урушпайлы кыздар ай,
Сыйлашканды бул жашоодо унутпайлы кыздар ай,
Эркек, аял бөлүнүшсө, жашоо болбойт жаштар ай.

2чи жеңеси:

Жигит да тең, селки да тең азамат,
Мына, ошентип, жакшы катмар жаралат.
Аяктайлы. Оюнубуз токтолуп,
Күн да кирип, жылдыз чыгып баратат.

Хор:

Мунун баарын көрсөткөндүн себеби,
Ата салтын унутпайлы дегенбиз.

САЛТТУУ БЫРЛАР

«Бекбекей»

(үзүндү)

Ийнемдин учун майтардым,
Бүгүн да короо кайтарды,
Ийнемдин учун түзөттүм,
Ишенбе й короо күзөттүм.

Уугумдун учу долоно,
Ууру да, бөрү жолобо.
Ууру бир келсе учтайбыз
Башын бир айра муштайбыз.

Короомдун учу таман жол,
Кайтарган короом аман бол,
Кыз-келин короо күзөткөн,
Илгертен калган салт ошол,
Ууру келсе учтайбыз,
Бетин кайра муштабыз.

«Шырылдаң»

(үзүндү)

Шып-шырылдаң шыр экен эй,
Жылкычынын ыры экен эй,
Карылардын наркы экен эй,
Жигиттердин айты экен эй.
Айыл уулап түндөрдөө эй,
Айта жүрчү салт экен эй.
Атып алсын мергендер эй,
Сатып алсын кербендер эй.

«Оп майда»
(үзүндү)

Майда, майда,
Майдалай бассаң,
Жаныңа пайда.
Орой, орой,
Басканың майда.
Ороо толсун оп майда.
Кырча, кырча,
Басканың майда.
Топондору бизге керек,
Кырман толсун оп майда.
Эгиндери бизге керек,
Майда, майда, майда.

«Жарамазан»
(үзүндү)

Атсалоому алейкум жарамазан,
Он эки айда бир келген орозо жан.
Орозоңор кабыл болсун туткан адам.
Жарамазан айтып келдик эшигиңе,
Ак кочкордой бала берсин бешигиңе!
Жашыл болсун үйүңдүн төтөгөсү,
Зерден болсун кызыңдын көшөгөсү,
Алтын, күмүш иймеги кошо болсун,
Орносун кут берекет башыңызга!

Айтымдар:
«Нооруз айтымы»

Келди Нооруз,
Болду аалам аласал,
Күндүн нуру төгүлүп,
Кылды жерди гүлдүү шаң.

Өлбөгөн кулга болду жаз
Коном десең:
Мына майдан,
Жаркыраган сулуу жаз.

Кайырма:

Жаңы жыл келди,
Эски жыл кетти.
Алас-алас-алас!
Ар балээден калас.
Айдан аман,
Жылдан эсен бололу,
Алас-алас-алас!
Келерки ушул жылга
Өсүп, өнүп төлдөйлү
Алас-алас-алас!
Ар балээден калас.
Жаңы жыл келди,
Эски жыл кетти
Алас-алас-алас!
Ар балээден калас.

Келди Нооруз,
Жер жашарды, карасаң
Довла байдан
Толубатат аласаң.
Бербесе бай,
Бар го кудай
Алып берет сыйынсаң.
Келди Нооруз,
Биздеркүткөн мурунтан.
Жер энебиз нан берет
Жан алынча урунсаң.
Тилек кылгын,
Шилең бергин
Мээр төгөт сыйынсаң.

Кайырма:

Жаңы жыл келди,
Эски жыл кетти.
Алас-алас-алас!
Ар балээден калас.
Айдан аман,
Жылдан эсен бололу,
Алас-алас-алас!
Келерки ушул жылга
Өсүп, өнүп төлдөйлү
Алас-алас-алас!
Ар балээден калас.
Жаңы жыл келди,
Эски жыл кетти
Алас-алас-алас!
Ар балээден калас.

«Ат коюу айтымы»

Аллоху акбар! Аллоху акбар!
Алла-таалам дайым сактаар.
Теңирим давлат берди
Ааламга адам келди,
Айыл, кала, сүйүнчү!
Арыштаар кадам келди,
Кең пейилге перзент берди.
Касиети бассын жерди,
Берекеси баксын элди,
Көлөкөсү тапсын шерди,
Азан айтып, атын коём,
Теңир берген затын коём.
Уул болсо жоодон сактаар,
Эне эмизген сүтүн актаар,
Жерин айдап, данын табаар,
Атасынан мээнет кайтаар,
Алдына дулдул тартаар!
Кыз болсо – кырк жылкы:
Кийиз жасап үйүн жабаар,

Энесинин ишин алаар,
Гүлдөй гүлдөп сайма сайар.
Уул бекен, кыз бекен?
Ким болду экен?
Уул экен! Уул экен! Уул экен!
Арыштаар кадам келди
Ким дейбиз атын?
Көрүнчү бачым!
Анакей отун келди!
Эмесе атын коём:
Отун алып баксын элди!
Жарыя айтам, отурчу,
Аты болсун Отунчу!
Айыл, калаа, сүйүнчү!
Аты болду Отунчу,
Калк сабына кошулчу!

Үрөөн сепкендеги айтым

Мына септим уучтап:
Бул жетим-жесирге,
Мунусу карып-мискинге.
Бул ач-арыкка,
Мунусу – алсызкарыпка.
Булары курт-кумурскага,
Мунусу – сурамчыга.
Калгандары сизге, бизге, мага.
Баба-дыйкан жолдошум,
Баардык ишти оңдосун,
Баардык жерде колдосун.
Жар болуп жылоосун.
Эми биягын мен билемин:
Сугатың өксөө болбосун,
Арыгың кенен чабылат,
Корукчуң арбын табылат,
Тилегим жөн,
Өн, үрөөнүм, өн!

Береке бек байласын!

Насаат, үлгү ырлар

Жеңижок

Аккан суу

(үзүндү)

Жети кабат жер астын,
Жарып чыккан аккан суу.
Жер, Ааламдын баарысын,
Багып чыккан аккан суу.
Алты кабат жер астын,
Агып чыккан аккан суу.

Адам-Ата, Умай-эне,
Багып чыккан аккан суу.

Кара тоонун боорунан,
Жарып чыккан аккан суу.
Алтын канат, жез куйрук,
Балык чыккан аккан суу.
Ак-кыянын боорунан,
Агып чыккан аккан суу.
Өмүр отун тутантып
Жагып чыккан аккан суу.

Көк жылгаяк асканы,
Тешип чыккан аккан суу.
Көк торпулуу көк жарды,
Эшип чыккан аккан суу.
Зоодон сынбай бир жери,
Кулап түшкөн аккан суу.
Аяк башын үзүлтпөй,
Улап түшкөн аккан суу.

Ташка тийип чачырап,
Быркырыган – аккан суу.
Далай жерге токтолбой,
Шыркыраган – аккан суу.

Кууш жерге келгенде,
Күркүрөгөн аккан суу.
Үрөйүндү учуруп,
Үн сүрөгөн аккан суу.
Жайык жерге барганда
Жаркыраган аккан суу.
Эңкейишке келгенде,
Аркыраган аккан суу.
Кулагыңды тундуруп,
Шаркыраган аккан суу.
Коркок адам сүрүнөн,
Калтыраган аккан суу.
Сурап-сурап олтурсан,
Кайда болот аккан суу?
Тескейи бийик, терең сай,
Коодо болот аккан суу.
Тегирменге байласаң,
Ноодо болот аккан суу.
Ак асаба мелжиген,
Зоодо болот аккан суу.
Башы туюк капчыгай,
Сайда болот аккан суу.
Издегенде табылбас,
Жайда болот аккан суу.
Бетегеси кулпунган,
Терде болот аккан суу.
Жаратылыш жасаган,
Өрдө болот аккан суу.
Каз, өрдөгү калкыган,
Көлгө келген аккан суу.
Бопбос болуп, кор болгон,
Тамчы сууга зар болгон,
Чөлгө келген аккан суу.

Мурда болуп көрбөгөн,
Жерге келген аккан суу
Жер үстүндө жашаган,
Элге келген аккан суу.
Өз тулкусун жоготпой,
Капчыгайды чуу кылып,
Бир тамчысын коротпой,
Кармап келген аккан суу.
Курмандыкка денесин,
Арнап келген аккан суу.
Аягы жок, колу жок,
Токтойм деген ою жок,
Жүрүп келген аккан суу.
Бара турган жерине,
Кире турган көрүнө,
Күлүп келген аккан суу.

Жердин үстүн тепсеген,
Малга келген аккан суу.
Ай-ааламда жашаган,
Жанга келген аккан суу.
Арык казып тетелеп,
Алып кетсе жетелеп,
Кете берген аккан суу.
Бөлгөн жерге токтобой,
Чарчаганга окшобой,
Жете келген аккан суу.
Ажаны бар, аккан суу.
Жандын баарын бакан суу.

Токтогул Сатылганов
Үлгү ырлар

Дайранын көркү кемеде,
Баланын көркү энеде,
Акыл айтсаң таңшабай,
Акмактын көркү жемеде.

Бычактын көркү кынында,
Жылкынын көркү кулунда,
Азамат болсоң, эр жигит,
Ардактуу иштен корунба.

Шибердин көркү – мал менен,
Жылкынын көркү – жал менен.
Жылдыздай жанган кара көз,
Жигиттин көркү – жар менен.

Сакалдын көркү чалда бар,
Сулуунун көркү калда бар.
Суктанып жүрбөй ар кимге,
Сүйгөүңдү тандап ал.

Түн менен жойлой басканда,
Түлкүлөр түшөт капканга,
Түн экен деп, эр жигит,
Максатыңдан жазганба.

Жаман адам белгиси –
Өз камы үчүн жүгүрөт,
Жакшы адам белгиси –
Эл камы үчүн күйүнөт.

Эчкинин көркү – төл менен,
Эгиндн көркү – жер менен.
Эликтин көркү – төр менен,
Эр жигит көркү – эл менен.

Булбулдун көркү гүлдө бар,
Ырчынын көркү Үндө бар,
Ак шумкар учса асманга,
Амалың болсо Үндөп ал!

Жайлоонун көркү кымызда,
Кишинин көркү ырыста.
Намысы үчүн жоо сайган
Баатырдын көркү урушта.

Аяздын көркү музда бар,
Алгырдын көркү кушта бар,
Тамактын көркү тузда бар,
Саамайдын көркү кызда бар.

Жамгырдын көркү туманда,
Бүркүттүн көркү кыраанда,
Байкабай жүрсөң кокустан,
Кор болосуң жаманга.

Караңгыда жарк эткен,
Каухар, жакут чыраксың.
Кетеринде дүнүйө,
Душманымдан ырааксың.

Келеринде дүнүйө,
Жаз бүрдөгөн терексиң.
Жагалданып көңүлдү
Жаш, карыга керексиң.
Кетеринде дүнүйө,
Төбө төшкүн челексиң.

Келеринде дүнүйө,
Бүр алган кырчын талдайсың
Таттылыгың тамшантып,
Шекер менен балдайсың,
Кетеринде дүнүйө,
Азыткыдай алдайсың.

Келеринде дүнүйө,
Жасалгалуу үйдөйсүң.
Кетеринде дүнүйө,

Жакыныңды сүйбөйсүң.

Келериңде дүнүйө,
Ташып чыкканбулаксың.
Кетериңде дүнүйө,
Желсиз өчкөн чыраксың.

Келериңде дүнүйө,
От жакпай оргуп кайнайсың.
Күн тийгендей жаркырап,
Күлө багып жайнайсың.

Дүнүйө чиркин ушундай
Колуңдан качкан кушундай.

Жар-жар

Сөзү Ж.Рысбаевдики.
Обону: А.Абдуллаевдики

Кошулуп эки жаш,
Жуп болуптур жар-жар.
Кубанышып эл журту,
Кут конуптур жар-жар.

Толуп келген мейманга,
Той баштайбыз жар-жар.
Болушунча аябай
Бой таштайбыз жар-жар.

Алтын ордо гүл бакча,
Калайык бол жар-жар.
Жакшы менен жаманды,
Ылгап жүргүн жар-жар.

Асманга учсун куш болуп,
Ак тилегиң жар-жар.
Ажырашпай бир жүрсүн,
Ак билегиң жар-жар.

Баскан жериң дайыма,
Гүлдүү болсун жар-жар.
Бүгүн курган жашооңор,
Бүрдүү болсун жар-жар.

Көлөкөлүү саябан,
Бак болгула жар-жар.
Мөмөлөрү ийилген,
Шак болгула жар-жар

Кадыр көңүл табылбайт,
Калыс болгун жар-жар.
Ушак менен айыңдан,
Алыс болгун жар-жар.

Ырыс алды ынтымак,
Билип жүргүн жар-жар.
Ата-энеге башыңды,
Ийип жүргүн жар-жар.

Ак булуттан себилген,
Кар болгула жар-жар.
Дайым ушул жашоодо,
Бар болгула жар-жар.

Введение

Богатейшее наследие устного народного творчества раскрывает сущность и специфические особенности культуры любого народа.

Поэтому в Кыргызском государственном университете культуры и искусств им. Б. Бейшеналиевой на отделении «Менеджер социально-культурной деятельности» в экспериментальном порядке вводились предметы: «Кыргызские национальные традиции и обряды», «Кыргызские национальные и спортивные игры» для более глубокого и близкого знакомства с сокровищами народного творчества. Позже эти предметы стали составной частью учебного курса: «Культура и народное творчество Кыргызстана». Разделы курса предполагают лекционные, семинарские, практические и индивидуальные занятия, которые раскрывают сущность культуры кыргызского народа, начиная с древнейшего периода (дописьменная, традиционная культура) и кончая современным типом информационной культуры. Первый раздел раскрывает общие закономерности исторического, этнографического и культурного развития Кыргызстана. Второй раздел объясняет пути возникновения, развития и современной трансформации кыргызских традиций, обрядов, национальных игр и праздников. А третий раздел раскрывает традиции и инновации в народно-прикладном творчестве.

В данном учебном пособии раскрывается второй раздел вышеназванного курса. Учебный курс дополнен экспериментальными работами автора и студентов кафедры социально-культурной деятельности, что даёт возможность определить уровень готовности студентов, продолжить самостоятельные исследования по возрождению и развитию культуры и народного творчества.

1. Социально-культурная деятельность

Современное Кыргызское государство большое внимание уделяет задачам подготовки молодого поколения как кадров будущего, как носителей культурного генофонда народа. Поэтому формирование и развитие его духовных потребностей и интересов имеет огромное значение. Для молодого поколения, как никогда, становится актуальным приобщение к национальным, самобытным культурным традициям народа, умение критически осмыслить культурную среду и воспринять подлинные ценности национальной и общечеловеческой культуры.

В культурологии, при деятельностном подходе творчество является главным в изучении культуры, а при результативном подходе традиция составляет фундамент культурной жизни общества.

Н.А. Бердяев писал: «Культура связана с культом предков, с преданием и традицией. Она полна священной символики, в ней даны знаки и подобию иной духовной деятельности. Всякая культура имеет духовную основу – она продукт творческой работы духа над природными стихиями» (5).

Духовные традиции, хранящиеся и передающиеся из поколения в поколение, всякий раз воссоздают культурное явление с минимальными потерями его смысла. Поэтому традиция производится не просто символически, а реально продолжает жить. Наследие всегда современно, оно меняется, но отражает жизнь в её бесконечном движении, связывая прошлое, настоящее и будущее. Чтобы традиция оставалась живой, необходимо оградить ее от волюнтаризма (искажение, перетолкование). Запад и Восток выработали свои способы хранения традиций. Восток воспроизводит массу сведений в подробностях, развивая сложную систему устной передачи знаний (заучивание источников). Запад, накопленный опыт сводит к небольшому количеству, но емкому по сути исходных положений, которые можно дальше развивать путем интеллектуального состязания. Несмотря на существование, «культурного нигилизма», оно в кризисные периоды помогает обществу глубже осознать накопившиеся проблемы. «Те, кто не помнит прошлого, осуждены пережить его вновь» сказал американский философ Д. Сантояна (1863-1962).

Сила традиции в его творческом потенциале. Традиция сохраняет очень немногое, просеивая через временное решето всё, что создается

людьми, но делает это немногое достоянием культуры. Развивая народную память посредством бережного отношения к национальным святыням, человечество борется с непостоянством и изменчивостью бытия. Люди выступают преобразователями и хранителями одновременно, в этом суть нашей культуры.

Культурная деятельность имеет свои институциональные формы: организации, учреждения, учебные заведения, которые должны изучать, обобщать, анализировать и передавать ценное последующим поколениям. Одним из значительных и наиболее динамичных являются образовательные системы: школы, колледжи, вузы. Именно эти структурные подразделения несут ответственность за формирование духовного наследия и привития любви и уважения к традиционной культуре народа.

Вузы культуры традиционно рассматриваются как автономный институт образования, функционирующий по своим внутренним законам, хотя долгое время он выступал в роли типичного образца: «воспроизводство кадров административно-организованной культурной практики». На современном этапе происходят процессы реформирования системы образования, которые затронули и вузы культуры и искусства. Можно выделить два блока знаний, умений и навыков, формирующих будущего специалиста, это фундаментальные и прикладные знания, динамично изменяющиеся в соответствии с реальными ситуациями. Поэтому изменение высшего образования в культуре связано с переориентацией отраслевого узкопрофильного, на университетский – широкопрофильный тип образования.

Благодаря последовательным шагам реформ в 2013 году Кыргызский государственный институт искусств им. Б. Бейшеналиевой был преобразован в Кыргызский государственный университет культуры и искусства.

По разработанной программе государственного образовательного стандарта специальность «Социально-культурная деятельность» была утверждена решением коллегии Министерства образования и культуры КР от 30.08.2003г. №592/1 с присвоением квалификации – «Менеджер социально-культурной деятельности». Объектами их профессиональной деятельности должны быть правительственные и неправительственные организации, ассоциации, фонды и общественные движения, институты культуры и образования, институты социальной защиты и социальной помощи. Их деятельность

распространяется на все социально-демографические, национально-этнические разновозрастные группы населения, т.е. Специалист широкого профиля по окончании вуза должен уметь осуществлять следующие работы: учебно-педагогическую, методологическую и практическую, творческую и производственную, экспертно-консультационную и научно-исследовательскую работу.

Социально-культурная деятельность занимает главное место в практическом труде современного социального работника: культуролога, социального педагога, социолога и менеджера социально-культурной сферы. Глубокое гуманитарное содержание профессии стало неотъемлемой частью образа жизни в цивилизованных странах мира. Без учета их деятельности не составляются программы социального развития и социально-культурной политики государства.

Социально-культурную деятельность можно определить, как организацию личностной, общественной и государственной помощи населению. Посредническая работа социального работника состоит в том, что он стремится создать условия оптимального досуга, необходимого для саморазвития, самоутверждения и творчества людей.

Понятие «социально-культурная деятельность» формируется на стыке таких фундаментальных наук как философия, социология, история, педагогика, психология, экономика, право и др. Деятельность – основа человеческого бытия и форма проявления человеческой активности. Ведущими чертами социально-культурной деятельности являются гуманистический, культурологический и развивающий характер, преследующие культурные цели. Социально-культурная деятельность имеет общественный и научный статус, так как существует четко сформулированные теоретические основы, понятийный аппарат – тезаурус, который используется в современной теории и практике.

Основной понятийный аппарат представлен следующими терминами:

Культурная деятельность – деятельность по выявлению, сохранению, формированию, распространению и освоению культурных ценностей.

Культурные ценности – нравственные и эстетические идеалы, нормы и образцы поведения, языки, диалекты и говоры, национальные

традиции и обычаи. Ценностями являются исторические топонимы, фольклор, художественные промыслы и ремёсла, произведения культуры и искусства, результаты и методы научных исследований культурной деятельности, памятники, сооружения и здания, предметы и технологии, имеющие историко-культурную значимость, уникальные в историко-культурном отношении территории и объекты.

Культурные блага – условия и услуги, предоставляемые организациями, другими юридическими лицами и физическими лицами гражданам для удовлетворения их культурных потребностей.

Творческая деятельность – создание культурных ценностей и их интерпретация.

Творческий работник – субъект культурной деятельности, физическое лицо, участвующее в процессе выявления, сохранения, создания, распространения и освоения культурных ценностей.

Культурное наследие – это материальные и духовные ценности, созданные в прошлом, а также историко-культурные территории и объекты, значимые для сохранения и развития самобытности народа и их вклада в мировую цивилизацию.

Государственная культурная политика - совокупность принципов и норм, которыми руководствуется государство в своей деятельности по сохранению, развитию и распространению культуры, а также сама деятельность государства в области культуры.

Социально-культурная деятельность осуществляется в свободное время (досуговое), отличается свободой выбора, добровольностью, активностью и инициативностью различных групп населения. Она обусловлена национально-этническими особенностями и традициями. Социально-культурная деятельность отличается многообразием видов, интересов взрослых, молодёжи и детей. Свободный выбор досуговых занятий, связанных с рекреацией, саморазвитием, самореализацией, обнением, удовольствием, оздоровлением, осуществляется на основе интересов и потребностей человека. Она реализуется как в институциональных, так и в неформальных структурах. Социально-культурная деятельность свободна от производственной, учебной деятельности, от мотивации бизнесом и прибылью.

В последние годы дискутируется вопрос о соотношении деятельности и обнения, на наш взгляд наиболее близок к истине Ю.А.

Стрельцов, по мнению которого социально-культурная деятельность базируется на повседневном общении людей. Досуговое общение, подчеркивает он, вносит важный и практически незаменимый вклад в процесс индивидуальной жизнедеятельности человека, а вся работа по организации общения представляет собой одновременно и науку, и искусство (22.7-9.).

При исследовании исторических аспектов досуга необходимо иметь в виду разные значения, вкладываемые в это понятие в разные эпохи. Проблема досуга как социально-культурной категории возникла в определенную историческую эпоху в связи с распадом традиционного, ритуализированного отношения к работе и отдыху, праздникам и будням (20. 27.).

В толковом «Словаре живого великорусского языка» В.И. Даля написано: «Досуг – свободное, незанятое время, гулянки, гулячая пора, простор от дела» (7). То есть уже в XIX веке слово «досуг» имело современное толкование. В том же словаре есть и другое толкование слова, образованное от этого же корня: «Досужий, умеющий, способный к делу, ловкий, искусный, хороший мастер своего дела или мастер на все руки» (7). В осмыслении досуга как социального явления с полным основанием можно положиться на этнопедагогические идеи: «Рукам работа – душе праздник», всякая досуговая деятельность – продолжение радости труда. «Сделал дело – гуляй смело», плодотворно поработавший человек может полноценно отдохнуть, веселиться и расходовать свое досуговое время. Но и отождествлять его с бездельем нельзя, так как досуг несет в себе особым образом организованное общение, имеющее глубокий, социальный и педагогический смысл.

В современной литературе досуг не представлен как целостный объект анализа. Понятие «досуг» часто толкуется и понимается как отдых, развлечение, игра, свободное время, рекреация и т.д. Многие определения, составляющие понятийный аппарат досуга, как отрасли научного знания, получили разработку только в последние 10-15 лет. Это относится к понятиям «досуговая деятельность», «социально-культурная деятельность», «социализация личности», «социальная педагогика», «индустрия досуга» и др.

В настоящее время многие ученые не разделяют, а наоборот идентифицируют понятия «досуг» и «свободное время». Являясь основной сферой социально-культурной деятельности людей «досуг»

характеризуется как часть времени свободного от обычной работы, а также от времени, затраченного на необходимые и жизненно важные дела, для осуществления той или иной рекреационной и другой интересной деятельности.

Международной энциклопедией социальных наук досуг трактуется как результат свободного выбора. Досуг подразумевает свободный выбор личностью досуговых занятий. Поэтому досуг всегда выступает реализатором интересов личности, связанных с рекреацией, саморазвитием, самореализацией, общением, удовольствием, оздоровлением и т. Д. В современной отечественной и зарубежной науке термины «досуг» и «рекреация» представлены как ключевые родственные понятия. Поэтому «рекреация» – восстановление затраченных сил и отдых осуществляется в рамках досуга, свободного времени. Таким образом, досуг, досуговое (рекреационное) время — *это часть социального времени личности, группы или общества в целом, которая используется для сохранения, восстановления и развития физического и духовного здоровья человека, его интеллектуального совершенствования*(13).

«Досуг», как современное понятие сформировалось в период индустриального и постиндустриального развития общества. Именно в рамках этого периода сократилось рабочее и увеличилось свободное время, оказались четко разделенными, регламентированными досуг и труд, досуг и учеба.

Чтобы понять досуг, необходимо понять тип культуры, в котором функционируют разные формы досуга. Многие исследователи, высказывая различные взгляды на историю досуга, утверждали, что в древние времена, игра и работа являлись частью ритуала, через который люди искали возможность общения с духами предков.

М.Мид под «постфигуративной» культурой подразумевает традиционную культуру, которая характеризуется жестким механизмом преемственности традиций от старшего поколения к младшему. Отсюда и возникает специфическая модель личности в традиционной культуре, где исключалось развитие индивидуального начала. По выражению М. Элиаде, человек в традиционной культуре «признавал себя реальным, лишь в той мере, в какой он переставал быть самим собой, довольствуясь имитацией и повторением действий кого-то другого» (16.322). Таким образом, традиционная культура является во многом архитипичной. В соответствии с этой системой,

образующей язык этой культуры, рассматриваются и формы досуга традиционной культуры.

Господствующей чертой традиционной культуры каждого народа является предопределенность содержания и форм досуга со сменой времени года. Наряду с семейно-бытовыми обрядами, имеющими огромный культурно-воспитательный потенциал, широкое распространение имели и общекультурные обряды: календарно-бытовые и религиозные. Таких обрядов традиционных обрядов у кыргызов не так много в году: «Нооруз», «Чечкор», «Үлүш», «Орозо айт», «Курман айт».

Характерно, что с древнейших пор многие обряды и ритуалы своими корнями уходят в религию. Например, большинство европейских цивилизаций имело более 150 свободных дней в году от работы, которые назывались церковными для осуществления духовных обязательств. Поэтому религиозная подоплека сохранилась и во многих традиционных праздниках и обрядово-ритуальных действиях кыргызского народа (ырым-жырым – поверья, пережитки).

В философской литературе часто происходит отождествление традиций и обычаев как социальных явлений. При изучении данного вопроса мы рассматриваем различия, которые существуют между ними:

Традиция (от латинского tradition – передача) – это элементы социального и культурного наследия, передающиеся от поколения к поколению в определенных обществах, социальных группах и классах в течение длительного времени. В качестве традиции выступают определенные общественные установления, нормы поведения, ценности, идеи, обычаи, обряды и т.д.

Обычай – это устоявшийся способ поведения людей, имеющих место в определенном обществе или социальной группе.

Традиция обращена к духовному миру человека, она выполняет роль средства стабилизации и воспроизводства общественных отношений через формирование духовных качеств, требуемых этими отношениями. А обычай вводит новое поколение через отдельную регламентацию действий в наследие прошлых поколений.

Обряд – это традиционные действия, сопровождающие важные моменты жизни и производственной деятельности человека.

Ритуал (от латинского слово rituals – обрядовый) – это вид обряда, исторически сложившаяся форма сложного символического

поведения, упорядоченная система действий (в том числе и речевых), которые выражают определенные социальные и культурные взаимоотношения и ценности.

Игра – это вид непродуктивной деятельности, мотив которой заключается не в ее результате, а в самом процессе. В истории человеческого общества игра переплеталась с магией и культовым поведением, тесно связана со спортом и военной подготовкой, с искусством (особенно с ее исполнительскими формами) имеет важное значение в воспитании, обучении и развитии подрастающего поколения, как средство психологической подготовки к будущим жизненным ситуациям.

В традициях и обычаях есть разграничения в социальных и общественных отношениях: традиции отличаются по функциональным признакам, а обычаи по степени простоты или сложности отношений. Их единство рассматривается в выполнении закона преемственности поколений, как механизм «социального, исторического и культурного наследия».

Понятие традиции по функциональным признакам является более широким, так как включает в себя обычаи, обряды, ритуалы, которые являются составляющими друг друга. А национальные игры являются составляющими звеньями в традиционной культуре того или иного народа.

История развития человеческого сообщества подтверждает, что наиболее глубоко распространены религиозные традиции и обычаи начиная с мифомышления и мифотворчества. Затем наиболее изученными являются семейно-бытовые традиции и обычаи. В современном мире существуют трудовые и производственные традиции, боевые и революционные традиции, образовательные, воспитательные и педагогические традиции, политические, экономические, экологические, эстетические, нравственные и т.д.

Основным источником изучения обычаев, обрядов, ритуалов являются этнографические материалы, лингвистические изыскания и народный фольклорный материал, а также народные знания, запечатлённые в устном творчестве, пословицах, поговорках, наставлениях, поучениях (санаат, насыят).

В КГУКИ им. Б. Бейшеналиевой на всех отделениях и курсах в учебном процессе и самостоятельной работе студентов (курсовые, дипломные и индивидуальные) используются все достижения

традиционной культуры кыргызского народа: фольклорные произведения, устное народное творчество, литературные и драматургические произведения, историко-этнографическое наследие, декоративно-прикладное творчество и достижения народной педагогики.

Этнопедагогика использует национальные традиции, обычаи, обряды, ритуалы и игры, прежде всего за глубокую идею, заложенную в обряде, выраженную в условно-символических действиях, которые фиксируют внимание на мысли, определяющую общественную значимость происходящего. За эмоциональную подготовку (эмоциональный настрой), способствующий более доступному восприятию основной идеи обряда и её полной усвояемости. За эмоциональную насыщенность торжества традиционные, повторяющиеся элементы, ставшие характерными только для данного обряда, ритуала или обычая. Яркая торжественность, нарядный, праздничный церемониал воздействует на эмоциональный мир человека и служит мощным рычагом воспитания. За прочность и устойчивость, так как традиции и обряды создаются жизнью и временем и потому трудно поддаются изменению. Они служат сплочению и объединению людей, способствуют преодолению эгоизма, привитию чувства долга и ответственности человека перед обществом. Даже потеряв своё первоначальное содержание, многие обрядовые элементы сохранились и сейчас повторяются в новых обрядах, как дань уважения к прошлому. Массовость использования традиций, обрядов, обычаев и ритуалов поддерживается авторитетом широких слоев населения, признаётся ими как обязательный акт общественной жизни. Всеобщность и массовость обрядовых действий способствуют их длительному сохранению. Именно это обеспечивает связь поколений и преемственность в развитии человеческой культуры.

Особенностью обряда как социального явления, выступает эстетическая сторона, его художественное оформление. Различные виды искусства, включённые в обряд, выступают в нём не с целью художественного творчества, а усиливают чувства, переживаемые участниками обряда, выражают в эмоциональной форме определённые социально-значимые идеи, представления и способствуют воплощению их в жизнь.

Смысл обряда, его идея воплощены в определённых символических атрибутах, которые придают обряду яркую своеобразную форму, лаконичность, выразительность.

Символы – это глубокие обобщения, и обряды немислимы без них. Связь между символом и содержанием, которое он отражает, не является произвольной. Образный характер символики, оказывая эстетическое воздействие, способствует лучшему восприятию и пониманию выражаемого содержания, служит большой цели. Формой обряда служит последовательность ритуальных действий. Она призвана наилучшим образом, выразить и символизировать определённое содержание. А содержанием обряда являются идеи, представления, образы, нормы и чувства, которые находят своё символическое воплощение в действиях участников. Например, ритуалы семейных обрядов отличаются от государственных и общественно-политических, так как радостные события в семье требуют одних элементов ритуала (радостные песни, тосты, пожелания...), а похоронная обрядность требует иного настроения, иных действий. Содержание символа в значительной мере условно, оно определяется тем, как его трактует данное общество, народность, социальная группа. В силу этого и возникает возможность переосмысления прежних ритуалов, вкладывания в них нового символического содержания. Например, христианская религия, отрицая культовую систему языческих религий, была вынуждена включить многие «языческие» праздники и обряды в свою культовую систему, дав им иное толкование. Так в христианстве, появился культ многочисленных «святых», в которых, угадываются прежние боги политеистических религий: (Илья – пророк у восточных славян, пришел на смену Перуну, святой Власий – покровитель скота, заменил древнеславянского бога Велеса и т. Д.) (22.174).

Мусульманская религия тоже использовала некоторые древние обряды и праздники в свою пользу. «Нооруз» – Новый год по лунному календарю, имеет древние корни, ещё в IV веке до н. Э. Его отмечали иранцы, вместе с религией зороастризма она распространилась среди азиатских народов. Сейчас, этот праздник является всеобщим для всех мусульман мира.

Вопросы:

1. Какова роль культурных ценностей в системе социально-культурной деятельности?

2. Раскройте материальное и духовное содержание культурного наследия.

3. Назовите основные виды деятельности работников культуры в свободное время.

Задания:

1. Определить объём свободного времени различных слоев населения.

2. Покажите эмоциональные ценности традиций и обрядов.

Все ответы и выполненные задания обсуждаются со студентами.

2. Семейно-бытовые традиции, обряды, обычаи и ритуалы

Традиции, обряды, обычаи, ритуалы, связанные с рождением человека и сопровождающие его до смерти являются семейно-бытовыми.

Обычай гостеприимства (меймандос) – является основным обычаем, отражающим особенность азиатской культуры. Кыргызы издревле радушно встречают любого гостя (если не с враждебной целью) и оказывают ему почести: почетное место (төр), лучшее угощение, первое слово и т. Д.

Обычай «сүйүнчүлөө» – извещение о радостных событиях: рождение ребёнка, возвращение из дальних мест, встреча невесты и т.д. Сообщивший эту весть первым, получает вознаграждение – сүйүнчү. Размер вознаграждения в разное время был разным.

Обычай побратимства, имевший место в традиционной культуре кыргызов, как боевое содружество богатырей, уходит своими корнями в эпоху военно-демократического развития кыргызского общества. Об этом свидетельствуют эпосы тюрко-монгольского происхождения и фольклорные материалы. Ярким примером является эпос «Манас», где описан обычай побратимства Манаса и Алмамбета: по случаю прихода Алмамбета устраивается той, затем два богатыря становятся молочными братьями. У кыргызов материнское молоко является

священным, вскормленные одним молоком не должны нарушать священные узы братства.

Обряд имянаречения – Азан чакыруу – мусульманский ритуал. В древние времена он сопровождался жертвоприношением и большим тоем. «Ат кою» – наречение имени в кыргызской семье связывалось с будущим благополучием человека, вкладывалось определённое содержание, и оно должно было влиять на судьбу младенца. В эпосе «Манас» до рождения и после рождения богатыря появляется белобородый старец – юродивый (ак сакалчан думана) и предсказывает, что он будет искусным в военном деле и предлагает совершить такой обряд:

До того как младенец прикоснётся к пице,
Вот этот стальной наконечник стрелы
Поднесите к его рту.
Запомните что скажу,
Если нападёт на вас несметная рать,
Пригодится он.
Зашейте его в ворот рубахи. (15.32)

А имя ребёнку дают другое «Чоң жинди» и только в 12 лет нарекают его Манасом. Здесь отражено желание родителей уберечь ребёнка от сглаза, нечистой силы и от врагов, чтобы те не знали о рождении будущего богатыря. В этих же целях, совершают другой обряд – передача ребёнка в другую семью для кормления его грудью чужой женщиной. Другой причиной данного обряда в древние времена, является частая смерть детей в младенческом возрасте, поэтому через определённое время его забирали, но это изображалось как «покупка» ребенка (обычно младенцев покупали за то количество зерна, сколько весил ребёнок). Со временем эта процедура изменялась, но суть покупки и выкупа оставалась. Отдают ребёнка на 3, 7, 40 дней, иногда на год. В эпосе «Манас» главного героя передают в чужую семью к пастуху Ошпурбаю в 7-8 лет на трудовое воспитание. Поэтому до сих пор встречаются такие имена как: Сатыбалды – купленный, Таабалды – найденный, Тилебалды – вымоленный и т. Д.

Обряд имянаречения с древности и до 20 века проходил только при участии старейшин и уважаемых людей, владеющих познаниями в различных областях. Выбор имени учитывал разные социальные, политические, астрологические, родоплеменные и другие события общественной жизни. Например: Майрамбек и Салтанат означают

праздник и торжество; Сырга – имеющий особую отметину; Мусулманкул – рожденный мусульманином; Жаныл, Бурул, Уулкелсин, Уулкан – имена девочек, в семье которых не было мальчиков, означают: ошибись, изменись, да будет сын, что несёт информацию о желании родителей иметь сына, продолжателя рода. Самое интересное, что при советской власти, пресекающей проявления старинных обрядов, появилась масса новых не традиционных имен, но имеющих социальные корни: Союзбек, Советбек, Совхозбек, Сталбек, Космосбек, Индира, Саясат, сүездбек и т.д. Современный обряд имянаречения сохранил традиционное право бабушек и дедушек нарекать первенца детей с учётом их пожеланий.

«*Азан чакыруу*» – мусульманский ритуал, совершаемый при родителях и приглашенных гостях, где молдо, повернувшись лицом на юго-запад, троекратно произносит имя младенца с именем Аллаха на устах. Если это имя не нравится молодым, то они могут называть его другим именем, но при похоронной обрядности его имя должно звучать так, как оно наречено при обряде имянаречения - «*Азан чакыруу*».

Обряд - Бешик той. Укладывание ребенка в колыбель и ритуальные действия.

Бешик – колыбель для младенца по древнему обычаю должен был изготовить из арчи отец будущего ребенка. Наши предки неспроста выбрали арчу для колыбели, так как она обладает сильно выраженными антисептическими свойствами, создает вокруг ребенка некий ареал зашитного поля, предохраняющий ребенка от различных вирусов. Данные свойства арчи используются до сих пор, современная медицина подтвердила свойства арчи. Наши предки во многих ритуальных действиях использовали арчу для окуривания и очистки дома от нечистой силы. В современной жизни кыргызов арча выполняет те же функции.

Обряд укладывания ребёнка в колыбель имеет свои особенности: во-первых, колыбель передаётся из поколения в поколение, если в нём выросло много здоровых детей как семейная реликвия; во-вторых, принадлежности колыбели (пеленки, завязки, одеяльце и др.) Должна была привезти мать невесты; в-третьих, ритуал могла совершить только женщина, имеющая непререкаемую репутацию хорошей матери и уважаемую в данной семье, так как считалось, что положительная энергетика этой женщины должна была повлиять на дальнейшую

жизнь ребенка. Сам ритуал происходил на 40-ой день, в присутствии приглашенных женщин и молодой матери, где одна из уважаемых женщин показывала и практически учила, как правильно ухаживать за младенцем, как правильно пеленать и какие песни нужно петь ребенку. При этом приговаривались ритуальные слова, если мальчик, то пожелания соответствующие будущему мужчине, а если девочка, то пожелания соответствующие будущей девушке. Вот некоторые из них:

Алдей, алдей ак бөбөк,
Ак бешикке жат бөбөк,
Кунан койду сой бөбөк,
Куйругуна той бөбөк.
Алдей, алдей бөбөгүм, 2р.
Асти, балам, ыйлаба,
Апандын жанын кыйнаба!
Эстүү балам, ыйлаба!
Энеңдин жанын кыйнаба!
Алдей, алдей бөбөгүм, 2р.
Элин багып, сыйлаган,
Эл менен бирге жыргаган,
Эмгекчи болгун бөбөгүм!

Колыбельная, посвященная мальчику:

Алдей, алдей бөбөгүм, 2р.
Акылы терең деңиздей,
Кеменгер болгун, кең болгун,
Бардык элге тең болгун,
Эрдиги элде сакталган,
Эне сүтүн актаган,
Элиң сүйгөн эр болгун!

Колыбельная, посвященная девочке:

Алдей, алдей бөбөгүм, 2р.
Каныкейдей уз болгун,
Калкың сүйгөн кыз болгун!
Энең сенин уз болгон,
Элин сүйгөн кыз болгон! (25. 37-416)

Обряд – Жээнтэк-той, связан с приходом на смотрины родственников жены и ритуальными действиями, совершаемыми матерью роженицы.

«Жээнтэк» – это специальное ритуальное угощение, приготовленное матерью невестки из топленого масла с толокном, мёдом, изюмом, залитым в очищенный бараний желудок, который начинали заполнять далеко до рождения ребенка. Смотрины ребенка устраивали после 40 дней, на той сѳезжались гости и родители совершали жертвоприношение – резали жертвенное животное и устраивали угощение. Дядя по материнской линии – «тайаке» приносил в подарок племяннику «энчи»-тай – жеребенка до 3 лет, отсюда идет название «тайата», «тайэне», «тайаке», впоследствии это мог быть любой вид скота, определенная сумма денег или крупный подарок.

40 дней сопровождался рядом ритуальных действий: с ребенка снимали – собачью рубашку (ит кѳйнок), надевали другую «кырк кѳйнок», сшитую из 40 кусочков; ребенка мыли и полоскали в 40 ложках воды (40 кашык суу); после этого ребенка можно было стричь. Процесс стрижки волос тоже сопровождался рядом определенных действий: мальчика должен был стричь мужчина, воин, уважаемый аксакал, проживший доблестную жизнь. Девочек должна стричь женщина с чистыми помыслами, пользующаяся уважением родичей, за доверие на стрижку они приносили подарок ребенку, их тоже благодарили подарком. Многие из этих обрядов сейчас сохранились в основном в сельской местности, но знание о них в городской среде привносит некий колорит и национальную самобытность.

Современные городские жители соблюдают некоторые из них: «жээнтэк», «энчи», «кыркын чыгаруу». Ритуальное угощение необходимо раздать всем гостям понемногу, чтобы у них тоже было такое же событие.

Обряд – «Тушоо той» – разрезание пут. Данный обряд проводится во время первых шагов ребенка или по истечении года, если даже ребенок еще не ходит. Суть обряда: пожелание доброго и счастливого пути ребенку по жизненным дорогам взрослой жизни, пожелание удачи и исполнения его больших замыслов.

Ребенку перевязывали ноги путами (ала жип) – специальный волосяной жгут, скрученный из белой и черной шерсти восьмеркой и устраивали ритуальные забеги для разных возрастов.

«Ала жип» – жгут имеет символическое и философское значение, означающее добро и зло, хорошее и плохое, поэтому разрезание пут означало победу над темными силами и открывало широкий путь ребенку в будущую жизнь, где добро должно побеждать зло. Философия жизни такова, что она состоит из белых и черных дней и не бывает сплошь хорошо или сплошь плохо, за тяжелой полосой обязательно придет хорошее и эта надежда придает силы человеку. Поэтому, разрезая путы, родители и гости желали ребенку счастливого пути и благословляли (бата берүү):

Билектүүдөн күчтүү бол,
Жалтырактан түстүү бол.
Аталуудан улуу бол,
Акылдуудан күндүү бол.
Энелүүдөн эрке бол,
Эл алдында серке бол.
Кызыл тилден таңдайлуу бол,
Ырыскыдан маңдайлуу бол. (9.46.)

Победитель забега забирал приз, он же удостаивался чести разрезать путы ребенка и забирал нож, который специально для этого покупался. Победитель брал за руку ребенка и совершал с ним шествие. Родители, водя ребенка за руку, говорили следующие слова:

Тай (Зр.) Балам,
Жыгылбастан тур балам.
Тай, тай балам,
Таятаңа бар балам.
Тору атын мин балам,
Тай, тай, тай балам,
Чон атаңа бар балам
Аргымагын мин балам.
Чочубастан бек туруп,
Чуркап кеткин тай балам. (25. 10 б)

На праздник приглашались близкие родственники, друзья, соседи, детвора. После ритуала жертвоприношения и традиционного забега, родители устраивали угощение для гостей.

Обряд - «Обрезание» – мусульманский ритуал. Совершался для мальчиков, достигших 3-9 лет. В научной литературе – это «инициации» (от лат. «совершение таинства») в иудаизме и исламе это «обрезание», в христианстве это «крещение». Суть ритуала в

посвящении мальчика через испытание в мусульманскую веру, поэтому, чем моложе ребенок, тем легче и быстрее идет заживление раны. В современных условиях данный ритуал, можно совершить и в медицинских учреждениях, порой данный вид хирургической операции необходим для здоровья пациента и не только мусульманина. Этот ритуал является одной из основных отцовских обязанностей мусульманина (посадить дерево, вырастить сына, построить дом). В южных районах Кыргызстана этот ритуал называется «сүннөт тою» и празднуется очень пышно и торжественно. Данный ритуал сопровождается жертвоприношением, обильным угощением, подарками для мальчика и смотринами за что гости должны отдать «көрүндүк» – деньги, подарки, а близкие родственники могут подарить скот. Став истинным мусульманином, мальчик обязан выполнять все предписания исламской религии.

Вопросы:

1. В каком обряде используется черно-белый волосяной жгут, что он обозначает?
2. Как можете объяснить выражение «суңность имен».
3. В чем социальная суңность обряда «бешике салуу» – укладывание в люльку?
4. В обыденной жизни, какие обряды мы используем часто?

Задания:

1. Выучить колыбельную песню и исполнить.
2. Показать последовательность ритуала «жээнтек».

Все ответы и выполненные задания обсуждаются со студентами.

2.1. Основное содержание свадебного обряда и его особенности

Свадебный обряд – это обряд, сопровождающий заключение брака. В мировой практике у всех народов проходит в три этапа: сватовство, проводы невесты, встреча невесты, но у каждого народа он отличается своей самобытностью и обрядово-ритуальными особенностями. У кыргызского народа: *Кудалашуу* – сватовство, *Кыз узатуу* – проводы невесты, *Келин алуу* – встреча невесты, *Отко кирүү* – вхождение в очаг семьи (переступание порога родственников). Обычаи сговора, ритуалы проводов, встреч, бытовые поверья, сохранившиеся до наших дней, составляют неповторимую основу традиционной культуры любого народа.

Свадебный обряд один из самых ярких обрядов, где можно проследить за развитием культурных и исторических особенностей народа. В исследованиях Джумагулова А. Подробно и толково описаны формы брачных соглашений и брачные запреты. Остановимся на некоторых из них.

Обычай «бел куда» – одна из форм заключения брака у древних кыргызов. Это соглашение родителей о браке еще до рождения детей. Если, дети рождались разнополыми, то отец мальчика, давал отцу девочки подарок (кулдук уруу – кланяться как раб), подарок впоследствии входил в «калым» – выкуп за невесту.

Обычай «бешик куда» – сватовство детей в младенческом возрасте. В знак согласия и заключения договора родители произносили «бата» - название первой суры I главы Корана, у кыргызов – это благословение или любая молитва.

Обычай «кайчы куда» – одна из форм брака взрослых – перекрестный брак двух дочерей и двух сыновей близких родственников, без уплаты «калыма». Одна из сторон по договоренности устраивала угощение, а каждый дает приданное столько, сколько может. Свойственники, породнившиеся браками многих поколений у кыргызов называются «өтмө катар сөөк».

Обычай «ала качуу» – это брак путем «умыкания» невесты, если родители жениха не могли договориться путем сватовства. Похищение совершалось с согласия девушки, жених похищал невесту только в случае, если родственники были влиятельными людьми и могли поддержать его. То есть укравшего ждало суровое финансовое

наказание – выплата «виры» – девятью головами разного скота, а если девушка была засватана, то и сумму калыма, выплаченного стороной бывшего жениха. Поэтому среди молодежи идет заблуждение, что так женились все наши предки и мы тоже следуем старинной традиции, это были крайними мерами в заключении брака. Поэтому в современной практике заключения брака не должно быть места «умыканию» без согласия двух сторон, это прекрасно понимали наши предки. По Гражданскому кодексу за «умыкание» невесты дается срок -5 лет лишения свободы за нарушение гражданского права.

Теперь вернемся к сути свадебного обряда: первый этап – *Кудалашу* – сватовство – это ответственный момент, который поручают не каждому, а людям имеющим опыт в подобных делах (жуучу – сват, сваха) хлопочуних о свадьбе. Существуют определенные ритуальные слова, сопровождающие начало сватовства: «Кудай кошкон куда болот, пайгамбар кошкон дос болот». «Кызды сураганга бер, кымызды ичкенге бер». Макул болсоңор, куда бололу деп келдик («Если бог соединит сватами становятся, если пророк соединит, друзьями становятся»). «Просяңему дай девушку, жаждуңему дай кумыз». Если вы согласны, мы пришли свататься). Если родители девушки согласны, то они договаривались о размере калыма – выкупа за невесту. В знак соглашения о помолвке совершался ритуал «сөйкө салуу» – одевали серьги будущей невесте и назначали сроки выплаты «калыма» и сроки проведения свадьбы.

Традиционными были, досвадебные встречи жениха и невесты, которые были возможными после выплаты большей части выкупа. Во многих случаях молодожены впервые видели друг друга и встречались накануне свадьбы. Ярким примером сватовства и до свадебных встреч может послужить экранизация прекрасной лирической поэмы «Кыз Жибек». В назначенный срок сваты вместе с женихом приезжали за невестой в дом отца девушки. Начинался второй этап.

Второй этап свадебных торжеств, проходил в доме девушки. «*Кыз узатуу*» – Проводы невесты. В древнейших обрядах это могло продолжаться 3 дня, а в некоторых случаях больше об этом свидетельствует целая глава эпоса «Манас».

Свадебные торжества в доме отца девушки сопровождались зрелищами и увеселениями, содержащими много игровых, песенно-музыкальных и состязательных элементов. В древних обычаях, родители невесты, если были состоятельны, ставили юрту невесты –

«Ак ордо» с полным убранством, где и проходили дальнейшие действия. Сохранившиеся до наших дней ритуалы выкупа от жениха и его родственников, проводятся и сегодня как необходимый, развлекательный и своеобразный ритуал, который часто используется в фольклорных программах. Например: «Аркан тартмай» – преграда из аркана не позволяющая жениху и его свите пройти без выкупа, без шуток и без острология. «Күйөө баштык» – перемётная сумка с провизией и с подарками. Этот ритуальный «баштык» – открывали жены братьев – «жеңе», для открывающих первыми, дарились подарки «жеңгетай» это могли быть платки, отрезки, а у современных деньги, а маленьким сестренкам невесты дарились специальные мелкие подарки – принадлежности косметики. Свадебные торжества «Проводы невесты» – сопровождалось также проведением конных ристалиц – скачки – «Аламан байге», «Жорго салыш», «Кунан чабыш», борьбой – «күрөш» и «Эр эдиш» (конная и пешая), козлодрание – «Улак тартыш», развлекательное состязание «Кыз куумай» – догони девушку и другие молодежные игры.

Ритуальные действия совершались, когда невесту одевали в подвенечное платье: жены братьев, сестры, подруги провожали девушку и пели песни, расплетали мелкие косички и заплетали две косы в знак нахождения пары. Любимые снохи и мать девушки пели плачи наставления – «кошоки», по содержанию они посвящались девушке, жениху, родителям жениха. Следующий ритуал это «Бет ачаар» – показ невесты всем присутствующим. Данный ритуал сопровождался исполнением ритуальной песни: «Жар-жар». Затем совершался ритуал «Жүгүнүү» – поклоны родителям, родственникам, гостям и после этого присутствующие должны были благословить – «Бата берүү» молодоженов, затем все приглашались на угощение – той. Застольное угощение проходило весело с песнями и шутками, сваты – кудалар, знакомились поближе друг с другом, в конце проводился своеобразный обмен подарками, данная церемония до сих пор имеет место в современной жизни кыргызов. После всех проведенных ритуалов, собиралась юрта невесты и грузилась на вьючные верблюды и отправлялась вместе с невестой в дом жениха, где начинался третий этап.

Третий этап свадебных торжеств в доме жениха: «Келин алуу» сопровождался обычаем «сүйүнчүлөө» и мать жениха встречала невесту с полной чашей сладостей и небольшим количеством

топленного масла. «Чачыла» – чаша сладостей осыпали приход невесты, с пожеланиями сладкой и сытой жизни в новой семье, кусочек масла должна была съесть невеста, что означало приход достатка в дом (кататься как сыр в масле). По древним обычаям невесту сажали за специальную ширму «көшөгө», чтобы спрятать от глаз любопытных и для совершения ритуала смотрины невесты-«Келин көрүү», который сопровождался дарением подарков, денег «көрүндүк» – этот ритуал сохранился и в современной свадебной обрядности. После приезда невесты по соглашению родственников проводился «Келин той» – свадебные торжества. По мусульманским традициям до начала торжеств необходимо совершить ритуал «Нике кыю» – венчание перед богом, которое совершает служитель мечети – молдо в присутствии свидетелей и посаженных отца и мать – «Өкүл ата», «Өкүл эне».

В современной свадебной обрядовой деятельности используются элементы обрядовой поэзии и фольклора в приложении дан сценарий – «Кыз узатуу» – Проводы невесты и сценарий «Кыз оюну» – Девичьи игры.

Вопросы:

1. Зачем используется ритуал «Сөйкө салуу» – одеть серьги.
2. Назовите виды сватовства, какие из них считаются архаичными?
3. Как наказывается обычай «умыкания невесты»?
4. Назовите сравнительные особенности свадебного обряда.

Задания:

1. Выберите пословицы и поговорки про девушек и парней.
2. Соберите материал к сценарию проводы невесты.
3. Найти примеры до свадебных встреч жениха и невесты из лирических поэм и малых эпосов.

Все ответы и выполненные задания обсуждаются со студентами.

2.2. Похоронная обрядность

Похоронная обрядность: Погребение – обычай захоронения покойника, появился в эпоху мустьерской культуры. Обряд погребения отражал двойственное стремление: удалить, обезвредить умершего и проявить заботу о нем. Существовали разные виды захоронения: завязывание трупа, заваливание камнями, кремация, сингумация, сопровождавшееся снабжением инвентарем, жертвоприношением, мумификацией и т. Д. Погребальный обряд зависел от общественного положения умершего (курганы вождей, пирамиды фараонов), от религиозных представлений и других особенностей. Древние виды похоронной обрядности, изменение похоронной обрядности, современные ритуалы, соблюдаемые мусульманами (трупосожжение, катакомбное захоронение, трупоположение).

Кыргызские могильники, относящиеся к 9-10 вв, в исторической науке называются «хыргыз уур» (по-монгольски – «кыргызский могильник»). Возле этих могильников установлены каменные столбы, а на могилах холмиком установлены камни, снаружи также окруженные своеобразным каменным забором, обычно на них вырезаны надписи руноподобными письменами. Прах после сожжения тела покойного предавался погребению, а рядом с ним оставляли «для жизни на том свете» баранину, говядину, конину и посуду с жидким бульоном, снаряжения, обоюдоострый меч, нож айбалта, копьё, лук, трех и четырехконечные железные стрелы, колчан, железную броню-одежду, щит и т.д., конское снаряжение, сделанные из металла предметы украшения и т.д. В некоторых могилах продолжают обнаруживаться не только железные ножи, напильники, серпы, косы, плуги, но и китайские монеты (Танской династии), на них вырезаны надписи, напоминающие рунические письмена. Есть мнение, что эти монеты были в обращении в кыргызском каганате. В 8-9 вв. На Енисее были образованы поселения, похожие на города (приток реки Уйбат). Археологические памятники 11-12 вв., называются «хыргызтар чөөктөр» («кыргызские кости»). Отмечается, что в эту эпоху Енисейская культура заметно отделилась от культуры Средней и Восточной Азии (4.48).

Среди кыргызских памятников встречаются также могилы тех народов, которые подчинялись кыргызам («кыштымов»), они хоронили тела своих умерших, не сжигая; встречаются уйгурские

могилы, в которых обнаруживается кожа лошадей, т.е., здесь можно говорить об отдельных проявлениях древнетюркской традиции, когда вместе с умершим хоронили и его коня. В археологических материалах эпоха властвования кыргызов над разными родами Сибири и Центральной Азии отражена в сведениях о дальнейшем развитии тюркских народов, об их этико-культурных взаимоотношениях (4.57.).

Изменение традиций и предания земле тел умерших у кыргызов Восточного Ала-Тоо. Кыргызы Ала-Тооского региона жили разрозненными группами в мусульманском Караханидском каганате. В 9-10вв. Постепенно начали меняться их традиции и обряды. Это было обусловлено тем, что все тюркские роды караханидов объединяла общая культура, и в результате интеграции между родами возникла новая культура и этнические традиции.

Персидский ученый Гардизи (9в.) В своем труде «Зайн ал-ах- бар» – «Прекрасные сведения» приводит нижеследующую цитату из труда о кыргызах Ибн Мукаффа и его сына, написанного в 8 в.: ...Кыргызы тоже сжигают тела своих умерших людей: «Огонь - самое чистое вещество. Все что горит - очищается. И покойника огонь избавляет от всего грязного и от его грехов». В 1120 г. Шараф аз-Заман Тахир Марвази в своем труде на арабском языке «Таба, и ал-хайаван» – «Природные свойства зверей», в этнографическом приложении к своему труду пишет, что кыргызы являются одним из тюркских родов. В этом труде говорится о группе кыргызов, проживающих в Ала-Тоо: «Они расположились в юго-западной, и южной сторонах городов - Куча и Арк. Шараф аз-Заман Тахир Марвази также отмечает что западнее от группы туркестанских кыргызов жили ягмы и карлуки» (1.26).

Именно эта ала-тооская группа кыргызов с 10 в. Попала под влияние исламизации и даже изменила свои традиции, о чем утверждается в упомянутом труде Марвази. «А после того, как стали жить в соседстве с мусульманами, они (кыргызы) начали тела своих умерших хоронить в могилах». (1.27) Из этого выясняется, что кыргызы Ала-Тоо еще до эпохи монгольского нашествия приняли ислам и перестали сжигать тела умерших.

Эти сведения подтверждаются археологическими раскопками, проведенными в 20 в. Во время раскопок могильника Ала-Мышык в Нарыне (в 1940-50 гг.) Археолог А. Н. Бернштам обнаружил общие

черты с традициями сжигания тел умерших енисейских кыргызов. В конце 1980-годов археологи К. Табалдиев и новосибирский профессор Ю.С. Худяков возобновили раскопки на могильнике Ала-Мышык и внесли в научный перечень находки о могилах Кочкорской долины, напоминающие енисейские памятники кыргызов. Как доказано в результате Ала-Мышыкских раскопок, кыргызы, переселившиеся в этот регион, хоть и сжигали тела своих умерших сородичей, но во время похорон в могилах разжигали огонь и сохраняли отдельные пережитки традиций енисейских кыргызов вплоть до 10 в.(1.58.)

Погребение в современной жизни практикуется в двух видах: кремация и сингумация. Похоронная обрядность имеет несколько частей: ритуал проводов умершего (подготовка к погребению, омовение, плачи-кошок, өкүрүк и снаряжение в потустороннюю жизнь). Сам ритуал погребения по законам ислама проходит у кыргызов на третьи сутки. У узбеков и у уйгуров пока тело умершего не остыло. На погребении присутствуют только мужчины. Погребальная яма делается с нишей - если мужчина то с права, если женщина то слева. После погребения обряд завершается поминками - тризной жертвоприношением и обильным угощением «учлук» - 3 дня с чтением поминальной молитвой, «жетилик» - 7 дней, «кырк аш» – «кара аш» – 40 дней, «аш» – через год. Это обязательные части обряда проводятся всеми, а если не в состоянии, то это бремя берут на себя близкие родственники. Это считается долгом перед умершим. До года обязаны поставить памятник – күмбөз.

Вопросы:

1. К какой эпохе относятся катакомбные захоронения и в какой местности они расположены?
2. Назови произведения, в каких полно отображены похоронные обряды.
3. Что обозначает слово «ызык» и в каком эпосе встречается?
4. Раскройте поэтапно похоронную обрядность.

Задания:

1. Покажите при помощи кластеров виды погребений с древних времён до современности.
 2. Выучите известное извещеие о смерти «Кет бука».
- Все ответы и выполненные задания обсуждаются со студентами.

3. Календарно-бытовые традиции, обряды, обычаи

Многие обряды связаны со сменой времён года, с явлениями природы - это календарные обряды и праздники: Нооруз, Чечкор, Үлүш, праздник урожая, праздник животноводов и т. Д. В них звучит прославление родной природы и человека-труженика, они несут огромную смысловую нагрузку, прививают любовь к родной земле, к Родине, способствуют воспитанию патриотических чувств. А в целом они славят жизнь, утверждают радость и мир на земле.

Виды календарей, используемые с древности до наших дней. (Несторианский, юлианский, григорианский, мусульманский и восточный средневековый календарь). Календарные праздники кыргызов: «Нооруз» – Новый год по мусульманскому календарю, имеющий древние корни, о чем свидетельствуют обряды, ритуалы, обычаи, используемые на современных праздниках. Например, обычай «аластоо» – окуривание арчой, оставшееся нам от предков поклоняющихся силам природы; «Дамбыр таш» – ритуал связанный с просьбой к небу (Теңир) о ниспослании дождя и изобилия – заклинание о дожде; приготовление ритуального блюда «Сүмөлөк» – по легендам древних предков сохранивший от голодной смерти (джут) целый род; ритуал очинения через огонь используется до сих пор, когда в конце праздника жгут большой костёр и взрослое население перепрыгивает через костёр.

«Чечкоор» – праздник земледелия, начинающийся с весенних посевных работ и заканчивающийся сбором урожая. Данный праздник проводится в несколько этапов: Первый этап - начало посевной, где главным исполнителем обряда является «Баба-дыйкан» – покровитель земледельца у кыргызов; заклинание Баба-дыйкана приведено в приложении (с.66.). Второй этап – поливные работы, где ритуал полива начинается торжественно у истока арыка – избрание Мургаба – распределителя воды. Известная пословица гласит: «Чем быть главой государства, лучше быть распорядителем воды», поэтому выбирали справедливого и ответственного человека. Третий этап – сбор урожая и связанные с ним ритуальные действия с исполнением трудовых песен Оп-майда- при обмолоте зерна. Обсуждение и заучивание трудовых песен (с.67).

Үлүш – праздник животноводов, проводимый нашими предками на джайлоо, когда появляется первый кумыс. Үлүш ещё означает

земельный надел или наследное имущество, которым владеет человек. Все традиционные праздники, обряды, ритуалы у кыргызов проводятся с использованием обрядового фольклора. В зимний период наши предки проводили: «шерине», «жоро бозо» – разновидности развлечений, которые сохранились и в нашем обществе. Об этом будет рассказано в следующей книге.

Мы приводим лишь данные о месяцах, так как возникли сложности перевода названий счета и времени из-за специфичности названий.

Названия месяцев у разных народов.
(по данным Б.Солтоноева)

Кыргызы	Русские	Уйгуры	Арабы
1. Жалган куран	Февраль	Биринчи ай	Зилкагада
2. Чын куран	Март	Экинчи ай	Зилхижа
3. Бугу	Апрель	Үчүнчү ай	Мухарам жыл башы
4. Кулжа	Май	Тортунчу ай	Сафар
5. Теке	Июнь	Бешинчи ай	Рабуглахыр
6. Баш оона	Июль	Алтынчы ай	Рабигулавал
7. Аяк оона	Август	Жетинчи ай	Жумадиллабуал
8. Тогуздун айы	Сентябрь	Сегизинчи ай	Жумадилахыр
9. Жетинин айы	Октябрь	Тогузунчу ай	Ражан
10. Бештин айы	Ноябрь	Онунчу ай	Шагабан
11. Үчтүн айы	Декабрь	Он биринчи ай	Рамазан
12. Бирдин айы	Январь	Он экинчи ай	Шавал

Нужно отметить особенность в культуре кыргызов как “мүчө жыл” – 12-ти летний цикл дня рождения человека, который отмечался только в определенном возрасте: первый цикл – 13 лет, второй – 25 лет, третий – 37 лет, четвертый – 49 лет, пятый – 61 лет, шестой – 73 года, седьмой – 85 лет, восьмой – 97 лет (20. С.530-584.).

Вопросы:

1. Какое летоисчисление и тип календаря используется в нашем обществе.

2. Назовите праздники, относящиеся только к кыргызскому народу и их особенности.

3. Раскройте суть и содержание песен: “Оп-майда”, “Бекбекей”, “Шырылдаң” и текст присказки Баба дыйкана.

Задания:

1. Приготовить национальное блюдо “Сүмөлөк” к празднику “Нооруз”.

2. Выучить обрядовые песни и организовать конкурс на лучшее исполнение.

4. Религиозно-бытовые традиции, обряды и обычаи

Религиозная обрядность кыргызов имеет глубокие корни, уходящие в глубь веков. По мере усложнения общественной жизни всё более глубоко осознавалась сила эмоционального и психологического воздействия обрядов на людей, правящие силы использовали их в своих целях для укрепления своего могущества, вложив в старые обряды новое содержание. Закреплению этого содержания способствовало развитие религий. Как христианство, так и мусульманство дало старым языческим обрядам новое толкование. Исторические и археологические исследования доказывают существование различных религиозных вероучений на территории Кыргызстана. В религиозных традициях до сих пор существуют элементы древних религиозных поверий: тотемно-анимастические, поклонение объектам живой природы, тенгрианства, зороастризма, шаманизма и т.д. Например, известны древние покровители людей, животных и профессий:

Баланын пири –Умай эне

Жигиттин пири –Шаймерден

Дыйкандын пири-Баба дыйкан

Акындын пири-Асан Шайыр

Устанын пири –Дөөтү

Табыптын пири- Улукман
Сүйүүнүн пири-Зулайка,Жусуп
Чүкөнүн пири - Кара чеке
Чилденин пири – Кырдач
Шамалдын пири- Айдар ата.
Кийиктин пири-Кайберен эне
Куштун пири – Буудайык
Иттин пири –Кумайык
Теректин пири- Байтерек
Суунун пири- Сулайман
Койдун пири –Чолпон ата
Уйдун пири –Заңги баба
Жылкынын пири- Камбар ата
Төөнүн пири-Ойсул ата
Эчкинин пири- Шыйпаң ата(не переводимо)

Религиозная обрядность является одной из самых распространенных в мире и используется в современном обществе. Мировоззрение кыргызов, определяющее религиозную культуру с древнейшего периода, связано с языческими верованиями (тотемизмом, амнистизмом, огнепоклонством ёмким и своеобразным термином “тенгрианство” (теңир) – которое является особенностью в религиозной культуре кыргызов, так как включает в себя религиозное, духовное наследие древности.

Тенгрианство – образ жизни, понимание мира эпохи энеолита и первой половины бронзового века. Оно, как самое древнейшее системное представление о мире, зародилось и получило развитие в 4 тыс. До н.э. В Месопотамии. Об этом свидетельствуют клинописные тексты Шумерской цивилизации. Это мировоззрение было присуще и народам древнего Алтая. «Можно полагать, что алтайские языки, как типологически сходные, образуют единство и в генетическом плане, будучи языками, развивающимися из одного праязыка». А тенгрианство сформировалось до распада алтайского праязыка, о чем свидетельствуют факты миграции народов древнего Алтая на огромной территории Центральной Азии, но не утратили основ Тенгрианства вплоть до 19 веков н.э. (Теңир, Умай-Эне, Кут и другие). Надо признать, что в бытовой жизни современных кыргызов часто встречаются обращения к Богу – «Теңирколдосун!» - «Благослови тебя

небо (господь)!». «Көк теңир» переводится как «Голубое небо – божество или Господь».

Очень точно и наиболее понятно об этом написал С.М. Абрамзон: «характерным для религиозного мировоззрения киргизов принято считать синкретизм. В результате мы сталкиваемся не с механическим соединением или сосуществованием некоторых религиозных представлений, а своего рода “сплавом” из таких представлений, которые возникли на различных стадиях религиозного мышления предков современных киргизов».

Поэтому признание наличия синкретизма в религиозных представлениях кыргызов не освобождает нас от необходимости внимательным образом исследовать все проявления религиозных культов, обнаруживаемых у кыргызов.

Высокогорье, близость чистого непорочного неба, наверное, сохранило сквозь тысячелетие веру в силу божественного духа неба «Тенгри!» («Теңир жалгасын!» или «Теңир урсун!» – «Да благословит тебя небо!» или «Да покарает тебя небо») Само слово Тенгри происходит от древнеалтайского «Тенг» (равный, справедливый) и «Ири» – бескрайний, могущественный, необуятный. Равенство – главное свойство Творца – Бога – Всевышнего, воспринимаемое как необуятное и безграничное ко всему в мире (Солнце, луна, небо, вода, воздух – дарованные всем и доступные каждому.) Это равновесие во всем: день – ночь, жизнь – смерть, жара – холод, добро – зло, созидание – разрушение и т.д. Данное мировоззрение сохранилась у кыргызов благодаря кочевому образу жизни (это согласие и гармония с Природой), глубокому проникновению Тенгрианства в обычаи, традиции, менталитет, язык и культуру. Оно стало убеждением людей, совпадающих с их образом жизни.

Нельзя не вспомнить и культ Умай эне – языческое божество, охраняющее младенцев и семейный очаг, древнетюркских текстах VII-VIII веков, воспринимаемое как культ плодородия и исцеления от болезней. Поэтому современные целительницы так же, как и их прабабки, приговаривают, когда лечат: «Менин колум эмес, Умай эненин колу» – «Не моя рука, а Умай эне исцеляет». При рождении младенцев на крестце ребенка часто встречается синячок, который в простонародье называют «Умай эненин тагы» – «След от ладони Умай эне», считается, она таким образом отмечает особо непослушных детей. То есть такие религиозно-языческие поверья (ырым)

существуют у кыргызов до сих пор. Передаваясь из поколения в поколение, такие образы и символы, составляют на сегодня архетип культурного своеобразия кыргызского народа. По теории К. Юнга – «образы-архетипы имеются у каждого народа и составляют образы: мудрого старца, матери-земли или праматери, героя и т. Д» (26.57). Эти образы сегодня существуют и творчески преобразовываются в наших грандиозных праздниках, театрализованных представлениях и спектаклях: «Теңир ата!», «Умай эне!» и ряд других прообразов кыргызских эпических произведений, ставших нашими символами и архетипами «Манас ата», «Бакай ата», «Кошой баба», «Кайберец эне», «Бугу эне», «Каныкей эне» и многие другие образы.

Несмотря на то, что наше государство исповедует исламскую религию, специфичностью кыргызской религиозной идеологии является «синкретизм язычества и мусульманства».

В Кыргызстане исповедуется мусульманство и по мусульманскому лунному календарю отмечают религиозные праздники: Пост – Орозо (тридцатидневное воздержание), завершающееся праздником поминовения всех усопших - Орозо айт. Курман айт – праздник, посвященный всем живым людям с приношением жертвенного животного, угощением для всех страждущих, посещением семи домов близких людей, проводится через семьдесят дней после Орозо айт. Религиозная обрядность, которую придерживаются мусульмане; это выполнение пяти заповедей ислама.

- пост
- пожертвование
- намаз – 5-ти кратная молитва
- омовение
- паломничество в Мекку

Ислам, как религиозное течение, возникло в VII веке на Аравийском полуострове. Он является одной из самых молодых религий. Это подтверждает и мусульманский календарь (лунный). Поэтому в марте, а точнее 22 марта 2014 года в день празднования нового года «Нооруз» по мусульманскому календарю наступил 1435 год. Ведь лунный календарь состоит из 12 месяцев, где месяцы имеют то 29, то 30 дней и лунный год состоит из 354 дней, что на 11 дней короче солнечного календаря. В настоящее время ислам проповедуют более 900 млн. Человек в мире. Из азиатских народов, исповедующих ислам, кыргызский народ наименее фанатичен в религиозном

поклонении. Это объясняется глубокими языческими традициями, которые дошли до наших дней, переплетаясь с исламским учением. Если всмотреться в глубь истории, то, как и всякая вновь возникшая религия – ислам насаждался мечом и кровью и, несомненно, что народы очень тяжело и не сразу восприняли ислам как господствующую религию. История, образ жизни и бытовые устои внесли свои коррективы в религиозное мировоззрение кыргызов.

На территории Кыргызстана можно отметить и другую особенность в религиозных традициях народа - это проявление языческой традиции поклонения различным природным объектам. Например: какое-нибудь дерево или придорожный куст у родника или святого места (мазара) увешано полосками различных тканей. Разноцветные лоскутки символизируют просьбу к высшим, божественным силам о ниспослании здоровья, защиты от болезней и недугов, просьбы об удаче, счастье и достатке. Места, где пробиваются родники, тоже считаются святыми, имеющими своих покровителей (ээси). В целом, вода – это источник жизни на земле, поэтому и в язычестве она считается святым, божественным даром.

Одной из особенностей религий мира является паломничество – это вид древнейших путешествий в культовые места, религиозные центры и святыне объекты.

В исламской культуре это одно из предписаний Корана, которое должен исполнить истинный мусульманин - совершить хадж в Мекку, к храму Аллаха, хотя бы один раз в своей жизни. В Кыргызстане паломничество в Мекку совершают около четырех тысяч человек – это квота, которую Саудовская Аравия выделяет для Кыргызстана. В самом Кыргызстане имеется не менее чтимое мусульманами святое место- это Сулайман Тоо (гора Сулаймана), которая находится в одном из древнейших городов Ферганской долины, городе Ош. К сожалению, Сулейман Тооёңе не приобрела такого мирового статуса как паломничество на гору Фудзияма в Японии или на гору Синай в Египте. Это, возможно, принесло бы Кыргызстану мировую известность и огромные доходы, но в традиционной культуре народов Средней Азии она является священной горой, обладающей многочисленными свойствами.

Статус святых мест в Кыргызстане приобрели и другие культовые объекты республики: Голубой Грот в урочище Кожо-Келең, Абширсайский и Арсланбобский водопады, Кумбез Манаса и

Мавзолей Шах-Фазиль. А многочисленные природные объекты, считающиеся святыми на протяжении многих столетий, - это мазары такие как: Чолпон ата, Бакай ата, Манжыл ата, Кочкор ата, Жылаңач бугу, Зулпукор баба. Священные источники Каныкей апа и Айчурек апа, священные скалы, источники и гроты, о каждом из них существуют народные поверья, легенды и красивые преданья, которые составляют неповторимую мифологическую культуру кыргызского народа.

Несколько слов хочется сказать и о древнейших петроглифах на территории Кыргызстана, которые тоже стали объектами паломничества как культовые места языческой древности. Пещера «Ак-Чуңкур» в высокогорной Сары-Джазской долине в Иссык-Кульской области. Здесь были изображены небольшие сюжетные сцены охоты, танцев, солярные знаки, сделанные древними художниками 10 тысяч лет назад. Расположение самой пещеры на труднодоступном высокогорье и отсутствие следов костра свидетельствует, что древний человек уже совершал магические ритуалы, поклоняясь силам природы. Одним из самых известнейших наскальных рисунков эпохи бронзы является «Саймалуу-Таш» – «Узорчатый камень» – находящийся на севере-востоке от города Джалал-Абад. Эта галерея помогает проследить развитие древнейшего искусства и религии на протяжении трех тысячелетий. Она насчитывает 107 525 изображений и по характеру этих рисунков мы видим, что место является священным, культовым центром, где поклонение Солнцу было основным в языческой культуре Ферганских земледельцев и Нарынских скотоводов.

Наскальные рисунки, найденные близ города Чолпон-Ата профессором А. П. Окладниковым в 1953 году, считаются каменной галереей, являющейся культовым храмом под открытым небом. Рисунки, выполненные методом гравировки, реалистичны, животные, люди, ритуальные танцы, отражают магические, религиозные и бытовые моменты древней жизни эпохи бронзы и более позднего времени. Все наскальные рисунки, оставленные нашими предками, наталкивают на мысль, что культовое, магическое поклонение силам природы дало в дальнейшем названия наших племен, легенд об этнонимах кыргызского языка и культуры.

В историко-культурном комплексе «Башня Бурана» функционирует музей под открытым небом, где собраны коллекции каменных изваяний древнетюркских могильников, наскальные рисунки,

собранные по Чуйской, Кеминской долинам и Иссык-Кульской котловине. Петроглифы Сулайман-горы, высеченные на скалистых выходах горы, на стенах пещер и гротах таят в себе ценнейший информационный материал, который начал изучаться буквально с 1994 года. Эпические памятники (древние надписи), высеченные на камнях древнетюркские тексты встречаются в Таласской долине у реки Айрымташ-ой; Чийим-Таш (левый приток реки Урмарал), здесь находятся древнетюркские рисунки VI-VIII веков; причудливые каменные изваяния Кескен-Дебе на берегу реки Беш-Таш и другие. Несмотря на полнейшую исламизацию народов Средней и Центральной Азии, многие доархаические и более поздние религиозные верования дошли до нас, благодаря устному народному творчеству и исторической преемственности. Вспомним названия племен и родовых объединений, существующих по сей день: бугу (олень), беру (волк), сарыбагыш (желтый лось), жетиген (созвездие), кушчу (ловчие птиц) и т.д. Мифы, легенды, сказания о происхождении мира, людей, родов связаны с образами сказочных птиц, животных, наделенных магическими силами и способностями.

Изображение ритуальных танцев и танцующих людей на наскальных рисунках наталкивает на мысль, что уже в то время существовало темпо-ритмическое и звуковое восприятие мира. Ведь танец обязательно совершается в музыкальном или ритмическом сопровождении, каким может быть ударный инструмент – барабан (высушенная натянутая шкурка) или звонкие предметы в виде колокольчиков, имитирующих звуки шелеста, шороха, пения птиц и т.д. Поэтому можно спорить о том, что было первично в музыкальной культуре: вокальное пение или инструментальное, имеются в виду ударные инструменты, так как смычковые, струнные, ципковые появились позднее. Это гипотеза, которую мы выдвигаем, видя наскальные рисунки с танцующими в динамике. Самое интересное заключается в том, что ритуальные танцы сохранились до наших дней. Это танец шаманов, бакши, бюбю, исполняющие ритуальные, магические танцы во время своих сеансов, пользующихся спросом у наших современников. Вызывает большой интерес и пользуется популярностью у молодого поколения танец «кара жорго», хотя этот ритуальный танец использовался шаманами для выведения злых духов (8.)

Исследуя петроглифы, мы видим, что они являются основой художественной культуры и таких ее жанров как графика, орнамент.

Исследуя последующие узоры и орнаментальные рисунки на утвари, одежде, в архитектуре и декоративно-прикладном искусстве, находишь сходство знаков, образов и символики: например, кочевая культура древних поселений выражается в использовании зооморфного (звериного) стиля, который сохранился в наших непревзойденных орнаментах шырдаков, ала-кийизов, туш-кийи-зов. Узоры «Рога» украшают сакско-усунские памятники культуры, помимо этого мы видим реалистичные изображения тигров, барсов, яков, оленей, лосей, верблюдов, соколов и т.д. Высокоразвитое искусство бронзолитейщиков сакского периода, их ювелирные изделия несравнимы с последующими памятниками материальной культуры. Элементы прекрасного искусства остались в виде символов в орнаментах кыргызского народа («кочкор мүйүз» (рог барана), «булак» (родник), «кыял» (фантазия), «ит куйрук» (собачий хвост), «сүлөөсүн тырмак» (когти рыси), «күн» (солнце), «ай» (луна), «карга тырмак» (когти ворона), «ала мончок» (символ дня и ночи, добра и зла, и т.д.). Если скрупулезно и тщательно изучать историю, культуру и ландшафт нашей Родины, мы сможем получить ответы на многие исторические загадки и открыть для жителей и гостей Кыргызстана множество прекрасных и интересных объектов для поклонения и изучения.

Вопросы:

1. Раскройте сущность и особенности «монотеизма» и «политеизма».
2. Назовите древние виды религиозных верований кыргызов.
3. С какой религией связаны святыне места Кыргызстана?
4. Что раскрывают и какие функции выполняли древние «петроглифы»?

Задания:

1. Соберите информацию о кумбезе Манас и подготовьте буклет.
2. Какие методы социально-культурной деятельности вы используете при показе религиозных обрядов?

5. Кыргызские национальные игры

Игровая культура кыргызов отражает духовный и материальный мир наших предков. Изучая генезис национальных игр и народных развлечений, можно сделать вывод, что они являлись составной частью религиозной и социальной обрядности. «Многие игры и народные виды спорта у большинства народов мира на определённых этапах развития становятся составными элементами самых разнообразных культовых церемоний. Продолжая объективно выполнять и другие общественные функции, субъективно значительной частью своего содержания оказываются связанными с религиозной сферой» (19.11-14).

На современном этапе развития и изучения игровой культуры кыргызов сделано много интересных и познавательных работ: по классификации, по содержанию, использованию в педагогике и дошкольном воспитании.

Кыргызские национальные игры классифицируются на: конноспортивные игры и развлечения; детские игры и забавы, способствующие духовному развитию ребенка, и развлечения, направленные на его физическое развитие; интеллектуальные игры для детей и взрослых; развлекательные игры; мужские игры; девичьи игры.

Классификация по возрастам: детские, подростковые, молодёжные, игры для взрослых.

Детские игры самые распространённые, их классификация в научной литературе даётся самая разнообразная: пальчиковые игры, экологические игры, игры с альчиками, познавательные игры, развивающие игры, подвижные игры, настольные игры, интеллектуальные игры и т. Д.

Но как бы не классифицировали игры, через них дети, как в прошлом веке, так и сегодня, познают окружающий мир, узнают строение своего тела, приобретают речевые навыки, вырабатывают ловкость, подвижность, быстроту реакции, развивают внимание, получают эмоциональное удовлетворение, идет самовыражение и самоутверждение.

Описание игр, которые можно использовать в практике современного образования и воспитания подрастающего поколения, например: «Коон Үзмөй», «Жоолук таштамай», «Ашкабак чапмай»,

«Караңгыда көзүм жок», «Сокур бүркүт», «Тебетей тепмей», «Кара казан», «Тогуз коргол», «Чикит», «Аркан тартыш», «Ордо» и других игр будет издано в другом пособии.

Вопросы:

1. Назовите виды альчиковых игр и объясните их условия.
2. Как играется «Тогуз коргол» и как наполняется «казан»?
3. Чем обусловлены особенности и условия игр «Упай» и «Ордо»?

Задания:

1. Провести кыргызские национальные игры (по желанию).
2. Научиться играм «Тогуз коргол» и «Ордо».

Приложения

«ПРОВОДЫ НЕВЕСТЫ- литературный сценарий

На сцене вечернее джайлоо (место летнего выпаса скота), молодые девушки и молодухи стерегут овец и играют в различные народные игры: «Топ-таш» – пять камушек – жонглирование и выполнение свыше десяти упражнений, «ачекей - жумакей», «Упай» – игры с альчиками, «алты бакан» – качели. Все создают мизансцены летнего пастбища, и девушки на качелях начинают петь песню пастушек «Бекбекей». За склоном гор слышатся звонкие голоса молодых парней, через некоторое время звучит песня табунщиков «Шырылдаң», увидев девушек, подбадривают друг друга, и начинается состязание в ироническом духе «Акийнек».

Джигиты:

Из-за склона дальних гор
Добры молодцы пришли,
Озорные храбрецы
Мглу рассеют и тоску.
Акыя 2р, акый 2р, акыя

Девушки:

Вы по виду не похожи на джигитов дальних гор,
Разогнавших мглу ночную и девичью тоску. Акыя...

Дж.: Говоришь, что есть наряд,
Что ж его не носишь?

Говоришь, что есть жених,
А замуж не выходишь. Акыя ...

Дев.: О бесстрашии козла судят по тому,
Как водную преграду преодолает,
О бесстрашии джигита судят по тому,
Какон врага заклятого побеждает. Акыя...

Дж.: В доме, где готовят кумыс есть его любители.

В доме, где есть невеста,
Женихи всегда имеются.

Дев.: Как говориться, не родись красивой,
А родись счастливой. Акыя...

Дж.: Счастливую сватают, а несчастную хают. Акыя...

Дев. С джигитом самолюбивым никто не дружен,
С виду вроде складен, а в душе, что таит, не ясен. Акыя...

Дж.: Трудолюбивую народ ценит, все ровесники хвалят.

Красавица, не цени внешность джигита.

Смотри глубже - цени слово и душу. Акыя...

Дев.: Доброе слово слух ласкает,

А девицу красную подруга знает. Акыя. .

Дж.: Ой, девушка в красном, танцуешь прекрасно,

Увидев тебя, Саке потерял покой уже. Акыя...

Дев.: Сказать не сделать,

Шепот не говор, а голень не мясо,

Будущего жениха ждут золоткины испытания.

Дж.: Наш джигит - всегда бойкий,

Да обещаниям своим - стойкий,

Потому без промедления Сватов встречайте поскорей.

Все присутствующие удаляются со сцены.

Выбегает маленький мальчик, с радостью оповещая весть

«Сүйүнчү»:

Сүйүнчү, Сүйүнчү, к нам сваты едут!

Сношеньки готовьтесь к встрече с ними.

Да видно и мне с вашей доли причитается,

Сужу по кошельку, который наготове держат.

А сват за калым девять «крупных» голов гонит.

Старшая сноха: Ну-ка, невестки несите аркан,

Дорогу зятю, перегородить.

Её держите повыше и крепче,

Чтоб он без выкупа не смог пройти.

Средняя сноха: Права ты в этом как всегда,

С первых дней он должен приучиться

Хоть малость, деньгами делиться.

Глядишь, со временем станет скрягой.

Младшая сноха: Призываю вас снохи к тому,

Чтоб не сбить зятя с толку.

С начала присмотритесь,

А то глядишь, даст дёру.

Средняя сноха: Жеңе, не стой как вкопанная,

Позаботьтесь лучше о начале тоя.

Той разыграем на весь мир,

Чтоб знали люди, каков пир.

Протянув туго натянутый аркан, снохи преграждают зятю дорогу.

В этом случае обязанности ответчика ложатся на его дружка.

Старшая сноха: Веревка натянута непростая, а золотая,
Сможете ли без помех преграду преодолеть?

Друг зятя: Не спешите, жеңе, погодите,
Вот песню исполню от души, разрешите.

Он исполняет песню, посвященную жеңе: песня «*Саанчы жеңе*».

Старшая сноха: Довольно, хватит слов.

Да не уж-то я похожа на доярку?

Сноха зятя: Ой, сватья, ты пойми,

Слова лишь потеха всем.

Вот подарочек примите,

Там деньги, да платок с уважением.

Сноха невесты: А я, по-вашему, зря стою,

Конец «золотой» веревки держу?

Зять обращается к ней и говорит, что ее не оставят без внимания.

Исполняется песня «*Жеңе*» ради нее.

Сноха невесты: Не сошел ли ты с ума,

Муж услышит - мне хана.

Сноха будущего зятя: Ну, ты сватья прости,

За потеху нашу.

И подарок себе в утешение возьми.

Старшая сноха: Не совестно ли нам всем,

Стоять и просить дары.

Довольно сношеньки, испытаний,

Уберите аркан.

Гостям хвала! За подарки мы рады,

Милости просим в дом дорогие гости.

Ритуал: «Проводы невесты»

На сцене девушки: подруги невесты, золовки, сестренки исполняют песню «*Кыз Бурак*». Девушки расположены в разных мизансценах: в центральной - девушки расплетают косички, расчесывают длинные волосы и заплетают две косы в знак нахождения пары, другие сидят и рассматривают украшения невесты и тоже поют. Справа появляется мать невесты, у неё в руках шөкүлөө - свадебный головной убор невесты. Мать невесты затягивает кошок - плач наставление:

О, золотце ты моё, сладкое,

О сокровице ты моё, ненаглядное.

Жила ты у нас припеваючи, как в сказке,
И доросла ты до зрелости, и замуж тебе пора.
Что поделаешь, судьба женская такова.
Теперь за мужем ты смотри,
Стирай да чистеньким его держи.
Будь умницей, помощницей ему
Не ленись, за скотиной присматривать,
Доброй хозяйкой и женой ему будь!
Целует дочку и остается возле неё, помогая снохам одеть её к
свадьбе.

Причитания старшей снохи невесты:

В тенёчке мы растили нашу красавицу,
Серебряные серёжки и украшения ей дарили,
В ласке и любви её растили.
Ты, зятёк, у меня - смотри,
В мире и согласии с ней живи,
Чтобы условия создал для жены,
Украшения дарил от любви.
А ты, золовка, забудь баловство,
В жизни твоей испытанье пришло,
Храни свой очаг и милостив суд.
Будь мудрой и терпеливой - тысяча чуд,
Ты станешь счастливой как люди вокруг.

Причитания младшей снохи невесты:

Сына женить, да дочь выдавать
Обычай предков – веление нам,
Будь милой и равной для всех.
Жизнь коротка, проживи её в радости
Зятёк ты мил, но раскройся душой,
Полюби нашу дочь и счастье открой.
На проводах плачу, от души желаю удачи.
Теперь ты будешь вдалеке от нас.
Воля судьбы будь счастлива ты.

После причитаний снохи сажают мать, и её подол юбки об-
кладывают камнями и приговаривают:

Вот видишь, мать, как тяжело камень поднять
Проводы дочери не лёгкое дело,
Не вздумай её возвращать - не удел.

Снохи выводят невесту из дома к жениху.

Ритуал: «Смотрины невесты»

К невесте подходят сваты и просят сторону невесты посмотреть на будущую невестку:

Старшая сноха зятя:

Светлой будь, как заря на восходе,
Равной будь всем родственникам мужа,
Недоброжелателей пусть не будет на пути,
А с мужем в счастье и в согласии живи.
Встречай родственников щедрой рукой,
Чтоб столы трещали от угощений.
Пусть будет достаток в доме и той,
Щедрость души и семейный покой.

Сватам не терпится посмотреть на невесту:
Вы позволите, наконец, на невесту посмотреть?

Старшие снохи невесты:

Вы по стойте, не спешите,
Обычай наш сохраните.
Скажу вам открыто, она хороша,
С характером милым и мировым.
В щедрой семье быть доброй хозяйкой,
Начертано ей и милосердие дано.
В дружной семье вырос росток,
Примите её как нежный цветок.
Понапрасну её не обижайте,
И с любовью её привечайте!

Снохи жениха: - За кого вы нас принимаете, мы встретим нашу красавицу, невестку по достоинству.

Жених подходит к невесте и открывает ей лицо, тут мать жениха снимает с головы невесты шөкүлөө и надевает на голову невесты платок. Прибегают сестрёнки невесты и получают в руки, снятое шөкүлөө и выкрикивают:

Первая сестрёнка: Сестра вышла замуж, а мне шөкүлөө достался!

Вторая сестрёнка: Дарить мне подарки, сможешь ли ты - зятёк?

Мыло мне надобно, купишь ли ты - зятёк?

Сноха зятя: Как вкопанные стали мы, скорей,
Несите «зятя курджун»,
Удовлетворим мы все нужды.

Таков наш подарок Вам. И раздает она всем подарки.

Первая сестрёнка: У кыргызов есть обычай

Зятя за уши тянуть.

И следуя обычаю, разрешите приступить.

Свояченица (сестрица) только приблизилась к ушам зятя, так он тут же достает из кармана или деньги, или памятную веицу. Все довольны происходящим.

Жених и невеста совершают ритуал поклона всем присутствующим. Один из уважаемых аксакалов среди пожилых дает благословение молодоженам «бата»:

Пусть небо над Вами будет ясным,

Пусть конь Ваш будет иноходцем,

Пусть дом Ваш всегда будет светлым,

Пусть семья Ваша будет многодетной,

Пусть двор Ваш будет полный скота.

Да благословит Вас бог, оомин!

Все исполнители собираются на сцене и хором поют песню (Жар-Жар-ай). Завершается ритуал «Проводы невесты».

«ДЕВИЧЬИ ИГРЫ» -литературный сценарий

На сцене – летнее джайлоо. На середине сцены «Алты-бакан» – качели. Девушки, легко качаясь на качелях, поют песни. В это время к ним обращается:

1-ая сноха: Все, ко мне, сюда идите,

Игры девичьи начните.

2-ая сноха: Игры наши начинайте, пойте

Да джигитов больше приглашайте.

Тут подросли джигиты.

1-й джигит: Прибыли из соседнего аула верхом

Мы – джигиты удалыцы, (хором)

Хотим посмотреть на девушку,

Которую выбрали жениху,

Говорят, лицом красна, да умом мудра.

1-й джигит: Среди нас находится жених,
Что-то от волнения он утих.

Вопрос лишь в том,
Приглянется ли невесте он?

2-й джигит: Вся надежда на Вас - жеңешки,
Мы ждём от Вас всякой поддержки.

1-я сноха: Не легко, придется нам,
Охрану обенали их матерям,
Но вопреки всем запретам,
Могу познакомить, это зависит от улова.

1-й джигит: Не думайте жеңе про улов,
Устройте скорее знакомство.
Если наше знакомство удастся,
Ваше пиршество на пятнадцать дней продлится!

2-я сноха: Милые девушки, поближе идите,
Вопрос неkotливый решить помогите.
Знакомства с Вами жаждут джигиты,
Не откладывая, этот вопрос разрешите.

Девушки: В этом нет ничего плохого,
Познакомиться мы готовы.

Игры, шутки, состязанья,
А для влюблённых свиданье!

Шалунья: Джигиту – семьдесят умений мало,
Всем неприятностям храбрец на чеку.
Так не стойте в стороне, а начинайте игру.

1-й джигит: Хорошо, всё сделаем так, как вы хотите,
А если понравится, вы нас полюбите?

1-я сноха: Да погодите вы там, не спешите,
Сначала на жениха вниманье обратите,

А ты красавица сними кольцо,
Кто первым вмиг достанет его,
Тому достанется кольцо.

На сцене молодежь в танце демонстрирует игру «*Тыйын эңмей*» - «Достань монету»: Соперничают трое джигитов и только на третий раз, жених достаёт монету. Джигиты подбадривают его:

Ну, ты, однако молодец,
Победа за нами, наконец!

1-я девушка: Выигрыш, отдав джигитам,

Девушки не собираются молчать,
На новое состязание мы приглашаем вас.

2-я девушка: А пока, посмотрите, какие таланты в нас сокрыты.
На сцене девушки танцуют кыргызский танец: «*Комузчу*».

3-я девушка: Слушайте девчонки, не спешите.

Чтоб джигитов оценить,
В новую игру их нужно заманить.

Проводится новая игра «*Жоолук таштамай*».

1-я сноха: Смотрите, девоньки в оба, не сдавайтесь без боя.

3-й джигит: Начинаю игру, Вам платочек отдаю.

Оставляет платочек за спиной 2-й снохи и бежит по кругу, убегает от снохи, она его догоняет.

Тогда джигит исполняет песню:

Как же с Вами мне хочется,
На берегу быстротока играть.

Дальше - больше, играя в прятки,
Заиграться, не помня времени.

2-я сноха: Ах ты, шустряк, зачем же ты меня позоришь? - В эту игру играют по - другому. По правилам, неженатые парни оставляют платок, приглянувшейся девушке. Ну-ка, жених, держи. Жених оставляет платок за будущей невестой и запекает песню:

Ты нарядна в платье синем,

Заворожен я тобой,

Как весенний солнца луч,

Озарен я весь тобой,

Ты, красавица, запомни,

Полонён навек тобой.

Девушка не догоняет жениха и в ответ запекает песню:

Я заметила тебя и в душе проснулось чувство.

О богатстве твоей души знают все, а также я.

Девушка оставляет платок, оббежав круг, успекает занять место парня. За то, что он прозевал, девушка бьёт его жгутом. Парень вынужден петь песню:

В том, что я проглядел, виновата девушка,

Заманила взглядом, что глаз не оторвать.

Ты прекрасна как белое ожерелье,

И от взгляда твоего тает сердце моё.

Однозначно, я навеки твой,

Ответь же - я ли твой?

Девушка, за которой лежал платок, догоняет парня и, колотя его, поет песню:

Все о любви ты твердишь,

Однако девушку не сумел догнать,

Ну и как, от девушки получать «жгутом»?

Джигит: Я пожалел её как слабый пол,

А вы, видать, хвастунья,

А коли так, посмотрим кто в игре сильней!

На сцене демонстрируется национальная игра: «Кыз куумай» – «Догони девушку». По условиям игры парень должен догнать девушку и наградой ему служит поцелуй, но если он не смог её догнать, то на обратном пути девушка неадекватно бьёт его камчой.

Всё это обыгрывается в красивом, колоритном танце. Джигит, чьё самолюбие было задето, нагоняет свою девушку и в награду получает поцелуй.

Дружка жениха обращается к снохам:

Дорогие сношеньки, нам ответьте на вопрос,

Раз победу одержали, полагается нам приз.

1-я сноха: Шалун же ты, однако,

Что в подружки к снохам записался?

Ведь девушек у нас полно,

С них и танец для вас полагается.

Девушки танцуют обций восточный танец, а джигиты подзадоривают. На сцене танцуют все.

3-я сноха: Да, за всеми не углядишь,

Как бы джигиты их не увели.

1-я сноха: За время, пока сбегала за арканом,

Обстановка стала совсем другой.

Она предлагает всем переключиться на другую игру- «Аркан тартмай» – перетягивание каната. Игра начинается и парни, сразу онутили своё преимущество.

2-я сноха: Ишь ты, какие вы силачи,

Постыдились бы чуть- чуть,

Хилых девушек перетянуть,

Сможет каждый, кто не шут.

Пока внимание парней было отвлечено словами 2-ой снохи, девушки напряглись и ... Выиграли «Аркан тартмай». Джигиты не

успели возмутиться, как прибегает сестренка будущей невесты и начинает спрашивать парней:

Да кто же этот претендент,

До руки моей сестры.

Не соизволит ли он,

Познакомиться с сестрой?

Все парни переглядываются, мол, кто такая? Самый юный джигит из парней вступает с ней в словесное состязание: «Акыйнек» Уж больно грозная девчушка,

Да мы с тобой почти погодки.

Негоже больно молодой

Лезть с указаниями ко взрослым Акыя2р., акый 2р., акыя.

Девушки: Хвастают что джигиты,

Любят драки разводить.

О высоком говорить,

А мы решили их недостатки освятить.

Джигиты: Странно девушки, что вы не видите

Взгляд, горячий у ребят, озаряющий,

Золотых джигитов возле вас.

Девушки: По природе все джигиты любят приврать, покрасоваться и пыль в глаза пускать.

Обедают горы, а исполняют крохи.

Джигиты: Из-за хвастливости не избегайте нас,

В том, что мы такие, не обвиняйте нас.

Будьте разумны и поддержите нас,

Будущее построить невозможно без нас.

Девушки: Не одни мужчины построили этот мир.

Без женщины на свете не было б мужчин.

Состязались с ними в силе богатырши,

Управляли миром женщины – царицы!

1-я сноха: Состязаясь в остроумье, не ругайтесь молодёжь.

О взаимном уваженье не забывайте молодёжь.

Без союза двух начал не будет жизни молодежь.

2-я сноха: И джигиты и девицы молодцы.

Так появляются хорошие традиции.

Уж звёзды мигают, пора игры кончать.

А показали вам всё, чтобы не забывали про обычаи наших предков.

Адабияттар:
Литература:

1. Абрамзон С.М. Киргизы и их этногенетические и историко-культурные связи. – Л., 1971.
2. Акмолдоева Ш.Б. Древнекиргизская модель мира (на материалах эпоса «Манас»). – Б., 2001.
3. Байбосунов А. Донаучные представления киргизов о природе. – Б., 2000.
4. Батманов И.А. Язык енисейских памятников древней тюркской письменности. – Фрунзе, 1959.
5. Бердяев Н.А. Смысл истории. – М., 1990.
6. Бекбоев А., Тогусаков О. Мифическое сознание: необходимость и случайность // Из истории социально-философской мысли народов Востока. – Фрунзе, 1989.
7. Даль В.И. Толковый словарь живого великорусского языка: в 4-х томах. – М., 1995.
8. Дюшалиев К.Ш. Песенная культура киргизского народа. Б., 1993.
9. Джумагулов А. Некоторые обычаи и обряды дореволюционной киргизской семьи. Известия АН киргССР. – Т. 1- Вып. 1. – Ф., 1959.
10. Джумагулов А. Семья и брак у киргизов Чуйской долины. – Ф., 1960.
11. Кадырова С., Кадырбаева Р. Кыргыздын каада-салт ырлары. – Б.: Илим, 2000.
12. Канович А.А. Театрализованные праздники и обряды. – М., 2006.
13. Кессиди Ф.Х. От мифа к логосу. – М., 1972.
14. Киселева Т.Г., Красильников Ю.Д. Основы социально-культурной деятельности. – М., 1995.
15. Краткая философская энциклопедия. – М., 1994.
16. Малдыбаев И. Эпос «Манас» как источник изучения культуры киргизского народа. – Ф., 1989.
17. Мид М. Культура и мир детства. – М., 1988.
18. Мифы народов мира. Энциклопедия. Т. 1-2. – М., 1980.
19. Скворцова Е.М. Теория и история культуры. – М., 1999.
20. Симаков Г.Н. Общественные функции киргизских народных развлечений в конце XIX-XX вв. – Л., 1984.

21. Соколов Э.В. Свободное время и культура досуга: Автореф. Дисс. – Л., 1981.
22. Солтоноев Б. Кыргыздар. В 2-х томах, 1 том.Б.,
23. Стрельцов Ю.А. Общине в сфере свободного времени. – М., 1991.
24. Угринович Д.Н. Обряды «за» и «против». – М., 1975.
25. Швейцер А. Упадок и возрождение культуры. Избранное. – М., 1993.
26. Эл адабияты. Балдар фольклору. – Б., 1998. Т. 10-20.
27. Юнг К.Г. Архетип и символ. — М., 1991.

КЫРГЫЗ ЭЛИНИН
КААДА-САЛТТЫ КОЛДОНУУ ӨЗГӨЧӨЛҮКТӨРҮ
Касымалиева Г.М.

ОсОО "Оптим Технолоджис"
г. Бишкек, ул. Фрунзе 282А
Тел.: +996 (555) 490-033, +996 (555) 490-044
optima-tech@list.ru
Нускасы: 275.

9 789967 320673